СТІЙКІ:

УКРАЇНСЬКІ ДІТИ В УМОВАХ СИСТЕМНОГО НЕЛЮДСЬКОГО ПОВОДЖЕННЯ З БОКУ РФ

Омбудсман України
Ombudsman of Ukraine

Спеціальна доповідь

Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо забезпечення дотримання прав дитини в умовах збройної агресії проти України

2026

фото: Юрій Білак

2

ЗМІСТ

Передмова....4
Список використаних скорочень....6
Вступ....7

Розділ 1.
Міжнародні стандарти захисту прав дитини в умовах збройного конфлікту: спеціальний захист і гуманне поводження як основа регулювання....9

Розділ 2.
Примусове середовище як сприятливий контекст для порушення прав дитини під контролем РФ....14

Розділ 3.
Атаки на гідність українських дітей як складова політики РФ....9
3.1. Катування, сексуальне насильство, політично мотивоване кримінальне переслідування....19
3.2. Напади на освіту....24
3.3. Мілітаризація, політична індоктринація та викорінення ідентичності....31
3.4. Протиправна депортація, примусове переміщення та невиправдана затримка репатріації....43
3.5. Використання дітей під примусом у російських пропагандистських кампаніях....46
3.6. Переслідування дітей з інвалідністю....50

Розділ 4.
Від міжнародного права до адвокації: забезпечення невідворотності відповідальності за порушення прав українських дітей під контролем РФ....53

Висновки....57
Рекомендації....61

ВСТУПНЕ СЛОВО

Шановні читачі та читачки цієї Спеціальної доповіді!

Російські злочини в Україні почалися не у 2022 році. Вони тривають із 2014-го.

За ці роки світ побачив зруйновані міста, масові поховання, катівні, страти, сексуальне насильство, депортацію та примусове переміщення цивільного населення. Після початку повномасштабного вторгнення масштаби цих злочинів стали ще більшими. Світ почув свідчення людей, яких утримували в підвалах, катували за українську позицію, позбавляли свободи та людської гідності.

Серед них були діти.

Водночас злочини проти українських дітей не обмежуються тим, що можна побачити на фотографіях. Є інше насильство — те, яке складніше зафіксувати. Воно не завжди залишає сліди на тілі, але може на роки залишитися в пам'яті, психіці та самоідентифікації дитини.

Це насильство над тим, ким дитина є.

На тимчасово окупованих територіях українських дітей карають за українську мову та проукраїнську позицію. Їм нав'язують російську версію історії, змушують співати гімн держави-агресора, брати участь у мілітаризованих заходах, слухати пропаганду про «неіснування України». Вони змушені спостерігати за героїзацією тих, хто прийшов убивати їхніх рідних.

Це не окремі випадки.

Росія створює середовище, у якому українська ідентичність стає небезпечною, а відмова від неї — способом уникнути покарання.

Для цього використовується все, що формує дитину: школа, освіта, інформаційний простір, дитячі табори, мова, історія, культура. Паралельно застосовуються депортація та примусове переміщення, розлучення з родиною, примусова паспортизація, русифікація, індоктринація, переслідування.

Так формується система, у якій дитину намагаються контролювати не лише фізично. Її намагаються переконати, що вона має стати кимось іншим.

Тому системне нелюдське поводження з українськими дітьми не можна розглядати лише як сукупність окремих воєнних злочинів. Зафіксоване свідчить про **цілеспрямовану політику підкорення дітей, придушення їхньої волі та стирання української ідентичності.**

У цій Спеціальній доповіді ми розглядаємо міжнародно-правові стандарти захисту дітей від катувань та нелюдського поводження і показуємо, як саме ці стандарти порушуються Російською Федерацією на тимчасово окупованих територіях України, у Росії та державах-сателітах. Говоримо про депортацію та примусове переміщення, розлучення дітей із родинами, незаконне утримання, індоктринацію, русифікацію, примусову паспортизацію, переслідування за проукраїнську позицію, мілітаризацію

освіти, сексуальне та інші форми насильства.

Ми спиралися не лише на документи й правовий аналіз, а й на свідчення дітей, які пережили ці практики. Частина з них сьогодні проходить реабілітацію та реінтеграцію після повернення на підконтрольну Україні територію.

Понад **1,6 мільйона українських дітей перебувають під контролем держави-агресора.** За цією цифрою — мільйони дитячих днів, які проходять в умовах страху, контролю, ізоляції та ідеологічного тиску.

І це ще одна небезпека: коли говоримо про такі масштаби, люди поступово звикають до цифр.

Але за цифрами — дитинство, яке не можна повернути назад. Саме тому ця доповідь —не лише про злочини. Вона — про відповідальність.

Про відповідальність Росії за кожну дитину, якій завдали болю, яку позбавили дому, родини, свободи чи права залишатися собою.

Про відповідальність міжнародної спільноти — не звикати до цих злочинів і не сприймати їх як неминучий наслідок війни.

І про наш обов'язок зробити все можливе для повернення дітей, їхньої реабілітації, відновлення зв'язків із родиною, мовою та культурою, а головне — для відновлення їхнього права на безпечне майбутнє.

Я закликаю міжнародні організації, уряди держав та громадянське суспільство розглядати системне нелюдське поводження з українськими дітьми як одну з ключових складових російської агресії.

Бо Росія прагне окупувати не лише території. Вона прагне встановити контроль над людьми — через страх, насильство, примус і стирання їхньої ідентичності.

Але дитина має право залишатися собою. Має право говорити мовою своєї родини. Знати власну історію. Жити зі своїми батьками. Пам'ятати свій дім. Не боятися бути українцем чи українкою!

Висловлюю щиру подяку експертам Регіонального центру прав людини, Центру громадянської просвіти «Альменда», Центру прав людини ZMINA, Благодійному фонду «Схід SOS», Global Rights Compliance (GRC), Фонду Terre des hommes та The Reckoning Project за участь у підготовці Спеціальної доповіді «НЕЗЛАМНІ: українські діти проти системного нелюдського поводження з боку РФ».

Дмитро Лубінець Уповноважений Верховної Ради України з прав людини

Привмітка: у 2023 році представлена Спецдоповідь «Нерозквітлі»[1]. У 2024 році Спецдоповідь «Переопилені»[2]

1 Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини «Нерозквітлі», 242 с. URL: https://ombudsman.gov.ua/childrenofwar-2023/ (україномовна версія) (дата звернення: 10.07.2026) https://ombudsman.gov.ua/childrenofwar-2023/en/# (англомовна версія) (дата звернення: 10.07.2026)

2 Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини «Переопилені» 64 с. URL: https://www.ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/C%D0%BF%D0%B5%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0_%D0%B4%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D1%8C__%D0%9F%D0%95%D0%A0%D0%95%D0%9E%D0%9F%D0%98%D0%9B%D0%95%D0%9D%D0%86_.pdf (україномовна версія) (дата звернення: 10.07.2026) https://www.ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/Special%20Report%20_CROSS-POLLINATED_.pdf (англомовна версія) (дата звернення: 10.07.2026)

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ СКОРОЧЕНЬ:

ТОТ – тимчасово окупована територія

РФ – Російська Федерація

МГП – міжнародне гуманітарне право

МКС – Міжнародний кримінальний суд

МППЛ – міжнародне право прав людини

ООН – Організація Об'єднаних Націй

УВКПЛ – Управління Верховного комісара ООН з прав людини

Центр захисту прав дитини – Структурний підрозділ Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини

АР Крим – Автономна Республіка Крим

СНПК – сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом

БпЛА – безпілотні літальні апарати (у розмовній мові – дрони)
так звана СВО – так звана спеціальна воєнна операція

Дитинство в Україні під час війни. Фото: Patryk Jaracz

Збройна агресія РФ проти України, яка триває вже понад 12 років, супроводжується як вбивствами цивільного населення, руйнуванням міст та окупацією українських територій, так і системним насильством щодо дітей. Останнє дедалі виразніше набуває ознак самостійної дискримінаційної державної політики, спрямованої на придушення української ідентичності, підкорення людської волі та пригнічення гідності дитини як найвищої цінності.

Масштаб і характер порушень прав українських дітей із боку агентів РФ, учинені міжнародні злочини та спровокована гуманітарна криза виходять за межі супутніх наслідків збройного конфлікту й випадкової шкоди. Ідеться про системний напад на дітей як на важливу складову національної безпеки, носіїв пам'яті, ідентичності й запоруку майбутнього нації та народу України. Саме тому в центрі цього дослідження перебуває не держава, не території, не збройний конфлікт, а дитина — як людина, чия цінність є абсолютною і не залежить від політичної волі, військової доцільності й логіки окупації.

У сучасному міжнародному праві дитина більше не розглядається як пасивний об'єкт захисту. Друга світова війна, Голокост, геноциди в Руанді, Камбоджі та Сребрениці підштовхнули міжнародну спільноту до утвердження принципово іншого розуміння дитинства: дитина має повну й самостійну правоздатність, а її гідність — основа будь-якої системи правового порядку. Саме тому злочини проти дітей завжди мають особливий моральний вимір. Вони руйнують не лише конкретне життя, а й саму довіру до світу. Коли дитину піддають тортурам за українську символіку, переслідують за сфабрикованими кримінальними обвинуваченнями через нелояльність до нової «батьківщини», коли її примушують зректися власної мови, нав'язують громадянство держави-агресора, вивозять далеко від дому та перетворюють на інструмент пропаганди, ідеться не лише про порушення міжнародного гуманітарного права (МГП), а й про такі, що сягають порогу

воєнного злочину, злочину проти людяності та навіть геноциду. Це спроба переписати особисту історію дитини, позбавити її права бути собою і водночас — знищити Україну як державу та підкорити залишки української нації власному впливу й контролю.

Повномасштабне вторгнення РФ в Україну лише загострило процеси, які розпочалися після окупації Автономної Республіки Крим наприкінці лютого 2014 року й частин Донецької та Луганської областей навесні 2014 року. Щонайпізніше із середини 2024 року до початку 2026 року російська політика щодо українських дітей остаточно набула системного, ідеологічно оформленого й адміністративно впорядкованого характеру. Якщо раніше певна частина порушень була зумовлена відсутністю оперативної комунікації між окупаційними адміністраціями та федеральним центром, свавіллям чи прагненням окремих чиновників вислужитися перед військово-політичним керівництвом держави-агресора, то нині дедалі очевидніше простежується наявність цілісної державної політики, спрямованої на підкорення дитячої свідомості, контроль над дитячою ідентичністю та примусову інтеграцію українських дітей у політичну, соціальну, освітню, культурну, економічну та насамперед військову сферу Російської Федерації.

Особливо тривожно те, що насильство щодо дітей дедалі рідше є винятковим проявом фізичного примусу. Воно просочується у сферу повсякденності, освіти, мови, соціалізації та навіть емоцій. Російський контроль створює середовище, у якому дитина змушена жити в атмосфері страху, постійного нагляду та невизначеності. Контроль над освітою і відпочинком стає всеосяжним впливом на самопозиціонування, розвиток і траєкторію майбутнього. Імперська мовна політика перетворена на контроль над самоідентифікацією. Примусово нав'язане громадянство Російської Федерації використовується як інструмент примусу до лояльності. У таких умовах буденні для дітей на підконтрольних Україні територіях атрибути та процеси — синьо-жовта стрічка, українська пісня, дистанційне навчання в школі — в окупації можуть стати підставою для переслідування, приниження чи кримінального обвинувачення.

Це дослідження виходить із того, що напади на українських дітей не є ізольованими епізодами чи «перевищенням повноважень» окремими військовими або представниками окупаційної адміністрації. Вони становлять частину ширшої політики, спрямованої на руйнування української громадянської та національної ідентичності через вплив на найбільш уразливу групу — дітей. Саме тому атаки на гідність українських дітей потрібно розглядати не як другорядний вимір війни, а як одну із центральних складових російської агресії проти України та невід'ємний елемент дискримінаційного переслідування українців.

Особливу небезпеку становить нормалізація насильства щодо дітей у публічному просторі РФ і на тимчасово окупованих територіях. Коли дитину судять як «терориста» за проукраїнську позицію, коли школярів вносять до списків «екстремістів», коли неповнолітніх примушують складати присягу на вірність державі-окупанту, а сексуальне насильство залишається прихованим через страх помсти, формується середовище, у якому приниження людської гідності стає адміністративною практикою. Навіть більше — його толерує залякане суспільство, перекладаючи відповідальність на батьків і стигматизуючи постраждалих. Особливо показово, що дедалі частіше серед виконавців протиправних дій — заклади освіти й відпочинку, молодіжні організації, соціальні служби, великий бізнес. Це свідчить про інституціоналізацію насильства — процес, у якому порушення прав дитини перестають бути винятком і стають частиною системи управління окупованими територіями.

Водночас це дослідження не є альманахом страждань. Це спроба повернути українським дітям голос у ситуації, коли їх систематично позбавляють права говорити від власного імені. За кожним задокументованим випадком стоїть не абстрактна «категорія потерпілих», а конкретна дитина — зі своїм страхом і відвагою, мовчанням та криком, покорою і опором, втратою та надією. Саме тому у фокусі цього дослідження перебуває не лише юридична кваліфікація порушень прав дитини та міжнародних злочинів, а й людський вимір пережитого насильства. Адже право, позбавлене чутливості до людської гідності, ризикує перетворитися на інструкцію, дотримання якої залежить лише від сумлінност «споживача».

Сьогодні українські діти є однією з головних мішеней російської політики асиміляції та підкорення. Проте водночас саме вони залишаються носіями майбутнього України

— її пам'яті, культури, свободи та здатності до відновлення після війни. Захист їхніх прав — це не лише питання гуманітарного реагування чи міжнародної відповідальності. Це питання того, чи здатне міжнародне право зберегти власний моральний сенс у XXI столітті. Бо там, де світ не може захистити дитину від приниження, страху й насильства, руйнується не лише система прав людини, руйнується сама ідея людської гідності як універсальної цінності.

РОЗДІЛ 1.

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ЗАХИСТУ ПРАВ ДИТИНИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ: СПЕЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ І ГУМАННЕ ПОВОДЖЕННЯ ЯК ОСНОВА РЕГУЛЮВАННЯ

У період збройних конфліктів міжнародне гуманітарне право забезпечує дітям як загальний захист, передбачений для цивільних осіб, які не беруть участі в бойових діях, так і спеціальний захист, враховуючи їх особливу незахищеність та вразливість. Гідність дитини визнається одним з основоположних керівних принципів МГП та МППЛ[3]. Вона є основою для тлумачення й реалізації прав, закріплених у Конвенції про права дитини 1989 року. Повага до людської гідності передбачає визнання дитини як унікального та самостійного носія прав, а не об'єкта опіки чи власності батьків або держави. Саме тому будь-яке поводження, що принижує, залякує, висміює або іншим чином знецінює дитину, несумісне з міжнародним правом.

Норми МГП та Конвенції про права дитини 1989 року разом з іншими міжнародними договорами й стандартами, які продовжують діяти під час збройного конфлікту, багаторазово посилаються на поняття, пов'язані з гідністю дитини. Ці положення можна умовно поділити на:

– ті, які покликані створити умови для безпеки, розвитку й добробуту дитини як у мирний час, так і впродовж війни;
– ті, які мають на меті запобігти порушенню гідності дітей.

Що стосується належних умов, від початку збройного конфлікту супротивні сторони можуть створювати на своїй території, а в разі потреби — на окупованих територіях, санітарні та безпечні зони й місцевості, організовані таким чином, щоб убезпечити від наслідків війни дітей до 15-річного віку, вагітних жінок і матерів із дітьми до 7-річного віку.

На окупованій території окупаційна держава зобов'язана забезпечити звичну діяльність освітніх і соціальних установ. Вона в жодному разі не може змінювати цивільний статус дітей чи зараховувати їх у залежні від неї формування або організації. Якщо місцеві установи не спроможні виконувати свої функції, окупаційна держава зобов'язана вживати заходів щодо утримання й навчання дітей-сиріт і дітей, розлучених зі своїми батьками внаслідок війни. Навчання має проводитися, за можливості, особами їхньої національності, мови та релігії. Окупаційна держава не повинна ускладнювати застосування преференційних заходів щодо харчування, медичного догляду та соціального захисту дітей, які могли бути ухвалені до окупації[5]. Окупаційна держава не може направляти на примусові роботи осіб віком до 18 років[6].

3 Committee on the Rights of the Child. (2006). General Comment No. 8: The right of the child to protection from corporal punishment and other cruel or degrading forms of punishment (arts. 19; 28, para. 2; and 37, inter alia) (Forty-second session, U.N. Doc. CRC/C/GC/8). United Nations. URL: https://hrlibrary.umn.edu/crc/comment8.html (дата звернення: 10.07.2026), para. 16.

4 Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни, ред. від 23.02.2023, стаття 14. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_154 (дата звернення: 10.07.2026).

5 Ibid., стаття 50

6 Ibid., стаття 51.

Зустріч українських дітей із учасниками «спецоперації» на уроці профорієнтації на окупованій частині Донецької області, жовтень 2024 року.
Фото: сайт Старобешівського міського району.

За всіх обставин дитині гарантовано право на захист її культурного середовища, виховання й освіту, виконання релігійних обрядів[7].

Для уникнення зловживань, більш ніж імовірних у ситуації війни, передбачені правила, що регламентують умови усиновлення й евакуації дітей[8]. Сторони, які перебувають у конфлікті, повинні сприяти возз'єднанню розлучених війною сімей і підтримувати діяльність організацій, які присвячують себе цій справі[9]. Вони також зобов'язуються заснувати в себе бюро й агенції з розшуку дітей, зниклих безвісти та/або розлучених із родинами[10].

Що стосується захисту дітей від порушень гідності, держави повинні вживати законодавчих, адміністративних, соціальних і освітніх заходів, щоб захистити дітей від усіх форм фізичного та психологічного насильства, ушкоджень або зловживань, зневаги чи недбалого ставлення, жорстокого поводження чи експлуатації, включно із сексуальним насильством, а також гарантувати, що жодну дитину не буде піддано катуванню чи іншому жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню. У випадку окупації території переважну більшість цих заходів зобов'язана вжити окупаційна держава.

Захист гідності дитини тісно пов'язаний із її правом на фізичну та психологічну недоторканність. Статті 19, 28 (2) і 37 Конвенції про права дитини 1989 року прямо зобов'язують держави забезпечити захист дітей від усіх форм фізичного та психічного насильства, включно з тілесними покараннями й іншими жорстокими або такими, що принижують гідність, формами поводження. У цьому контексті Комітет з прав дитини наголошує, що поняття «всі форми насильства» не залишає простору для легітимізації будь-якого рівня насильства щодо дітей. Зокрема, мова йде про неможливість виправдати подібне поводження «найкращими інтересами дитини», оскільки їх тлумачення має відповідати зобов'язанню держав захищати дітей від усіх форм насильства та вимозі надавати належної ваги поглядам дитини. «Найкращі інтереси дитини» несумісні з практиками, що принижують людську гідність дитини та її право на фізичну й психологічну недоторканність і суперечать їм[11]. Думка й погляди дитини не завжди тотожні її найкращим інтересам.

7 Ibid., статті 24, 50, 51.

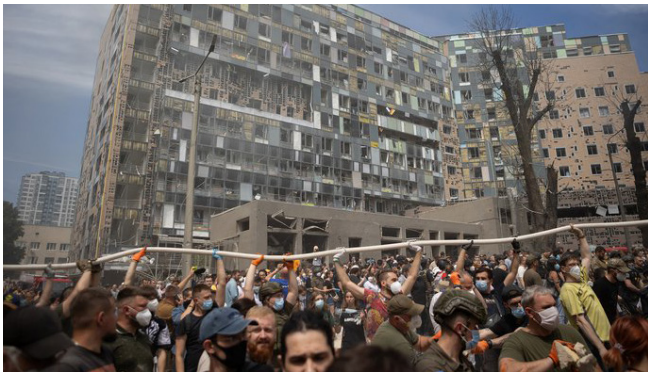
8 Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року ред. від 08.12.2005, стаття 78. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення: 10.07.2026).

9 Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни, ред. від 23.02.2023, стаття 26. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_154 (дата звернення: 10.07.2026); Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року ред. від 08.12.2005, стаття 74. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення: 10.07.2026).

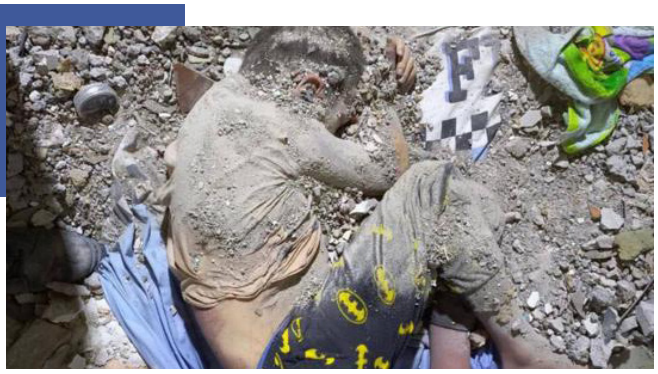
10 Ibid., стаття 136.

11 Committee on the Rights of the Child. (2006). General Comment No. 8: The right of the child to protection from corporal punishment and other cruel or degrading forms of punishment (arts. 19; 28, para. 2; and 37, inter alia) (Forty-second session, U.N. Doc. CRC/C/GC/8). United Nations. URL: https://hrlibrary.umn.edu/crc/comment8.html (дата звернення: 10.07.2026), paras 18, 26.

8 липня 2024 року Росія обстріляла дитячу лікарню “Охматид” у Києві — постраждало понад 30 людей, двоє — загинули.
Фото: Суспільне.

Вбиті Росією українські діти через обстріли цивільної інфраструктури.
Фото: ДСНС Одещини.

Поховання дитини, вбитою Росією через атаку на Кривий Ріг 4 квітня 2025 року. Тоді загинуло 9 дітей.
Фото: Євгеній Малолєтка.

Зазіхання на гідність дитини нерідко сягають порогу тортур, нелюдського й такого, що принижує гідність, поводження або покарання. У своєму Загальному коментарі № 20 Комітет ООН з прав людини вказує, що заборона такого поводження або покарання не допускає жодних відступів, зокрема під час збройного конфлікту. Цю позицію поділяє Європейський Суд з прав людини (далі — ЄСПЛ),

який підкреслює, що «навіть у разі надзвичайної ситуації, що загрожує життю нації, навіть за найважчих обставин, заборона тортур, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання, незалежно від поведінки відповідної особи, є абсолютною». У справі Вуоланне проти Фінляндії (Vuolanne v. Finland)[12] (265/87) Комітет ООН з прав людини зазначив, що те, чи підпадає діяння під сферу застосування згаданої заборони «залежить від усіх обставин справи [...] тривалості та способу поводження, його фізичних або психологічних наслідків, а також статі, віку й стану здоров'я потерпілого». Отож, поводження з дітьми може становити порушення заборони тортур, нелюдського й такого, що принижує гідність, поводження або покарання, навіть у ситуації, коли те саме поводження щодо дорослого може не кваліфікуватися як порушення.

Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) визначає жорстоке поводження з дітьми як «усі форми фізичного та емоційного жорстокого поводження, сексуального насильства, нехтування та експлуатації, що призводять до фактичної або потенційної шкоди здоров'ю, розвитку чи гідності дитини». Є чотири основні типи жорстокого поводження: нехтування, фізичне, психологічне та сексуальне насильство.

Нехтування може охоплювати неналежні медичне обслуговування, освіту, нагляд, захист від небезпек у навколишньому середовищі та незадоволення основних потреб, таких як одяг і їжа. Нехтування є найпоширенішою формою жорстокого поводження з дітьми.

Фізичне насильство може охоплювати побиття, трясіння, опіки, кусання тощо. Поріг для визначення тілесного покарання як насильства чітко не встановлений і визначається на індивідуальній основі.

Психологічне насильство охоплює словесні образи, приниження та дії, що лякають або тероризують дитину, і може призвести до майбутніх психологічних захворювань.

Сексуальне насильство *визначають як «залучення залежних, незрілих у розвитку дітей та підлітків до сексуальної діяльності, яку вони не повністю розуміють, на яку вони не дають згоду або яка порушує соціальні табу сімейних ролей»[13].*

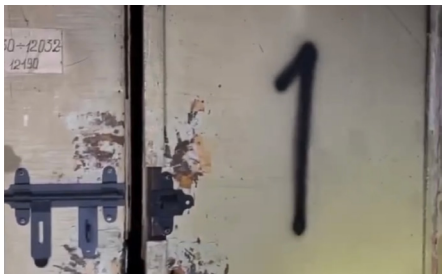
Ранній контакт із жорстоким, нелюдським або таким, що принижує гідність, поводженням, здатний активувати в дітей гіпоталамо-гіпофізарно-надниркову (ГГН) вісь, що призводить до хронічного вивільнення кортизолу й подальших нейропластичних змін у таких ділянках мозку, як гіпокамп, мигдалина та префронтальна кора. Ці молекулярні зміни сприяють підвищеному ризику психічних розладів і хронічних захворювань у дітей. У процесі росту або в середині життя в постраждалих можуть проявитися проблеми з поведінкою та розлади, пов'язані із вживанням психоактивних речовин, метаболічні й імуноопосередковані розлади (наприклад, діабет 1 та 2 типу, розлади харчової поведінки, синдром Крона, ревматоїдний артрит), серцево-судинні захворювання та підвищений артеріальний тиск, респіраторні захворювання та резистентна епілепсія[14]. Крім того, постраждалі більш схильні до ризикованої сексуальної поведінки та підліткової вагітності, частіше вчиняють як насильницькі, так і ненасильницькі правопорушення в підлітковому та дорослому віці, а також проявляють більше насильства в міжособистісних стосунках[15].

12 Antti Vuolanne V. Finland URL:https://juris.ohchr.org/casedetails/637/en-US

13 Parano, E., Pavone, V., Ruggieri, M., Castagnola, I., Ettore, G., Fusto, G., Rizzo, R., & Pavone, P. (2025). The Many Faces of Child Abuse: How Clinical, Genetic and Epigenetic Correlates Help Us See the Full Picture. Children, 12(6), 797. URL: https://www.mdpi.com/2227-9067/12/6/797 (дата звернення: 10.07.2026).

14 Ibid.

15 K. A. Polonko & L. X. Lombardo (2005) Human Dignity and Children: Operationalizing a Human rights Concept, Global Bioethics, 18:1, 17-35, DOI: 10.1080/11287462.2005.10800863
URL: https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/11287462.2005.10800863 (дата звернення 10.07.2026).

Омбудсман України Дмитро Лубінець у катівнях Херсонщини, де в тому числі російські солдати утримували неповнолітніх дітей.

Зважаючи на згадані негативні наслідки, частина з яких є довгостроковими та має руйнівний вплив не лише на дитину, а й щонайменше на частину суспільства, жорстоке, нелюдське та таке, що принижує гідність, поводження, вчинене у зв'язку зі збройним конфліктом, є воєнним злочином[16]. За умови масштабності та систематичності ті ж дії також визнають злочином проти людяності[17]. У випадку, якщо зловмисник прагне таким чином знищити національну, етнічну, расову або релігійну групу, ці ж дії кваліфікують як геноцид[18].

Гідність дитини забезпечується не лише через заборону насильства щодо неї, а й через створення середовища, у якому дитина може почуватися в безпеці, бути почутою та брати участь в ухваленні рішень, які її стосуються. Гідність формується в повсякденному досвіді дитини: через прийняття, повагу, включення та можливість висловлювати власні погляди[19]. Саме тому освітні, виховні та дисциплінарні методи потрібно будувати на засадах поваги до особистості дитини та сприяти її розвитку, самоповазі й соціальній інтеграції.

Діти із дитячого будинку «Теремок» на «День визволення Донбасу» в тимчасово окупованому Донецьку, 2021 рік.
Фото: російські сайти.

Коли дорослі, з якими дитина найбільше пов'язана, зокрема батьки, інші родичі, вчителі, вихователі, тренери, застосовують щодо дитини або в її присутності стосовно інших дітей насильство чи приниження, вони демонструють неповагу до прав людини й дають своєрідний небезпечний урок про те, що це законні способи врегулювання конфліктів або примусу до зміни поведінки. У своєму загальному коментарі № 1 щодо «Цілей освіти» Комітет ООН з прав дитини наголосив на важливості розвитку освіти, яка є «орієнтованою на дитину, доброзичливою до неї та розширює можливості дітей»[20].

Дослідження, проведені в контексті виховання дітей під контролем РФ, свідчать, що діти, піддані широкому й систематичному «патріотичному» навчанню, не можуть розмірковувати над невизначеною кількістю пропозицій. Таким чином, їх когнітивний розвиток затримується, а моральний — пригнічений. Ці когнітивні дефіцити виражаються в негнучких моделях мислення, а також у нездатності прийняти складність реальності. Коли систематична індоктринація спрямована на закріплення ідей ненависті та насильства, як на тимчасово окупованих територіях України, вона прищеплює когнітивні й емоційні спотворення, які можуть спонукати дітей діяти відповідно до цих переконань. Навчання ненависті до групи на основі національних, етнічних або релігійних особливостей прищеплює упередженість і когнітивні спотворення щодо цієї групи, а тому може провокувати радикалізацію, агресивну поведінку та насильство.

16 Римський статут Міжнародного кримінального суду ред. від 17.07.1998 (набрання чинності 01.07.2002) ст. 8 (2) (a) (ii), ст.8 (2) (b) (xxi) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 10.07.2026).

17 Ibid., стаття 7 (f), (k).

18 Ibid., стаття 6.

19 Donna Hicks, Dignity: The Essential Role It Plays in Resolving Conflict.New Haven, CT: Yale University Press, 2011. URL: https://livingjusticepress.org/wp-content/uploads/2024/05/Ten-Essential-Elements-of-Dignity_p.203.pdf (дата звернення: 10.07.2026).

20 General Comment No. 1: The Aims of Education (article 29) (2001). Adopted by the Committee on the Rights of the Child at the Twenty-sixth Session, CRC/GC/2001/1, 17 April 2001. URL: https://www.ohchr.org/en/resources/educators/human-rights-education-training/general-comment-no-1-aims-education-article-29-2001 (дата звернення: 10.07.2026).

РОЗДІЛ 2.

ПРИМУСОВЕ СЕРЕДОВИЩЕ ЯК СПРИЯТЛИВИЙ КОНТЕКСТ ДЛЯ ПОРУШЕННЯ ПРАВ ДИТИНИ ПІД КОНТРОЛЕМ РФ

Українські діти опинилися під контролем держави-агресора на її власній і на окупованій територіях, що зумовлює особливості їх взаємодії з агентами РФ та, відповідно, порушення прав.

МГП визначає окупацію як тимчасовий режим та встановлює спрямовані на забезпечення тимчасовості такого управління. Зокрема, щодо відновлення та забезпечення громадського порядку й безпеки, дотримання чинних у країні законів, за винятком, коли це абсолютно неможливо[21], залишення чинним кримінального законодавства, продовження виконання функцій судами окупованої території[22] та заборони змінювати статус посадових осіб чи суддів[23]. Норми, що становлять режим окупації, покликані запобігти перетворенню системи управління окупованої території на продовження власного державного управління окупаційної держави, згідно з її потребами й ідеологічними установками[24].

Можливість втручання окупаційної держави в умови життя на окупованій території обмежується заходами, що не призведуть до незворотних змін. Відповідно, остаточні й масштабні зміни соціальної, освітньої, економічної та інституційної структури окупованих територій несумісні з тимчасовим характером управління ними[25].

З огляду на це, контекстом широкомасштабних і систематичних злочинів російських агентів проти українських дітей є порушення РФ режиму окупації. Окрім незаконного включення окупованих територій у свій склад, Росія поширила на ТОТ України дію власного законодавства, політик і системи управління в усіх сферах життя, таких як правосуддя, оподаткування, соціальний захист і надання соціальних послуг, регулювання приватної власності, освіти, працевлаштування, валюти й митного регулювання[26]. Це призвело до перетворення захоплених територій на простори страху й несвободи, де панують примус і юридичний вакуум. Частину порушень агентів РФ уже було визнано адміністративною практикою[27] — заходами, спрямованими на знищення України як суверенної держави та примус населення окупованої території до підкорення новій реальності в складі Росії.

Загальна атмосфера страху та примусу на ТОТ України спричинена практикою незаконних затримань, насильницьких зникнень, катування, порушень права на справедливий суд, примусового переміщення та протиправної депортації громадян України представниками РФ. Систематичність і спрямованість цих порушень на всі сфери життя, а також на всі групи населення, зокрема дітей, створює на окупованій території умови відсутності будь-якої можливості волевиявлення та ефективного захисту й відновлення прав.

> У межах ініціативи Президента України Bring Kids Back UA сім'ю — маму й двох дітей (2020 та 2022 та року народження) було повернуто з ТОТ Херсонської області в червні 2026 року. Під час перебування в окупації мама працювала в місцевому магазині. Усі були змушені оформити російські документи. Дядько мами був в АТО, тому і маму, і її цивільного чоловіка неодноразово «допитували». Кілька разів представники окупаційної влади проводили так звані обшуки. Під час одного з таких заходів дітям погрожували відрізати пальці, якщо мама не розкаже, де перебуває дядько. Зокрема, один із представників окупаційної влади вхопив меншу дитину за волосся, притягнув до столу, виставив руку дитини й сказав мамі вибрати палець, який «відрубають» її дитині.

21 IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі від 18.10.1907, ст. 43. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text (дата звернення: 10.07.2026).

22 Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни, ред. від 23.02.2023, стаття 64. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_154 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text. (дата звернення 10.07.2026).

23 Ibid., стаття 54.

24 Tristan Ferraro, ICRC, expert meeting Occupation and Other Forms of Administration of Foreign, p. 67 URL: https://www.icrc.org/sites/default/files/external/doc/en/assets/files/publications/icrc-002-4094.pdf (дата звернення: 10.07.2026).

25 Ibid., c. 54.

2.1. ЗМІНА ЦИВІЛЬНОГО СТАТУСУ ДІТЕЙ

Зміна цивільного статусу дитини не допускається навіть за її власним вибором, а також за вибором її законних представників, що чітко передбачено статтею 50 (2) Женевської конвенції (IV) про захист цивільного населення під час війни[28]. При цьому всебічний аналіз створеного Росією примусового середовища вказує на відсутність передумов для свободи вибору та свідомого об'єктивного волевиявлення.

Попри заборону змінювати цивільний статус дітей, РФ активно нав'язує власне громадянство дітям і їхнім батькам. Набуття громадянства держави передбачає формування зв'язку з нею, а також виникнення взаємних прав і обов'язків. Це створює як умови для додаткового контролю над населенням через реєстрацію, оподаткування, дискримінаційне надання послуг, так і передумови для відповідальності за порушення законодавства у зв'язку з «нелояльністю» до держави — засудження за державну зраду й інші злочини, суб'єктами яких можуть бути лише громадяни РФ[29].

Ілюстрація — Ангеліна Корба, BBC

Крім того, російське громадянство уможливлює насильницьке передання українських дітей у родини громадян РФ під опіку та піклування, а також усиновлення/удочеріння. Президент РФ В. В. Путін видав укази, що спрощували та прискорювали процес набуття російського громадянства дітьми-сиротами й дітьми, позбавленими батьківського піклування, а також дозволили усиновлювачам, опікунам, піклувальникам, керівникам інституцій (як-от дитячі будинки та заклади інституційного догляду) подавати документи від імені дітей, якими вони опікуються, незалежно від наявності в них біологічних батьків і їх згоди[30]. Так, наприклад, у травні 2022 року Президент РФ підписав указ про спрощений порядок набуття громадянства дітьми-сиротами, дітьми, позбавленими батьківського піклування, недієздатними особами, які є громадянами України та перебувають на тимчасово окупованих територіях України[31].

---

26 Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо ситуації на тимчасово окупованих Російською Федерацією територіях України, с. 38. URL: https://www.ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/SpecialReport2025%20-%20ukr.pdf (дата звернення: 10.07.2026).

27 Case of Ukraine v. Russia (Re Crimea) (Applications nos. 20958/14 and 38334/18). База даних HUDOC практики ЄСПЛ. 25.06.2024. П. 947-949. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-235139 (дата звернення: 10.07.2026).

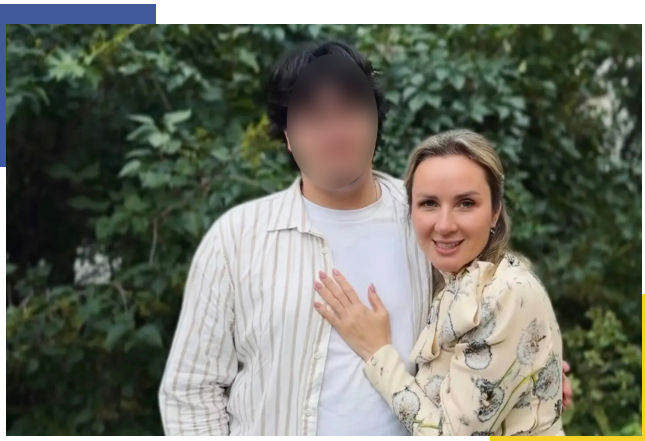
28 Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни (VI), ред. від 23.02.2023 ст. 50 (2) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 10.07.2026).

29 Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо ситуації на тимчасово окупованих Російською Федерацією територіях України, с. 39. URL: https://www.ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/SpecialReport2025%20-%20ukr.pdf (дата звернення: 10.07.2026).

30 Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні. Вплив збройного конфлікту та окупації на права дітей в Україні: 24 лютого 2022 року — 31 грудня 2024 року. Доповідь Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй в Україні, п. 83. URL: https://ukraine.ohchr.org/sites/default/files/2025-04/2025-03-21%20OHCHR%20Report%20on%20Children%27s%20Rights%20in%20Ukraine_Ukrainian.pdf (дата звернення: 10.07.2026).

31 Указ Президента Российской Федерации от 30.05.2022 № 330 «О внесении изменений в Указ Президента Российской Федерации от 24 апреля 2019 г. № 183 "Об определении в гуманитарных целях категорий лиц, имеющих право обратиться с заявлениями о приеме в гражданство Российской Федерации в упрощенном порядке" и Указ Президента Российской Федерации от 29 апреля 2019 г. № 187 "Об отдельных категориях иностранных граждан и лиц без гражданства, имеющих право обратиться с заявлениями о приеме в гражданство Российской Федерации в упрощенном порядке"».

У 2022 році представники вищого військово-політичного керівництва РФ організували та здійснили депортацію групи з 31 української дитини, з яких станом на середину 2026 року вдалося повернути лише 6. Саме із цієї групи Уповноважена при Президенті Російської Федерації з прав дитини М. О. Львова-Белова взяла під опіку хлопця з Маріуполя. За словами самої Львової-Белової, коли вона вивезла хлопця до Росії, він категорично не хотів там залишатися. Вона розповідала, що він відкрито говорив: «Я люблю Україну», співав українські пісні, читав українські сайти й заявляв, що не хоче жити в Росії. В інтерв'ю у 2025 році вона розповіла про тиск на дитину, щоб змінити ставлення хлопця до Росії. Вона також зазначила, що з роками свідомість хлопця «поступово змінилася», і їй вдалося його «перевиховати»[32].

Марія Львова-Бєлова та дитина, яку вона взяла під опіку з тимчасово окупованого Маріуполя. ***Скриншот з опублікованого нею відео.***

Цей випадок демонструє, що спрощення процедури усиновлення мало на меті замінити тимчасові рішення (як-от евакуація і подальше повернення дитини після зміни ситуації) на стратегічно довготривалі (усиновлення), пов'язані зі зміною не тільки правового статусу, але й світоглядних позицій українських дітей. Особиста участь і подальша публічна комунікація Уповноваженої при Президенті Російської Федерації з прав дитини М. О. Львової-Белової фактично позначила зміну національної ідентичності української дитини як результат усиновлення.

Як було згадано, доступ до основних прав, зокрема права на охорону здоров'я, освіту й соціальні виплати, був поставлений у залежність від наявності російського громадянства, що може бути визнано дискримінацією за національною ознакою. На батьків чинили значний тиск, змушуючи їх також узяти паспортні документи держави-агресора, оскільки без російського громадянства вони ризикували втратити права на своїх дітей[33]. Крім того, батькам погрожували «адміністративною депортацією» у разі «нелегального» проживання на окупованих територіях. Отримання паспортних документів на посвідчення російського громадянства, почасти, було єдиним способом «узаконити» присутність у власних домівках.

> Родина із Запорізької області переживала окупацію як тривалий період страху насильства та постійного психологічного тиску. Матір затримували та піддавали фізичному насильству й допитам. Батька викрадали, незаконно арештовували, катували, а потім позбавили можливості виїхати з родиною.
>
> Щоб отримати можливість виїхати, неповнолітню доньку змусили оформлювати російське громадянство. Це супроводжувалося принизливою процедурою: необхідністю класти руку на конституцію та співати гімн.

32 Російська уповноважена з прав дитини розповіла, як ламала «всиновленого» хлопця з Маріуполя URL: https://zn.ua/ukr/UKRAINE/rosijska-upovnovazhena-z-prav-ditini-rozpovila-jak-lamala-vsinovlenoho-khloptsjaz-mariupolja.html?utm_source=chatgpt.com

33 Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні. Вплив збройного конфлікту та окупації на права дітей в Україні: 24 лютого 2022 року — 31 грудня 2024 року. Доповідь Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй в Україні, п. 83. URL: https://ukraine.ohchr.org/sites/default/files/2025-04/2025-03-21%20OHCHR%20Report%20on%20Children%27s%20Rights%20in%20Ukraine_Ukrainian.pdf (дата звернення: 10.07.2026), п. 81.

34 Tristan Ferraro, ICRC, expert meeting Occupation and Other Forms of Administration of Foreign, p. 67 URL: https://www.icrc.org/sites/default/files/external/doc/en/assets/files/publications/icrc-002-4094.pdf (дата звернення: 10.07.2026).

35 Ст. 5 у кожному з Федеральних конституційних законів Російської Федерації: «О принятии в Российскую Федерацию Донецкой Народной Республики и образовании в составе Российской Федерации нового субъекта — Донецкой Народной Республики»: Федеральный конституционный закон от 4 октября 2022 г. № 5-ФКЗ. URL: https://docs.cntd.ru/document/351923141 (дата звернення: 10.07.2026); «О принятии в Российскую Федерацию Луганской Народной Республики и образовании в составе Российской Федерации нового субъекта — Луганской Народной Республики»: Федеральный конституционный закон от 4 октября 2022 г. № 6-ФКЗ. URL: https://docs.cntd.ru/document/351923142 (дата звернення: 10.07.2026); «О принятии в Российскую Федерацию Запорожской области и образовании в составе Российской Федерации нового субъекта — Запорожской области»: Федеральный конституционный закон от 4 октября 2022 г. № 7-ФКЗ. URL: https://docs.cntd.ru/document/351923140 (дата звернення: 10.07.2026); «О принятии в Российскую Федерацию Херсонской области и образовании в составе Российской Федерации нового субъекта — Херсонской области»: Федеральный конституционный закон от 4 октября 2022 г. № 8-ФКЗ. URL: https://docs.cntd.ru/document/351923135 (дата звернення: 10.07.2026).

Під час опитувань у Центрі захисту прав дитини дівчина розповіла про свої емоції в той момент.

«Я плакала, бо мала внутрішній конфлікт, я відчувала себе зрадницею, хоча все відбувалося під примусом і без жодного вибору».

Цей досвід залишив глибоку психологічну травму, пов'язану з примусом, страхом і руйнуванням відчуття власної ідентичності.

Опитування у Центрі захисту прав дитини при Офісі Омбудсмана у Києві.
Фото ілюстративне.

Відповідно до нормативних актів про незаконне включення українських територій до складу РФ, громадяни України й особи без громадянства на окупованій території, включно з дітьми, «визнавалися» громадянами РФ за умови прийняття ними присяги[34]. Фактично йдеться про примус, усупереч нормам МГП, засвідчити лояльність до держави-агресора[35]. 10 грудня 2025 року Державна дума РФ ухвалила закон, який знижує вік обов'язкового складання присяги під час набуття російського громадянства з 18 до 14 років[36]. Перший заступник голови комітету з оборони Держдуми О. О. Журавльов, коментуючи новелу, заявив, що «патріотизм потрібно прищеплювати дітям з юного віку», а оскільки в Росії паспорт отримують із 14 років, то саме в цьому віці, за його словами, і «потрібно складати присягу на вірність батьківщині»[37].

2.2. СВОБОДА ВИРАЖЕННЯ ПОГЛЯДІВ, КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ, ВИКОРИСТАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Окрім поширення на окуповані території російської освітньої програми, елементом примусового середовища також став посилений контроль за вільним використанням української мови, здобуттям української освіти й вираженням поглядів, що, на розсуд окупаційної влади, розглядаються як загрозливі. Окрім загального тиску, йдеться й про погрози та можливе переслідування в адміністративному чи кримінальному порядку. Окупаційна влада також заборонила розмовляти українською мовою в школах.

Мати дитини, якій вдалося повернутися з-під контролю РФ, повідомила УВКПЛ, що коли однокласниця її доньки відмовилася говорити російською, вчителька викликала охоронця у військовій формі, щоб він відвів дівчину на «розмову». Вона повернулася в сльозах[38].

36 IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі від 18.10.1907, ст. 45. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text (дата звернення: 10.07.2026).

37 О гражданстве Российской Федерации. Федеральный закон от 28.04.2023 N 138-ФЗ (последняя редакция), стаття 21. URL: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_445998/2f20d99da90b563021797911105d724c542bf1a4/ (дата звернення: 10.07.2026).

38 Росія зобов'язала дітей із 14 років складати присягу для отримання громадянства. ZMINA. 2025. URL: https://zmina.info/news/rosiya-zobovyazala-ditej-iz-14-rokiv-skladaty-prysyagu-dlya-otrymannya-gromadyanstva/ (дата звернення: 10.07.2026)

На окупованому півострові російські спецслужби впровадили систему стеження за школярами. За словами педагогів, у школах працюють куратори, які фіксують «ознаки нелояльності» — використання української мови, згадки про Україну, носіння синьо-жовтих стрічок або тризубів. Повідомляється, що дітей, яких спіймали на «неправильних висловлюваннях», вносять до реєстру «екстремістів», причому до цього списку додають також їхніх батьків. Такі сім'ї викликають на «профілактичні бесіди» до так званих комісій із безпеки[39].

Засобом контролю над вираженням поглядів також залишається ухвалене законодавство щодо «поширення завідомо неправдивих відомостей» про збройні сили, а також «публічних дій, спрямованих на дискредитацію» та «перешкоджання» діяльності російських збройних сил. Крім того, ухвалена в грудні 2024 року Державна стратегія протидії екстремізму[40] в РФ визначає «український націоналізм» як форму екстремізму, а «екстремізм в Україні» — як загрозу національній безпеці.

Серед усіх окупованих територій України політика переслідування за «дискредитацію» найширше застосовувалася на Кримському півострові. У період із березня 2022 року по грудень 2025 року 28 окупаційними судами було розглянуто 1529 справ щодо фізичних осіб та 4 справи щодо посадових і юридичних осіб.

Окупанти проводять «обов'язкові профілактичні заходи з протидії екстремізму», які мають на меті «підвищити рівень правосвідомості та правової культури й припинити екстремістські прояви та національну ворожнечу в молодіжному середовищі». На цих заходах представники російських правоохоронних органів, священники й «активісти» розповідають, що українські мова та прапор чи навіть підтримка ЗСУ — це «екстремізм», за який передбачене покарання. Крім того, за підсумками подібних заходів серед учнів проводять анкетування «з метою виявлення асоціальної поведінки дітей, схильних до вчинення протиправних дій»[41].

Російських військових залучають до лекцій у школах на тимчасово окупованих територіях України.
Фото з відкритих джерел.

На фото регіональний форум до Дня солідарності у боротьбі з тероризмом, вересень 2025, ТОТ АР Крим.
Фото з відкритих джерел.

Криміналізація вираження поглядів і підтримки будь-чого українського також проявляється у додаванні неповнолітніх до Реєстру терористів і екстремістів. Серед 150 неповнолітніх, включених до Реєстру, 13 уродженців України (віком до 18 років включно). А саме:

- **четверо підлітків із Донецької області (Донецьк, Маріуполь, Макіївка, Красноармійськ) від 16 до 18 років;**
- **17-річний підліток із Луганська;**
- **троє 17-річних підлітків з АР Крим (Сімеїз, Ялта, Сімферополь);**
- **двоє дітей із Херсонської області (Цюрупинськ, Чаплинка) від 16 до 18 років;**
- **15-річний підліток з Одеси.**

При цьому статус «терориста» чи «екстреміста» призводить до стигматизації та ізоляції в суспільстві: роботодавці відмовляють у працевлаштуванні, навчальні заклади — у зарахуванні або продовженні навчання[42]. Частішають також випадки засудження українських підлітків як громадян РФ до тривалих термінів ув'язнення за тяжкі злочини, зокрема, тероризм[43].

---

39 Вплив збройного конфлікту та окупації на права дітей в Україні: 24 лютого 2022 року — 31 грудня 2024 року. Доповідь Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй в Україні, п. 91. URL: https://ukraine.ohchr.org/sites/default/files/2025-04/2025-03-21%20OHCHR%20Report%20on%20Children%27s%20Rights%20in%20Ukraine_Ukrainian.pdf (дата звернення: 10.07.2026).

40 В окупованому Криму росіяни полюють на українську ідентичність у школах. Kyiv Post Ukraine's global voice. URL: https://www.kyivpost.com/uk/post/64141 (дата звернення: 10.07.2026).

РОЗДІЛ 3.

АТАКИ НА ГІДНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ДІТЕЙ ЯК СКЛАДОВА ПОЛІТИКИ РФ

3.1. КАТУВАННЯ, СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО, ПОЛІТИЧНО МОТИВОВАНЕ КРИМІНАЛЬНЕ ПЕРЕСЛІДУВАННЯ

Окупаційна влада на ТОТ України систематично використовує катування, сексуальне насильство, політично мотивоване кримінальне переслідування як інструменти залякування дітей, а також їхніх батьків. Це частина політики РФ, спрямованої на придушення проукраїнської позиції, боротьбу з нелояльними цивільними та примусову асиміляцію.

14-річний Віталій Мухарський провів 10 днів у російській катівні на Херсонщині
Фото з відкритих джерел.

Тігран Оганнісян та Микита Ханганов — підлітки, яких вбили росіяни у тимчасово окупованому Бердянську Запорізької області. Їх звинувачували в антиросійській діяльності.
Фото з відкритих джерел.

Основними приводами для катувань, нелюдського й такого, що принижує гідність, поводження, є підозра або звинувачення в «коригуванні вогню» супротивника, співпраці із силами безпеки та оборони, мирному спротиві або публічному вираженні проукраїнської позиції.

Після початку збройної агресії РФ на всіх українських територіях, що опинилися під її контролем, зокрема в Автономній Республіці Крим і місті Севастополі, під заборону потрапили фактично будь-які прояви нелояльності до окупаційної влади: антивладні висловлювання, публічне засудження агресії Росії проти України, підтримка Збройних Сил України, використання жовто-блакитної символіки, участь в антивоєнних зібраннях і одиночних пікетах, пожертви на гуманітарні ініціативи, а також музика чи розмови в публічному просторі з критикою російської влади.

41 Указ Президента № 1124 від 28 грудня 2024 р. «Про затвердження Стратегії протидії екстремізму в Російській Федерації». URL: https://kremlin.ru/acts/bank/51580 (дата звернення: 10.07.2026).

42 Катюжанський О. Як окупанти перекроїли освітні процеси на захоплених територіях — показуємо на прикладі техніку-ма в Бердянську, URL: https://kiborg.news/2026/03/19/yak-okupanty-perekroyily-osvitni-proczesy-na-zahoplenyh-terytoriyah-pokazuyemo-na-prykladi-tehnikuma-v-berdyansku/ (дата звернення: 10.07.2026).

43 Як Росія стирає українську ідентичність під виглядом боротьби з екстремізмом. Аналітичний звіт. ГО «Центр Громадянської Просвіти "Альменда"». URL: https://almenda.org/wp-content/uploads/2025/09/Ident_Ua_web-1.pdf (дата звернення 10.07.2026).

Одним з основних інструментів контролю та придушення інакодумства стало запровадження адміністративної відповідальності за так звану дискредитацію Збройних сил Російської Федерації (стаття 20.3.3 Кодексу Російської Федерації про адміністративні правопорушення, КпАП РФ). До цієї категорії віднесені будь-які публічні дії або висловлювання, які не відповідають офіційній позиції держави щодо законності й характеру використання збройних сил РФ, а покарання за них може отримати будь-яка особа — від громадян України й іноземців до осіб без громадянства, які проживають на ТОТ. Як результат, саме поняття «дискредитація», як і «тероризм» та «екстремізм», отримало широке трактування, створивши атмосферу страху та звузивши простір для свободи вираження поглядів. Таким чином, Росія намагається придушити будь-який опір і змусити людей підкоритися. Об'єктами таких протиправних діянь почасти стають діти.

10-річна школярка з міста Саки опублікувала відео, яке «дискредитує» армію Росії та паплюжить російський прапор. Окупанти склали адміністративний протокол щодо матері дитини за статтею 5.35 КпАП РФ («Неналежне виконання обов'язків щодо утримання та виховання неповнолітніх»). Зібрані матеріали були передані для розгляду «комісії у справах неповнолітніх міста Саки»[44].

Крім того, на ТОТ України окупанти фабрикують справи проти підлітків за «тероризм», «екстремізм» або «диверсійну діяльність» із метою демонстративного покарання за проукраїнську позицію.

На початку січня 2026 року представники російських спецслужб затримали підлітка біля будівлі ФСБ у місті Маріуполі. Окупанти звинуватили 17-річного хлопця в «держзраді» за нібито «збирання розвідданих для української військової розвідки», а саме «фіксацію місця розташування російських військових частин у Маріуполі» [45].

Скриншот відео Маріупольської міської ради.

44 Українських дітей засуджено як «терористів» Російської Федерації Bring Kids Back UA. URL: https://www.facebook.com/share/p/1YveWFFeYL/ (дата звернення: 10.07.2026).

45 10-річна дівчинка з Криму зняла відео, що нібито «дискредитує» збройні сили рф. Ctrcenter. 30.10.2024 р. URL: https://ctrcenter.org/uk/10-richna-divchynka-iz-krymu-znyala-video-shho-nibyto-dyskredytuye-zbrojni-syly-rf (дата звернення: 10.07.2026).

Одним із прикладів політично мотивованого кримінального переслідування українських дітей є справа трьох підлітків з окупованого Мелітополя, яких звинуватили в «тероризмі» («Підготовка до терористичного акту, організація терористичної спільноти, незаконне поводження зі зброєю») і судили як громадян РФ[46].

Наприкінці жовтня 2023 року окупаційна влада затримала трьох підлітків із тимчасово окупованого Мелітополя. На час затримання двом хлопцям було по 16 років, іншому — 17. Хлопців звинуватили в організації групи, яка планувала терористичний акт і диверсію, а також у виготовленні й зберіганні вибухівки. За версією РФ, хлопці зберігали компоненти для саморобного вибухового пристрою, стежили за посадовцями й активістами, а також встановили вибухівку на залізничному полотні на ТОТ Запорізької області.

Один з «обвинувачених» жив у Мелітополі — місті, яке російські військові окупували в перші дні повномасштабного вторгнення. Проте він продовжував дистанційно навчатися в українській школі. Наприкінці жовтня 2023 року, коли хлопець вийшов із дому, до нього під'їхав білий бус, і люди в чорному — у масках і балаклавах — затягнули дитину до машини. Сусіди бачили, як це сталося, і розпочали пошуки хлопця. Ніхто не розумів, що відбувається. Через деякий час його побачили біля міського відділу так званої російської поліції. Хлопець був виснажений, дуже переляканий, зі слідами побоїв і синцями.
Слідчі дії відбувалися в Мелітополі. Далі трьох хлопців із місцевого слідчого ізолятора перевезли до СІЗО № 2 Маріуполя, а пізніше — протиправно депортували до слідчого ізолятора № 2 міста Таганрога (РФ).

Українські підлітки перебували в камері разом із дорослими чоловіками. Старший із них зустрів там своє 18-річчя. Камера була розрахована на 8 місць, а перебувало в ній 16 осіб. До дітей застосовували жахливі тортури. В одного з хлопців ще в школі була серйозна черепно-мозкова травма. Тому він перебував під наглядом психіатрів, приймав препарати, які не можна було самовільно скасовувати. У хлопця почалися великі проблеми зі шкірою, він практично не спав, не міг їсти, шкіра на руках була вкрита товстою кіркою.

З листопада 2024 року справу трьох українських хлопців розглядав Південний окружний військовий суд у Ростові-на-Дону. Підліткам періодично безпідставно продовжували міру запобіжного заходу у формі тримання під вартою[47]. 19 березня 2026 року в закритому режимі Південний окружний військовий суд РФ визнав українських підлітків винними за кількома статтями Кримінального кодексу РФ, розглядаючи їх як російських громадян.

Старший хлопець отримав вісім років і шість місяців позбавлення волі, а також штраф у розмірі 40 000 рублів за ч. 2 ст. 205.4 (Організація терористичної групи та участь у ній), ч. 3 ст. 30, пп. «а», «б», «в» ч. 3 ст. 205 (Підготовка до терористичного акту), ст. 205.3 (Проходження навчання з метою проведення терористичної діяльності), ч. 3 ст. 223.1 (Незаконне виготовлення вибухових речовин та пристроїв), ч. 4 ст. 222.1 (Незаконна купівля, передача, збут, перевезення або носіння зброї).

Другий хлопець був засуджений до семи років позбавлення волі та штрафу в розмірі 25 000 рублів за ч. 2 ст. 205.4 (Організація терористичної групи та участь у ній), чч. 1, 3 ст. 30, п. «б» ч. 3 ст. 205 (Підготовка до терористичного акту), ч. 4 ст. 222.1 (Незаконна купівля, передача, збут, перевезення або носіння зброї).

Ще один із хлопців отримав сім років і шість місяців позбавлення волі, а також штраф у розмірі 25 000 рублів за ч. 2 ст. 205.4 (Організація терористичної групи та участь у ній), чч. 1, 3 ст. 30, п. «б» ч. 3 ст. 205 (Підготовка до терористичного акту), ч. 4 ст. 222.1 (Незаконна купівля, передача, збут, перевезення або носіння зброї) [48].

46 Російська ФСБ звинуватила підлітка з Маріуполя у співпраці з українською розвідкою. Точка сходу. 13.01.2026. URL: https://cxid.media/news/rosiyska-fsb-zvynuvatyla-pidlitka-z-mariupolia-u-spivpratsi-z-ukrainskoiu-rozvidkoiu (дата звернення: 10.07.2026).

47 Южный окружной военный суд. Состоялось оглашение приговора по уголовному делу в отношении несовершеннолетних. URL: https://archive.ph/ITujQ (дата звернення: 10.07.2026).

48 Українські діти — «терористи»? Історія депортованих мелітопольських підлітків, яких судять у Росії. Радіо «Свобода». URL: https://www.radiosvoboda.org/a/deportatsiya-ditey-melitopol-rosiya/33550984.html (дата звернення: 10.07.2026).

Фото: Мелітопольська міська рада.

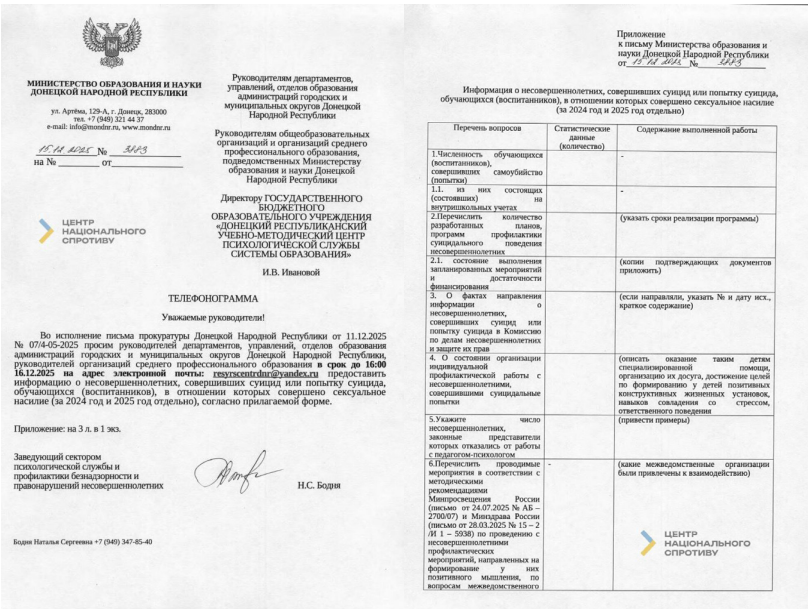
Окремим видом переслідування за нелояльність є обмеження в цифровому просторі. У створеному Росією Кримському федеральному університеті розробили та запровадили програму, яка виявляє заборонену в РФ символіку на сторінках студентів і викладачів. Зазначається, що цей інструмент розпізнає, зокрема, українські та червоно-чорні прапори.

> **Активістка із Сімферополя зазначає: «У нас в університеті дали завдання деяким студентам і викладачам за допомогою ШІ (штучного інтелекту — прим. автора) шукати всілякі порушення в соцмережах. Одного хлопця точно знаю, якого відрахували за проукраїнське [поводження]»[49].**

Ще однією формою катувань і нелюдського поводження з дітьми під російським контролем залишається СНПК. Це один із найтяжчих і найбільш латентних злочинів. Російські військові й окупаційні адміністрації використовують його як стратегічний інструмент залякування, приниження гідності та зламу спротиву місцевого населення.

Станом на 20 квітня 2026 року за даними інформаційного порталу «Діти війни», 23 дитини постраждали від сексуального насильства[50]. Водночас реальна кількість випадків значно перевищує офіційну статистику через кілька факторів, а саме: глибокі психологічні травми, страх осуду, погрози окупантів вбити дитину або батьків у разі розголосу. Крім того, на ТОТ України вцілілі не мають можливості звернутися до українських правоохоронних органів і лікарів.

З відкритих джерел відомо, що на ТОТ Донецької області окупаційна влада веде облік дітей, які скоїли суїцид або намагалися вкоротити собі віку після пережитого сексуального насильства, зокрема спеціальна телефонограма зобов'язала школи надати такі дані за 2024–2025 роки[51].

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ ДОНЕЦКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ

ул. Артёма, 129-А, г. Донецк, 283000
тел. +7 (949) 321 44 37
e-mail: info@mondnr.ru, www.mondnr.ru

15.12.2025 № 3249
на № _____ от _____

Руководителям департаментов, управлений, отделов образования администраций городских и муниципальных округов Донецкой Народной Республики

Руководителям общеобразовательных организаций и организаций среднего профессионального образования, подведомственных Министерству образования и науки Донецкой Народной Республики

Директору ГОСУДАРСТВЕННОГО БЮДЖЕТНОГО ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО УЧРЕЖДЕНИЯ «ДОНЕЦКИЙ РЕСПУБЛИКАНСКИЙ УЧЕБНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ ЦЕНТР ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ СЛУЖБЫ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ»

И.В. Ивановой

ЦЕНТР НАЦИОНАЛЬНОГО СПРОТИВУ

ТЕЛЕФОНОГРАММА

Уважаемые руководители!

Во исполнение письма прокуратуры Донецкой Народной Республики от 11.12.2025 № 07/4-05-2025 просим руководителей департаментов, управлений, отделов образования администраций городских и муниципальных округов Донецкой Народной Республики, руководителей организаций среднего профессионального образования **в срок до 16:00 16.12.2025 на адрес электронной почты:** reuvscentrdnr@yandex.ru предоставить информацию о несовершеннолетних, совершивших суицид или попытку суицида, обучающихся (воспитанников), в отношении которых совершено сексуальное насилие (за 2024 год и 2025 год отдельно), согласно прилагаемой форме.

Приложение: на 3 л. в 1 экз.

Заведующий сектором психологической службы и профилактики безнадзорности и правонарушений несовершеннолетних Н.С. Бодня

Бодня Наталья Сергеевна +7 (949) 347-85-40

Приложение
к письму Министерства образования и науки Донецкой Народной Республики
от 15.12.2025 № 3249

Информация о несовершеннолетних, совершивших суицид или попытку суицида, обучающихся (воспитанников), в отношении которых совершено сексуальное насилие (за 2024 год и 2025 год отдельно)

Перечень вопросов	Статистические данные (количество)	Содержание выполненной работы
1.Численность обучающихся (воспитанников), совершивших самоубийство (попытки)		-
1.1. из них состоящих (состоявших) на внутришкольных учетах		-
2.Перечислить количество разработанных планов, программ профилактики суицидального поведения несовершеннолетних		(указать сроки реализации программы)
2.1. состояние выполнения запланированных мероприятий и достаточности финансирования		(копии подтверждающих документов приложить)
3. О фактах направления информации о несовершеннолетних, совершивших суицид или попытку суицида в Комиссию по делам несовершеннолетних и защите их прав		(если направляли, указать № и дату исх., краткое содержание)
4. О состоянии организации индивидуальной профилактической работы с несовершеннолетними, совершившими суицидальные попытки		(описать оказание таким детям специализированной помощи, организацию их досуга, достижение целей по формированию у детей позитивных конструктивных жизненных установок, навыков совладания со стрессом, ответственного поведения
5.Укажите число несовершеннолетних, законные представители которых отказались от работы с педагогом-психологом		(привести примеры)
6.Перечислить проводимые мероприятия в соответствии с методическими рекомендациями Минпросвещения России (письмо от 24.07.2025 № АБ – 2700/07) и Минздрава России (письмо от 28.03.2025 № 15 – 2/И 1 – 5938) по проведению с несовершеннолетними профилактических мероприятий, направленных на формирование у них позитивного мышления, по вопросам межведомственного	-	(какие межведомственные организации были привлечены к взаимодействию)

ЦЕНТР НАЦИОНАЛЬНОГО СПРОТИВУ

Службовий документ окупаційного «міністерства освіти ДНР».
Фото: Центр національного спротиву.

49 Суд РФ визнав трьох хлопців Віктора Азаровського, Олега Шоколу та Дениса Василика з Мелітополя винними у «тероризмі». Суспільне Запоріжжя URL: https://suspilne.media/zaporizhzhia/1269078-sud-rf-viznav-troh-hlopciv-viktora-azarovskogo-olega-sokolu-ta-denisa-vasilika-z-melitopola-vinnimi-u-terorizmi/ (дата звернення: 10.07.2026).

50 Крымские студенты научили ИИ распознавать болезни растений и запрещённый контент в интернете. Telegram channel «Жовта Стрічка». 2024. URL: https://t.me/yellowribbon_ua/9542?single (дата звернення: 10.07.2026).

51 Діти війни. Державний інформаційний портал. URL: https://childrenofwar.gov.ua/ (дата звернення: 10.07.2026).

Випадки сексуального насильства фіксуються як ще під час перебування дитини на ТОТ, так і під час опитування в Центрі захисту прав дітей та підлітків, повернутих на підконтрольну Україні територію.

На одному з опитувань у Центрі захисту прав дитини дівчина, повернута з ТОТ, розповіла, що в березні 2024 року (за 2 дні до повноліття) у рідному селищі її побили та зґвалтували двоє російських військових.

Дитина поверталася пізно від подруги. На вулиці до неї під'їхала машина з двома військовослужбовцями. Чоловіки щось запитали в дівчини, але через незначні проблеми зі слухом вона не розчула запитання й підійшла ближче, щоб уточнити. За досвідом місцевих мешканців ігнорувати питання чи прохання військовослужбовців вкрай небезпечно. Після того як дівчина підійшла ближче, її силоміць затягнули до машини. Дитина почала опиратись і плакати, на що їй дали маленьку пігулку й змусили випити, сказавши, що це потрібно, щоб вона заспокоїлася. Після цього дівчину відвезли на околицю села в покинутий будинок. З того, що пам'ятає дівчина, двоє військовослужбовців ґвалтували її в машині та в покинутій будівлі по черзі. Вона точно не могла сказати, скільки часу це тривало. Після цього її привезли в центр населеного пункту та залишили там зі словами: «А тепер можеш валити на всі чотири сторони».

Мати, як могла, намагалася заспокоїти доньку, просила нікому про це не розповідати, адже це могло бути небезпечно для їх життя. Відповідно, сім'я не зверталася до жодних окупаційних органів.

Дівчина поділилася, що в перші дні після інциденту не могла дивитися на себе в дзеркало. Її самооцінка була нижчою, ніж будь-коли раніше. Вона почувалася «брудною», коли хтось робив їй компліменти чи говорив щось хороше про неї. Вона вважала, що не заслуговує на такі слова. Після цього, за словами дівчини, вона почала сильно зловживати алкогольними напоями.

Після повернення в Україну дівчині було здійснено індивідуальну оцінку потреб, на базі якої надано психологічну підтримку, юридичний і соціальний супровід у межах реінтеграції.

У зв'язку з російською агресією для України актуальною стала проблема дітей, народжених унаслідок СНПК. Одна з постраждалих, яка стала матір'ю внаслідок насильства, побоюється, що якщо цей факт стане публічним, її дитина зіткнеться зі стигмою та подібними викликами[52]. Інша постраждала з однієї з південних областей розповіла журналістам, що її зґвалтували російські солдати, і коли вона дізналася про вагітність, було вже пізно зробити аборт.[53] Про інший випадок розповів прокурор із питань воєнних злочинів із Херсона, який описав історію жінки із села поблизу Херсона, яка повідомила, що її неодноразово ґвалтував російський солдат, а її маленька донька слухала крики матері із сусідньої кімнати. Жінка також завагітніла внаслідок зґвалтування й народила дитину[54]

У Законі України «Про правовий і соціальний захист осіб, постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного із збройною агресією Російської Федерації проти України, та надання їм невідкладних проміжних репарацій» дітей, народжених унаслідок сексуального насильства в умовах збройного конфлікту, визнано постраждалими від СНПК.

52 Сексуальне насильство і дитячі суїциди на Донеччині: що приховує окупаційна влада. Центр національного спротиву. 2026. URL: https://sprotyv.org.ua/seksualne-nasylstvo-i-dytiachi-suitsydy-na-donechchyni-shcho-prykhovuie-okupatsiina-vlada/ (дата звернення: 10.07.2026).

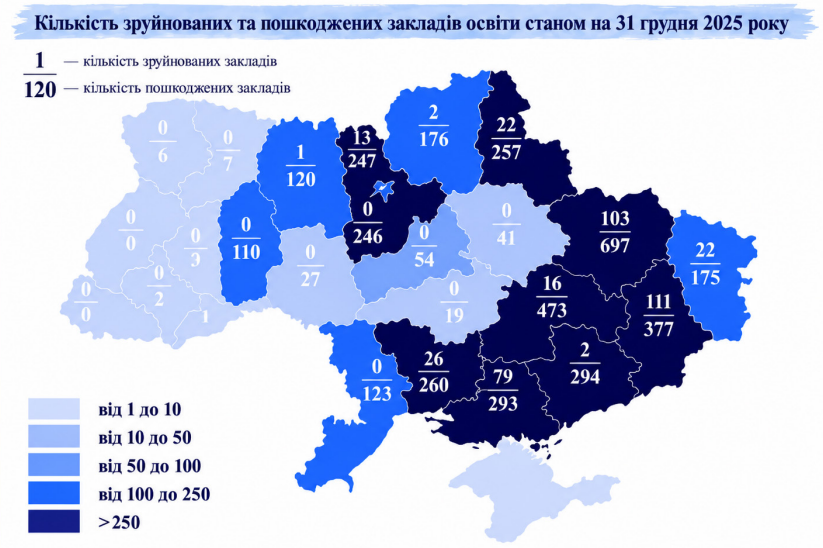
53 Report of the Independent International Commission of Inquiry on Ukraine. A/HRC/61/61. 9 March 2026, п. 51. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/hrbodies/hrcouncil/coiukraine/a-hrc-61-61-auv.pdf (дата звернення: 10.07.2026).

54 Sara Cincurova, "Ukrainian Women Tell Their Stories of Sexual Violence by Russian Soldiers", The New York Times, 20 February 2026. URL: https://www.nytimes.com/2026/02/20/world/europe/russian-soldiers-sexual-violence-ukraine.html (дата звернення: 10.07.2026).

Водночас Закон визначає статус таких дітей лише для цілей надання соціального та правового захисту й невідкладних проміжних репарацій. Натомість Кримінальний процесуальний кодекс України не містить спеціальних положень щодо процесуального статусу дітей, народжених унаслідок СНПК. Зокрема, залишається невизначеним питання можливості їх визнання потерпілими в кримінальному провадженні, оскільки стаття 55 КПК України пов'язує статус потерпілого з безпосереднім завданням особі моральної, фізичної або майнової шкоди кримінальним правопорушенням. Така правова невизначеність може ускладнювати реалізацію прав цих дітей, зокрема щодо доступу до правосуддя, дружнього до дитини, представництва їхніх інтересів у кримінальному процесі й отримання належних гарантій захисту.

3.2. НАПАДИ НА ОСВІТУ

Повномасштабне вторгнення РФ в Україну мало наслідком найжорстокіший і найтриваліший напад на освітню систему країни за всю її історію. Систематичні російські атаки з використанням авіабомб, балістичних та інших типів ракет, артилерії та БПЛА призвели до пошкодження або знищення тисяч навчальних закладів.

За даними, зафіксованими Міністерством освіти і науки України, станом на 10 червня 2026 року, 421 заклад освіти було зруйновано, а 4186 — пошкоджено внаслідок російської збройної агресії, що становить 18,53% від загальної кількості закладів освіти в Україні. Тривалий збройний конфлікт підірвав умови для здійснення освітньої діяльності, створивши для мільйонів дітей освітні бар'єри, відчутні у своєму впливі на їхнє життя, розвиток і майбутнє.

55 Sarah Lawrynuik, "Ukrainian survivors of sexual violence, torture say country will have to share burden of their trauma", CBC News, 10 March 2024. URL: https://www.cbc.ca/news/world/ukrainians-sexual-violence-russian-war-1.7127670 (дата звернення: 10.07.2026).

56 Конвенція про права дитини, ред. 16.11.2023 р., ст. 28. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 10.07.2026)

57 Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, від 16.12.1966 року, ст. 13. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення: 10.07.2026).

58 Конвенція про права дитини, ред. 16.11.2023 р., ст. 28–29. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 10.07.2026); Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, від 16.12.1966 року, ст. 13. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення: 10.07.2026).

59 Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року, ред. від 08.12.2005, стаття 78. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення: 10.07.2026); Римський статут Міжнародного кримінального суду, від 17.07.1998 року, ст. 8(2)(b)(ix). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 10.07.2026).

60 Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року, ред. від 08.12.2005, ст. 52(2)–(3); Міжнародний комітет Червоного Хреста. Дослідження звичаєвого міжнародного гуманітарного права (2005), норма 10. URL: https://www.icrc.org/sites/default/files/external/doc/en/assets/files/other/ukr-irrc_857_henckaerts.pdf (дата звернення: 10.07.2026).

61 Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року, ред. від 08.12.2005, ст. 48, 51(5)(b); Міжнародний комітет Червоного Хреста. Дослідження звичаєвого міжнародного гуманітарного права (2005), норми 7–8, 14–15 та 24.

62 Декларація про безпеку шкіл. Конференція в Осло щодо безпеки шкіл, 28–29 травня 2015 року. URL: https://ukraine.un.org/sites/default/files/2020-09/documents_safe_schools_declaration_ukrainian.pdf. (дата звернення: 10.07.2026).

Вальс на подвір'ї зруйнованої школи.
Фото: Суспільне Чернігів.

Атаки на освіту відбуваються з порушенням обов'язкової міжнародно-правової бази. Освіта — одне з основоположних прав людини відповідно до Конвенції про права дитини (КПД)[55] і Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права (МПЕСКП)[56], які діють і в умовах збройного конфлікту[57]. Згідно з МГП, освітні заклади є захищеними цивільними об'єктами: принцип розрізнення забороняє сторонам наносити по них удари, а навмисні напади на будівлі, призначені для освіти, є воєнними злочинами[58]. Якщо об'єкт використовується у військових цілях, він тимчасово втрачає захищений статус[59]. Використання будівлі одночасно як військового об'єкта й школи порушуватиме принципи обережності, розрізнення та пропорційності[60]. Україна також приєдналася до Декларації про безпеку шкіл (2015 р.), зобов'язавшись захищати системи освіти від збройних конфліктів і запобігати використанню шкіл у військових цілях[61]. Росія, натомість, не є стороною Декларації.

Система захисту дітей у рамках механізму «Діти та збройні конфлікти» (CAAC) на рівні ООН визначає напади на освітні заклади як одне із шести серйозних порушень прав дітей. У цьому контексті напади на школи й пов'язаних із ними осіб, що перебувають під захистом, розуміються ширше й охоплюють усі дії, що перешкоджають доступу до освіти. Хоча використання школи у військових цілях може бути легітимним за певних обставин згідно з МГП, воно, утім, підпадає під моніторинг і може засуджуватися як частина ширшої практики непрямих нападів на освітні заклади, що впливають на українських дітей під час війни [62].

Масштаби нападів на освітню інфраструктуру в Україні

Оцінити повний масштаб нападів на освітню інфраструктуру в Україні — складне завдання через наявність численних систем моніторингу, які використовують різні пороги верифікації та періоди звітування. Згідно з офіційною системою моніторингу Міністерства освіти і науки (МОН), під ударом опинилися 4515 закладів освіти (зокрема 423, які були зруйновані), що становить понад 10% усієї освітньої інфраструктури в Україні[63]. На додаток до спеціалізованих систем моніторингу МОН, кілька міжнародних організацій, зокрема ООН, задокументували випадки пошкодження або знищення дитячих садків, шкіл та університетів по всій країні. Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні підтвердила 1611 атак, які призвели до знищення або пошкодження закладів освіти в період із 2022 по 2024 рік, з яких 71% сталися на території, контрольованій Україною на момент нападу[64]. Нещодавно ЮНІСЕФ оприлюднив оцінку, згідно з якою з 24 лютого 2022 року було атаковано приблизно 2800 об'єктів освітньої інфраструктури, зокрема 340 лише у 2025 році[65]. Усі джерела однозначно вказують на масштаби ескалації: Глобальна коаліція на захист закладів освіти від нападів (Global Coalition to Protect Education from Attack, GCPEA) зафіксувала 31 напад на освітні об'єкти за два роки до вторгнення, порівняно з приблизно 700 інцидентами лише у 2022–2023 роках[66].

Хоча найбільше страждають прифронтові регіони, кожна область України має руйнування освітньої інфраструктури. За даними МОН, до кінця 2023 року під час війни було пошкоджено майже половину всіх закладів освіти в Харківській і Херсонській областях, а також понад 80% шкіл у Донецькій області[67]. За даними GCPEA, станом на кінець

63 Резолюція Ради Безпеки ООН 1261, UN Doc S/RES/1261 (24 серпня 1999 р.), п. 2. URL: https://docs.un.org/en/s/res/1261(1999) (дата звернення: 10.07.2026); Резолюція Ради Безпеки ООН 1998, UN Doc S/RES/1998 (12 липня 2011 р.), п. 4.

64 Моніторинговий проєкт «Врятуйте школи» Міністерство освіти і науки України. URL: https://saveschools.in.ua (дата звернення: 10.07.2026); Група Світового банку, Європейська комісія, Організація Об'єднаних Націй та Уряд України. (2025). Четверта швидка оцінка шкоди та потреб в Україні (RDNA4), с. 101. URL: https://ukraine.un.org/sites/default/files/2025-02/P1801741ca39ec0d81b5371ff73a675a0a8.pdf (дата звернення: 10.07.2026).

65 Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні (ММПЛУ). Вплив збройного конфлікту та окупації на права дітей в Україні: 24 лютого 2022 року — 31 грудня 2024 року. Доповідь Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй в Україні, п. 53. URL: https://ukraine.ohchr.org/sites/default/files/2025-04/2025-03-21%20OHCHR%20Report%20on%20Children%27s%20Rights%20in%20Ukraine_Ukrainian.pdf (дата звернення: 10.07.2026).

66 «Понад 340 закладів освіти пошкоджено або зруйновано в Україні цього року», пресреліз ЮНІСЕФ, листопад 2025 р. URL: https://www.unicef.org/ukraine/press-releases/more-340-educational-facilities-damaged-or-destroyed-ukraine-year (дата звернення: 10.07.2026).

67 Глобальна коаліція на захист закладів освіти від нападів, «Освіта під ударом 2022», профіль України (GCPEA 2022); Глобальна коаліція на захист закладів освіти від нападів, «Освіта під ударом 2024» (GCPEA 2024).

2022 року лише в Харкові постраждали приблизно 40% усіх закладів освіти[68]. Однак пошкодження та руйнування поширилися далеко за межі лінії фронту. Наприклад, у Житомирській області за період із лютого 2022 року до вересня 2023 року було зафіксовано пошкодження 46 шкіл і 20 дитячих садків[69]. У грудні 2023 року ракетні та дронові удари пошкодили три школи й один дитячий садок у Львові[70]. Географічний розмах і невибірковий характер цих нападів створили атмосферу незахищеності у сфері освіти.

Зруйнована школа у Червоній Долині на Миколаївщині.
Фото: Надано фондом savED для NV.

Прямі напади на сферу освіти

Більшість задокументованих атак на освітні заклади є наслідком використання вибухової зброї, що спричинило значні матеріальні збитки для цивільного населення й об'єктів, зокрема пошкодження або знищення дитячих садків, шкіл і університетів[71]. Дитячі садки зазнали значної шкоди: протягом перших шести місяців повномасштабної війни щодня в середньому було атаковано чотири дошкільні заклади[72]. Задокументована схема є послідовною: об'єкти, що слугують лише цивільним цілям, іноді зазнають ударів у денний час, що часом призводить до летальних наслідків. Наприклад:

- 25 лютого 2022 року під час атаки на Охтирку в Сумській області дитячий садок був уражений касетними боєприпасами. У результаті нападу загинула одна дитина та ще двоє цивільних осіб[73];

Фото: Суспільне Суми.

68 ReliefWeb, Україна: огляд гуманітарної допомоги та фінансування (січень — грудень 2023 р.).

69 Глобальна коаліція на захист закладів освіти від нападів, «Освіта під ударом 2022», профіль України (GCPEA 2022); Напади на освітні заклади та використання освітніх об'єктів у військових цілях в Україні у 2022 році (GCPEA, лютий 2023 р.).

70 Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, від 16.12.1966 року, ст. 13. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення: 10.07.2026).

71 «ПРООН та ЄС розпочинають будівельні роботи з відновлення шкіл, пошкоджених під час війни, пресреліз Делегації ЄС в Україні», 7 вересня 2023 р. URL: https://zmina.info/news/oon-ta-yes-dopomogly-vidremontuvaty-66-shkil-poshkodzhenyh-cherez-rosijske-vtorgnennya/ (дата звернення: 10.07.2026); «Спостереження за військовими злочинами в Україні: школа в Житомирі перетворена на руїни», пресреліз PBS, 3 квітня 2022 р.; «Спостереження за військовими злочинами: школа в Житомирі зруйнована внаслідок російського авіаудару», пресреліз PBS, 4 березня 2022 р.

72 Ілля Новіков та Ганна Архірова, «Росія завдала найбільшого повітряного удару за весь час війни, в результаті чого загинуло 30 цивільних осіб, за даними України», пресреліз Associated Press, 29 грудня 2023 року. Ірина Балачук, «У Львові — влучання у житловий будинок, пошкоджені 3 школи і садок: є загиблий і постраждалі», пресреліз «Української правди», 29 грудня 2023 р. https://www.pravda.com.ua/news/2023/12/29/7435030/ ; «Рада Безпеки ООН засуджує атаку Росії на Україну», пресреліз VOA, 23 грудня 2023 р.

73 «Навчальний рік в Україні завершується на тлі трагічних подій: загибелі дітей, порожніх класів та руйнування навчальних закладів», пресреліз ЮНІСЕФ, 4 травня 2022 р. URL: https://www.unicef.org/ukraine/press-releases/school-year-nears-tragic-end-ukraine-amid-child-deaths-empty-classrooms-and (дата звернення: 10.07.2026); ACLED, «Бомбардування з метою примусу: російські удари по цивільному населенню та інфраструктурі в Україні», лютий 2025 р.

74 «В Україні щодня пошкоджують або руйнують чотири дошкільні заклади», пресреліз організації Save the Children, 5 вересня 2022 року.

75 «Україна: касетні боєприпаси вбили дитину та ще двох цивільних осіб, які шукали притулку в дошкільному закладі», пресреліз Amnesty International, 27 лютого 2022 року; Глобальна коаліція на захист освіти від нападів, «Освіта під ударом 2024» (GCPEA 2024); Ідентифікатор події ACLED UKR52379; «Конфлікт в Україні: потерпілі серед цивільного населення внаслідок війни, яку веде Росія», BBC, пресреліз, 27 лютого 2022 р. «Україна: атаки на школи ставлять під загрозу життя та майбутнє дітей», пресреліз організації Save the Children, 27 лютого 2022 р.

- 23 серпня 2023 року, за повідомленнями, безпілотник вразив і знищив школу в місті Ромни Сумської області. Під час атаки загинули четверо працівників [74];

Фото: Суспільне Суми.

- 22 жовтня 2025 року вдень дрон атакував і пошкодив дитячий садок у Харкові. У результаті атаки одна людина загинула, а щонайменше 10 людей отримали поранення, серед них — 5-річна дівчинка [75].

Фото: ДСНС Харківщини.

Пошкодження освітньої інфраструктури часто є наслідком масштабних повітряних ударів. Наприклад:

- 30 квітня 2023 року Державна служба України з надзвичайних ситуацій заявила, що внаслідок ракетних ударів було пошкоджено дев'ять закладів освіти в місті Павлоград Дніпропетровської області [76];

Зруйнована будівля ліцею у Павлограді.
Фото: Суспільне Дніпро.

- 23 червня 2025 року дві балістичні ракети влучили в школу в Білгороді-Дністровському (Одеська область), де навчалося понад 700 дітей. Загинули троє працівників школи, а 14 цивільних осіб отримали поранення, серед них — двоє хлопчиків. Цей напад був частиною масштабної дводенної атаки на Дніпропетровську й Одеську області, у результаті якої 24 особи загинули й понад 300 отримали поранення [77].

Фото: ДСНС Одещини.

56 «Четверо загинули внаслідок російської атаки на українську школу — міністр внутрішніх справ», Reuters, пресреліз, 23 серпня 2023 р. URL: https://www.unicef.org/ukraine/press-releases/four-children-reportedly-killed-wave-deadly-attacks-kyiv (дата звернення: 10.07.2026); «Дрон "Шахед" знищив школу в Сумській області, вбивши чотирьох працівників», Українська правда, пресреліз, 23 серпня 2023 р.; «Інформаційна записка ЮНІСЕФ у Женевському палаці щодо впливу війни в Україні на освіту дітей», ЮНІСЕФ, пресреліз, 29 серпня 2023 р.

57 Plan International (22 жовтня 2025 р.). Удар безпілотника знищив дитячий садок у Харкові, Україна. Plan International

Російські напади не оминули й вищу освіту: на Україну припало 10% атак у всьому світі, зафіксованих Глобальною коаліцією на захист закладів освіти від нападів (GCPEA) у сфері вищої освіти у 2022–2023 роках — загалом 35 випадків. Ця цифра, імовірно, занижена, оскільки, за даними МОН, лише у 2022 році постраждало 95 будівель відповідних закладів[78]. У Харкові удари по об'єктах вищої освіти мали особливо систематичний характер. Аналіз даних із відкритих джерел, проведений Центром інформаційної стійкості, виявив тенденцію до нападів на освітню та науково-дослідну інфраструктуру міста в період із лютого по липень 2022 року, що свідчить про цілеспрямовані, а не випадкові напади[79]. Вони становлять воєнні злочини згідно з міжнародним правом[80].

Працівники сфери освіти опинилися в зоні безпосередньої небезпеки як через фізичне руйнування об'єктів, так і через навмисні акти утримання та залякування, про які повідомляли під час російської окупації. Організації Глобальна коаліція на захист закладів освіти від нападів (GCPEA, Global Coalition to Protect Education from Attack) , «Науковці під загрозою» (Scholars at Risk, SAR) та незалежні медіа задокументували численні випадки неправомірного утримання працівників сфери освіти[81].

- У Мелітополі Запорізької області в період із кінця березня до початку квітня 2022 року було викрадено чотирьох директорів шкіл після того, як вони відмовилися змінити навчальні програми своїх шкіл[82], а в селі Іванівка Херсонської області наприкінці вересня 2022 року затримали ще одного вчителя з тієї ж причини[83].

- У червні 2022 року російські війська затримали декана агрономічного факультету Херсонського державного аграрно-економічного університету та проректора Херсонського державного університету[84].

Неправомірне утримання працівників освіти, зокрема з метою примусу до переходу на російські стандарти навчання й відповідні зміни навчальних планів і програм, встановлених окупаційною владою, порушує гарантії, передбачені для цивільного населення Четвертою Женевською конвенцією, і становить явний напад на право дітей на освіту, передбачене Конвенцією про права дитини, оскільки примусово розриває зв'язок між дітьми та їхніми викладачами[85].

Окупація або використання освітньої інфраструктури збройними силами є окремим видом діянь, що перешкоджають доступу до освіти: це позбавляє дітей можливості навчатися, наражає учнів і персонал на небезпеку й може стати приводом для цілеспрямованих атак.

Приклад

- Під час окупації півночі України на початку 2022 року російські війська використовували шкільну інфраструктуру як військові об'єкти й місця утримання на території Чернігівської та Київської областей: школу в селі Ягідне Чернігівської області перетворили на місце утримання, де протягом 28 днів перебували понад 350 цивільних осіб, серед яких були й діти;[86] установи в селі Богданівка Чернігівської області, які використовувалися як військовий об'єкт і польовий госпіталь;[87] а також у місті Буча Київської області — щонайменше шість шкіл, які були окуповані та зазнали значних пошкоджень під час відступу, зокрема школа № 3, з якої російські війська вивели приблизно 300 цивільних осіб, що там переховувалися, щоб перетворити її на військову базу[88].

Українські діти після окупації села Ягідне на Чернігівщині. ***Фото: Сергій Сівяков.***

80 Іван Лубиш-Кірдей, «В результаті російських ударів в Україні загинули двоє людей, пошкоджено десятки будівель», пресреліз Reuters, 1 травня 2023 р.; Хуго Бачега та Антуанетт Радфорд, «Війна в Україні: Росія здійснила другий ракетний удар перед світанком за останні три дні», пресреліз BBC, 1 травня 2023 р.; Станіслав Похорілов, «Нічна атака на Павлоград: пошкоджено більше 100 будинків та 9 шкіл і садочків», пресреліз «Української правди» 1 травня 2023 р.

81 «В результаті ракетних обстрілів у Дніпропетровській та Одеській областях за два дні загинуло 24 особи та понад 300 отримали поранення», пресреліз Місії ООН з моніторингу ситуації з правами людини в Україні, 25 червня 2025 року.

82 «Огляд поточного стану сфери освіти і науки України в умовах російської агресії». Міністерство освіти і науки України, грудень 2022 р., с. 6. URL: https://drive.google.com/file/d/1wLmm2ongB9HNRIrQHqSdVrBsHECTNruV/view (дата звернення: 10.07.2026).

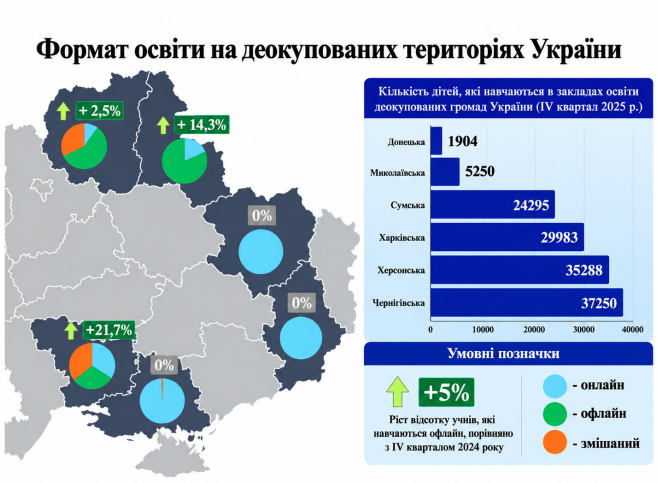
83 Софія Сантос, «Систематичні удари по освітній інфраструктурі в Харкові», проєкт Eyes on Russia, Центр інформаційної стійкості, 1 вересня 2022 р.; Мережа Scholars at Risk, Academic Freedom Monitor, Харківський національний педагогічний університет імені М. С. Сковороди, 6 липня 2022 р.; «Артилерія від партнерів запрацювала потужно, втрати рф зростатимуть — Зеленський», пресреліз «Укрінформ», 6 липня 2022 р.

- У селі Орлянське Запорізької області у вересні 2022 року російські війська використовували школу як військовий об'єкт для зберігання спорядження, тоді як учні продовжували відвідувати заняття на інших поверхах[89].

Випадок у селі Орлянське є одним із найяскравіших прикладів порушення: одночасне використання школи у військових цілях за присутності дітей знімає будь-яку межу між захищеним цивільним і військовим об'єктом, що створює безпосередні ризики для учнів[90]. Якщо військові дії призводять до загибелі або травмування дітей, які перебувають на цій території, це може додатково передбачати кримінальну відповідальність фізичних осіб відповідно до норм міжнародного кримінального права[91].

Обмеження права на освіту

Окрім прямих нападів на навчальні заклади, право на освіту систематично порушували через численні випадки насильства в умовах окупації та загальну безпекову ситуацію. У 2022 році приблизно 5,7 мільйона дітей шкільного віку в Україні мали обмежений доступ до освіти[92]. Станом на початок 2025–2026 навчального року 4,6 мільйона дітей, як і раніше, зіштовхувалися з перешкодами в отриманні освіти, зокрема майже 1 мільйон дітей продовжують відвідувати школу лише в онлайн-форматі[93].

Сигнали повітряної тривоги стали одним із найпоширеніших і найтриваліших факторів, що навчальний процес по всій Україні. За перші чотири роки війни було зафіксовано приблизно 4000 годин сигналу повітряної тривоги, що становить понад 5,5 місяця безперервних тривог[94]. З міркувань безпеки діти, які відвідують школу очно, повинні систематично переривати заняття й евакуюватися до бомбосховищ, коли лунає сигнал тривоги[95].

Відвідування онлайн-занять виявилося особливо складним для деяких сімей через напади на енергетичну інфраструктуру, що обмежують доступ до електроенергії та інтернету, а також через нестачу цифрової техніки, через що часто не всі діти з однієї сім'ї можуть відвідувати онлайн-заняття одночасно[96].

Діти навчаються у підземній школі в Харкові.

Фото: Харків Times.

84 Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни, ред. від 23.02.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_154 (дата звернення: 10.07.2026); Додатковий протокол I (1977 р.), статті 52–54; Римський статут Міжнародного кримінального суду (1998 р.), стаття 8(2)(b)(ix).

85 Глобальна коаліція на захист закладів освіти від нападів, «Освіта під загрозою 2024» (GCPEA 2024).

86 Галя Койнаш, «Росія застосовує терор і викрадення, намагаючись змусити школи співпрацювати в окупованому Мелітополі», Харківська правозахисна група, 5 травня 2022 р.; Катерина Тищенко, «У Мелітополі росіяни викрали начальницю управління освіти», пресреліз «Української правди», 28 березня 2022 р.

87 Жанна Безп'ятчук і Софія Беттіза, «Війна в Україні: катування за відмову викладати російською мовою», пресреліз BBC, 1 жовтня 2022 р.; Джей Бічер, «Українські вчителі розповідають про залякування та катування за відмову викладати російську мову», Kyiv Post, пресреліз, 3 жовтня 2022 р.

88 Мережа Scholars at Risk, Academic Freedom Monitor, Херсонський державний аграрно-економічний університет, 4 червня 2022 р.; Мережа Scholars at Risk, Academic Freedom Monitor, Херсонський державний університет, 14 червня 2022 р.; Катерина Тищенко, «Росіяни захопили Херсонський університет і викрали проректора», пресреліз «Української правди», 14 червня 2022 р.

89 Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни, ред. від 23.02.2023, ст. 31. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_154 (дата звернення: 10.07.2026); Конвенція про права дитини, ред. 16.11.2023 р., ст. 28. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 10.07.2026).

90 Олена Мухіна, «Вона місяць ховала дочок у підвалі: як село поблизу Києва пережило російську окупацію», пресреліз Euromaidan Press, 19 червня 2022 р.; Human Rights Watch, «Танки на дитячому майданчику»: Напади на школи та використання шкіл під час ведення бойових дій в Україні, 2023 р. URL: https://www.hrw.org/uk/report/2023/11/09/386373 (дата звернення: 10.07.2026).

91 «Тяжке становище цивільного населення в Україні», Управління Верховного комісара ООН з прав людини, пресреліз, 10 травня 2022 року; Human Rights Watch

92 Human Rights Watch, «Танки на дитячому майданчику: напади на школи та використання шкіл під час ведення бойових дій в Україні», 2023 рік. URL: https://www.hrw.org/uk/report/2023/11/09/386373 (дата звернення: 10.07.2026).

93 Катерина Тищенко, «У Запорізькій області діти навчаються в школі, де живуть окупанти», пресреліз «Української правди», 4 вересня 2022 року. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2022/09/04/7366052/ (дата звернення: 10.07.2026).

94 Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року ред. від 08.12.2005, ст. 52(2)–(3). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення: 10.07.2026). Дослідження МКЧХ щодо звичаєвого міжнародного гуманітарного права (2005), норма 10. URL: https://www.icrc.org/sites/default/files/external/doc/en/assets/files/other/ukr-irrc_857_henckaerts.pdf (дата звернення: 10.07.2026).

95 Римський статут Міжнародного кримінального суду, ред. від 17.07.1998 (набрання чинності: 01.07.2002), статті 8(2)(b)(xxiii), 8(2)(b)(i). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 10.07.2026).

95 «Огляд гуманітарної ситуації в Україні № 24», ЮНІСЕФ, 7 січня 2023 року. URL: https://www.unicef.org/ukraine/ukraine-situation-reports (дата звернення: 10.07.2026).

Протягом березня — серпня 2024 року Росія здійснила дев'ять хвиль масштабних і скоординованих атак на об'єкти генерації та передачі електроенергії, які торкнулися 20 з 24 областей України, зокрема виведено з ладу 73% енергоблоків теплових електростанцій. У липні 2024 року, за оцінками ООН, через перебої з електропостачанням щомісяця учні втрачали від 78 до 311 мільйонів годин навчання[97].

Окремо варто наголосити, що в березні 2024 року МКС видав ордери на арешт командувача дальньої авіації повітряно-космічних сил РФ С. І. Кобилаша й командувача Чорноморського флоту Росії В. М. Соколова за ракетні удари, завдані силами під їхнім командуванням по українській енергетичній інфраструктурі щонайменше з 10 жовтня 2022 року до 9 березня 2023 року[98]. У червні 2024 року МКС видав ордери на арешт колишнього міністра оборони РФ С. К. Шойгу та начальника Генерального штабу ЗС РФ В. В. Герасимова. Суд дійшов висновку, що наявні достатні підстави вважати їх відповідальними за організацію ракетних ударів по українській енергетичній інфраструктурі в період щонайменше з 10 жовтня 2022 року до 9 березня 2023 року[99].

Видані ордери є важливим міжнародно-правовим підтвердженням наявності достатніх і об'єктивних даних щодо вчинення вищевказаними представниками військово-політичного керівництва РФ воєнних злочинів і злочинів проти людяності, пов'язаних із систематичними атаками на критичну інфраструктуру. Вони також свідчать про міжнародне визнання того, що такі удари могли спричинити значні страждання цивільного населення та становлять предмет кримінального переслідування на міжнародному рівні.

Водночас з осені 2025 року держава-агресор посилила інтенсивність і періодичність обстрілів об'єктів енергетичної інфраструктури України. Паралельно Російська Федерація здійснювала систематичні масовані атаки на критичну інфраструктуру, зокрема енергетичні об'єкти. Це призвело до тривалих відключень електроенергії, проблем із тепло- та водопостачанням, а також обмежень у роботі освітніх закладів. Протягом опалювального сезону 2025/2026 років РФ здійснила, щонайменше, 256 повітряних атак на об'єкти критичної інфраструктури в Україні.

При цьому січень 2026 року став для Європи найхолоднішим за останні 15 років. Для України зимовий період 2025–2026 років характеризувався аномально низькими температурними показниками й став одним із найхолодніших, починаючи з 1991 року. Найнижчі температурні значення були зафіксовані 10 лютого, коли мінімальна температура повітря досягла –20,2 °С[100]. Як результат, за оцінкою Регіонального центру прав людини, 51,2% дітей зіштовхнулися з викликами для навчання внаслідок атак на об'єкти тепло-, водо- й енергопостачання. Зокрема, унеможливленням повноцінного функціонування освітніх закладів і дистанційних форматів навчання, перебоями в роботі інтернету та засобів зв'язку, порушенням роботи громадського транспорту, що ускладнювало фізичний доступ до закладів освіти, відсутністю гарячого харчування в школах, що додатково вплинуло на рівень енергії, уваги та здатність до засвоєння навчального матеріалу[101].

УВКПЛ встановило, що рівень освіти українських дітей помітно знизився з 2022 року, що погіршило їхні майбутні перспективи в галузі освіти та працевлаштування[102].

Вплив нападів на освіту на окремі категорії дітей

У деяких прифронтових і сільських спільнотах доступ до освіти обмежений більше, ніж в інших через сукупний вплив безперервних обстрілів, відключень електроенергії, відсутності інтернет-зв'язку й переміщення населення. Програма міжнародного оцінювання учнів (PISA) наполягає, що розрив у рівні освіти між сільською та міською місцевістю збільшився до 92 пунктів, що є одним із найбільших таких розривів, зафіксованих на міжнародному рівні[103]. Орієнтовно 12% вчителів залишили професію з початку війни; найбільш постраждалими внаслідок цього відтоку педагогічних працівників стали Харківська та Запорізька області[104].

Діти з інвалідністю також зіткнулися з непропорційно складними бар'єрами в реалізації права на освіту. МОН повідомило, що станом на кінець 2022 року щонайменше 36 спеціалізованих шкіл і закладів освіти для учнів з інвалідністю, зазнали пошкоджень або були зруйновані з початку повномасштабного вторгнення[105]. Крім того, діти з розладом аутистичного спектра й сенсорною гіперчутливістю сильніше переживають через часті сирени повітряної тривоги, відключення електроенергії та шум від генераторів, що перешкоджає їх навчанню[106].

Зрештою, війна поглибила вже наявні структурні нерівності між дівчатами та хлопцями. Переривання навчання та вимушене переміщення змусили дівчат брати на себе більшу частину домашніх обов'язків, що посилило перешкоди для їх включення до освітнього процесу[107]. Результати дослідження PISA у 2022 році демонструють стрімкіше зниження навичок читання в дівчат порівняно з хлопцями[108].

---

97 ЮНІСЕФ. «Понад 340 закладів освіти пошкоджено або зруйновано в Україні цього року». Пресреліз ЮНІСЕФ, 2025. URL: https://www.unicef.org/ukraine/press-releases/more-340-educational-facilities-damaged-or-destroyed-ukraine-year (дата звернення: 10.07.2026).

98 «Україна: діти стривожені та налякані після 4000 годин повітряної тривоги та чотирьох років війни», пресреліз організації Save the Children, 19 лютого 2026 року.

99 Вплив збройного конфлікту та окупації на права дітей в Україні: 24 лютого 2022 року — 31 грудня 2024 року. Доповідь Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй в Україні, п.53. URL: https://ukraine.ohchr.org/sites/default/files/2025-04/2025-03-21%20OHCHR%20Report%20on%20Children%27s%20Rights%20in%20Ukraine_Ukrainian.pdf (дата звернення: 10.07.2026); Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні, Атаки на енергетичну інфраструктуру України: шкода цивільному населенню, вересень 2024 року, с. 2. URL: https://ukraine.ohchr.org/sites/default/files/2024-12/UKR_Attacks_on_Ukraine%E2%80%99s_Energy_Infrastructure_Harm_to_the_Civilian.pdf (дата звернення: 10.07.2026).

100 Вплив збройного конфлікту та окупації на права дітей в Україні: 24 лютого 2022 року — 31 грудня 2024 року. Доповідь Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй в Україні, п.53. URL: https://ukraine.ohchr.org/sites/default/files/2025-04/2025-03-21%20OHCHR%20Report%20on%20Children%27s%20Rights%20in%20Ukraine_Ukrainian.pdf (дата звернення: 10.07.2026), пп. 52, 55.

3.3. МІЛІТАРИЗАЦІЯ, ПОЛІТИЧНА ІНДОКТРИНАЦІЯ ТА ВИКОРІНЕННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ

Мілітаризація, політична індоктринація, викорінення української національної та громадянської ідентичності — невіддільні елементи атак держави-агресора в окупації.

Фото з відкритих джерел.

На території РФ і ТОТ українських дітей очікує:

- примусова паспортизація та нав'язування громадянства РФ, для спрощення яких Президент РФ В. В. Путін у 2019, 2022 та 2023 роках підписав відповідні укази;
- знищення документів українського зразка та зміна персональних даних, що можуть свідчити про українське походження дитини або її біологічну родину;
- навчання за російськими освітніми стандартами без можливості повноцінного вивчення української мови, історії та культури;
- посилення мілітарного й пропагандистського компонентів освіти;
- заперечення існування України й української нації;
- залучення дітей до кадетських класів, «суворовських» і «нахімовських» училищ;
- примусове залучення до дитячих «військово-патріотичних» організацій, таких як «Юнармія», «Движеніе пєрвих», «Российское движение школьников» тощо.

Така політика становить загрозу не лише для окремих дітей, а й для безпеки та майбутнього України як суверенної держави. Її наслідками є поглиблення демографічної кризи, руйнування національної ідентичності нового покоління українців, а також підготовка дітей до участі в майбутніх агресивних війнах РФ.

У межах цієї Спеціальної доповіді буде зосереджено увагу на 3 аспектах описаної вище системної політики РФ:

- русифікації;
- політичній індоктринації;
- мілітаризації.

Русифікація має на меті цілеспрямоване знищення українознавчого компонента в освіті й

101 Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні, Атаки на енергетичну структуру України: шкода цивільному населенню, вересень 2024 року, с. 2. URL: https://ukraine.ohchr.org/sites/default/files/2024-12/UKR_Attacks_on_Ukraine%E2%80%99s_Energy_Infrastructure_Harm_to_the_Civilian.pdf (дата звернення: 10.07.2026); Група Світового банку, Європейська комісія, Організація Об'єднаних Націй та Уряд України. Четверта швидка оцінка шкоди та потреб в Україні (RDNA4): лютий 2022 року — грудень 2024 року, 2025. URL: https://euneighbourseast.eu/uk/news/publications/ukrayina-chetverta-shvydka-oczinka-zavdanoyi-shkody-ta-potreb-na-vidnovlennya-lyutyj-2022-gruden-2024-z-rozdilom-pro-genderni-aspekty/ (дата звернення: 10.07.2026).

102 Situation in Ukraine: ICC judges issue arrest warrants against Sergei Ivanovich Kobylash and Viktor Nikolayevich Sokolov URL: https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-sergei-ivanovich-kobylash-and

103 Situation in Ukraine: ICC judges issue arrest warrants against Sergei Kuzhugetovich Shoigu and Valery Vasilyevich Gerasimov URL: https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-sergei-kuzhugetovich-shoigu-and

104 За даними Українського гідрометеорологічного центру Державної служби України з надзвичайних ситуацій, «Аналіз агрометеорологічних умов зимового періоду 2025–2026 та їх вплив на стан посівів озимих культур». URL: https://www.meteo.gov.ua/ua/Prohnozi

105 Regional Center for Human Rights, Systematic Attacks on CriticalInfrastructure of Ukraine: Child-Focused Impact Assessment, 2026 URL: https://rchr.org.ua/publications/rczpl-podav-pyate-povidomlennya-do-mks-shhodo-atak-rf-na-krytychnu-infrastrukturu-ta-yihnogo-vplyvu-na-ditej/?fbclid=IwY2xjawRyrmZleHRuA2FlbQIxMABicmlkETFNemZIUmZHYmxOeUJUbml5c3J0YwZhcHBfaWQQMjIyMDM5MTc4ODIwMDg5MgABHrZKdzg74CjamTbaBg2RmdMm8Z4fnb_FW8jPZSCBnV54YjsmGiHnUANN9lS6_aem_SC3B5fa2O67WYDx9FJAjzA (дата звернення: 10.07.2026).

106 Вплив збройного конфлікту та окупації на права дітей в Україні: 24 лютого 2022 року — 31 грудня 2024 року. Доповідь Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй в Україні, п.61. URL: https://ukraine.ohchr.org/sites/default/files/2025-04/2025-03-21%20OHCHR%20Report%20on%20Children%27s%20Rights%20in%20Ukraine_Ukrainian.pdf (дата звернення: 10.07.2026).

107 Український центр оцінювання якості освіти та ін., «Національний звіт за результатами міжнародного дослідження якості освіти PISA-2022» [українською], 2023 URL: https://pisa.testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2023/12/PISA-2022_Naczionalnyj-zvit_povnyj.pdf (дата звернення: 10.07.2026); ЮНІСЕФ, Загальнодержавне моніторингове дослідження якості освіти у закладах загальної середньої освіти в умовах воєнного стану, 2024. URL: https://static.ukrinform.com/files/1693321205-4350.pdf (дата звернення: 10.07.2026).

108 Огляд поточного стану сфери освіти і науки України в умовах російської агресії (2023), р. 3. URL: https://mon.gov.ua/ministerstvo-2/diyalnist/mizhnarodna-spivpratsya-2/pidtrimka-osviti-i-nauki-ukraini-pid-chas-viyni (дата звернення: 10.07.2026).

витіснення української мови із суспільного обігу. Індоктринація спрямована на нав'язування російської громадянської ідентичності. Мілітаризація охоплює пропаганду культури війни та виховання мотивації служити в збройних силах Російської Федерації[109].

На початку 2022 року зазначена практика знищення української політичної та громадянської ідентичності була масштабована на території, окуповані Росією внаслідок ескалації збройного конфлікту в лютому 2022 року. Вона втілюється через формальну та неформальну освіту, молодіжні й дитячі рухи, а також розгалужену мережу таборів перевиховання. Відповідальними за реалізацію відповідної політики є федеральні органи державної влади РФ, включно з Міністерством просвіти РФ, Міністерством науки та вищої освіти РФ, Міністерством культури РФ, Міністерством спорту РФ, Федеральним агентством зі справ молоді, органами окупаційної влади на ТОТ України; органи місцевого самоврядування, заклади освіти, заклади культури, мистецтва, кінематографу та спорту, відпочинку (зокрема, табори); освітні й наукові організації, молодіжні й дитячі організації, організації ветеранів збройних сил РФ; громадські організації, Російська православна церква.

Через обмежений доступ до статистичної інформації неможливо чітко встановити кількість українських дітей, які зараз перебувають на окупованих територіях. У зв'язку із цим, дані щодо кількості дітей взяті з відкритих джерел і статистичних даних РФ та окупаційних адміністрацій. Відповідно до цих даних, у 2024/2025 навчальному році щонайменше 590 900 дітей навчалися в школах на окупованих територіях[110], [111], [112], [113], [114], [115], а станом на 2025/2026 навчальний рік понад 582 600 дітей[116], [117], [118], [119], [120], [121].

З початку окупації територій України РФ поширила тут власні освітні стандарти, які передбачають зміну мови викладання на російську, вилучення українських підручників і заміщення їх російськими, вилучення з програми предметів українознавчого компоненту (українська мова, українська література, історія України, географія, основи правознавства, захист України) і їх заміщення. Пріоритет переведення системи освіти на російську підтверджують і заяви високопосадовців РФ. Так, на початку 2024 року голова Міносвіти РФ Сергій Кравцов доповів, що «активно ведеться робота з підтримки освітніх організацій» так званих «нових регіонів» і загалом планується протягом двох років здійснити їх «максимальну інтеграцію» до російської системи освіти[122].

Фото: Армія.FM

Доступ до вивчення української мови систематично обмежувався з початку окупації[123], а згідно з наказом Міністерства просвіти Російської Федерації від 8 жовтня 2025 року № 729 «Про внесення змін до деяких наказів Міністерства освіти Російської Федерації, що стосуються федеральних освітніх програм початкової загальної, основної загальної та середньої загальної освіти»[124], українську мову повністю вилучено з освітнього процесу. Так, в оновлених федеральних програмах початкової, основної та середньої освіти скасовано Федеральну робочу програму з навчального предмета «Рідна (українська) мова».

Важливу роль в політичній індоктринації, мілітаризації та викоріненні української ідентичності відіграють російські шкільні підручники. Вони містять низку наративів, що здатні призвести до зміни національної ідентичності дітей з української на російську, сформувати в українських дітей позитивне ставлення до російської армії, виправдати імперіалістичну політику РФ у цілому та з позиції збройної агресії проти України, зокрема такі: «общероссийская идентичность», «патриотизм», «милитаризм»[125].

---

109 Вплив збройного конфлікту та окупації на права дітей в Україні: 24 лютого 2022 року — 31 грудня 2024 року. Доповідь Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй в Україні, п. 56. URL: https://ukraine.ohchr.org/sites/default/files/2025-04/2025-03-21%20OHCHR%20Report%20on%20Children%27s%20Rights%20in%20Ukraine_Ukrainian.pdf (дата звернення: 10.07.2026).

110 Оперативний ґендерний аналіз, CARE (2024), с. 29. URL: https://reliefweb.int/report/ukraine/rapid-gender-analysis-ukraine-august-2024-enuk (дата звернення: 10.07.2026).

111 Світовий банк, Уряд України, Європейський Союз та Організація Об'єднаних Націй. 2024. Україна: Швидка оцінка шкоди та потреб (RDNA3) — лютий 2022 року — грудень 2023 року, с. 100. URL: https://documents1.worldbank.org/curated/en/099021324115085807/pdf/P180174-bea12ce1-5c0f-4312-89ca-6d95d8c2556a.pdf (дата звернення: 10.07.2026); Український центр оцінювання якості освіти та ін., «Національний звіт за результатами міжнародного дослідження якості освіти PISA-2022» [українською], 2023 URL: https://pisa.testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2023/12/PISA-2022_Naczionalnyj-zvit_povnyj.pdf (дата звернення: 10.07.2026).

112 Вплив збройного конфлікту та окупації на права дітей в Україні: 24 лютого 2022 року — 31 грудня 2024 року. Доповідь Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй в Україні, п.53. URL: https://ukraine.ohchr.org/sites/default/files/2025-04/2025-03-21%20OHCHR%20Report%20on%20Children%27s%20Rights%20in%20Ukraine_Ukrainian.pdf (дата звернення: 10.07.2026), пп. 52, 55.

113 Схема «Російська система знищення ідентичності дітей на ТОТ», ЦГП «Альменда», URL: https://almenda.org/rosijska-sistema-znishhennya-identichnosti-ukrainskix-ditej-na-tot-sxema/ (дата звернення: 10.07.2026).

114 Государственные и иные языки Республики Крым. Портал Правительства Республики Крым. URL: https://monm.rk.gov.ru/structure/3748b454-d262-48b3-b605-85cf93fadbbc, архів: https://archive.ph/vWZkl (дата звернення: 10.07.2026).

115 Все школы, детсады и колледжи Севастополя готовы к новому учебному году. Департамент образования и науки г. Севастополя URL: https://vk.com/wall-177557250_27298, архів: https://archive.ph/wip/UDn9P (дата звернення: 10.07.2026).

116 Балицкий Е. Провел оперативное совещание с главами администраций муниципальных образований Запорожской области. URL: https://t.me/BalitskyEV/3814, архів: https://archive.ph/Tjmwn (дата звернення: 10.07.2026).

117 2 сентября 2024 года, в школах Херсонской области прозвучали первые звонки. Телеграм-канал Министерства образования и науки Херсонской области. URL: https://t.me/depobrherson/c8842, архів: https://archive.ph/a8f3a (дата звернення: 10.07.2026).

118 Поздравление з Днем знаний. Телеграм-канал Министерства образования и науки ДНР. URL: https://t.me/minobrnauki_dnr/16201, архів: https://archive.ph/wip/rlOU2 (дата звернення: 10.07.2026).

119 Более 100 тысяч детей пойдут в школы Луганской Народной Республики. Федеральный портал «Российское образование». URL: https://edu.ru/news/regiony/bolee-100-tysyach-detey-poydut-v-shkoly-luganskoy-/?ysclid=m4wgt2r46164970736 , архів: https://archive.ph/wip/kVBz9. (дата звернення: 10.07.2026).

120 Государственные и иные языки Республики Крым. Портал Правительства Республики Крым. URL: https://monm.rk.gov.ru/structure/3748b454-d262-48b3-b605-85cf93fadbbc, архів https://archive.ph/wip/7ceMR (дата звернення: 10.07.2026).

Посилюючи вплив на свідомість дітей на окупованих територіях, РФ розпочала перехід на єдині підручники з історії. У 2023 році з'явився оновлений підручник з історії Росії для 10–11 класів. У ньому заперечується суб'єктність України й українців і розпалюється ненависть до них, а також виправдовується російське вторгнення. У травні 2025 року в Україні було засуджено[126] редакторів цього підручника: В. Мединського й А. Торкунова за вчинення злочинів, передбачених ч. 2 ст. 110 КК України (Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України) та ч. 3 ст. 436-2 КК України (Виправдовування, визнання правомірною збройної агресії РФ проти України та глорифікація її учасників)[127].

У 2025 році розпочато перехід на єдині підручники з всесвітньої історії та історії Росії для 5–9 класів, які просувають концепцію «самобутності російської цивілізації» та «відмови від європоцентризму»[128]. Формально перехід розрахований на два роки: 2025/2026 — для 5–7 класів, 2026/2027 — для 8–9 класів[129]. Водночас згідно із заявами окупаційних адміністрацій, станом на 2025 рік школи вже забезпечені новими єдиними підручниками з історії, які з 1 вересня 2025 року використовуються в освітньому процесі[130], [131], [132], [133].

Іншою зміною у 2025/2026 навчальному році стало коригування навчальних планів. Було введено модуль «Історія краю» для 5–7 класів, у якому минуле окупованих регіонів подається як «невіддільна частина російської історії», тоді як їх історичний зв'язок з Україною системно нівелюється[134].

Окрім того, з 1 вересня 2025 року, відповідно до Наказу Міністерства просвіти Російської Федерації від 9 жовтня 2024 р. № 704[135], для учнів 7 класів збільшено кількість годин історії з 2 (двох) до 3 (трьох) на тиждень. Відповідно, загальна кількість годин для вивчення історії збільшена з 340 до 476, зокрема за рахунок запровадження в 5–7 класах модуля «Історія нашого краю». З 1 вересня 2026 року у 8–9 класах також збільшиться кількість годин з історії до трьох годин на тиждень. Збільшення обсягу викладання історії, а також введення регіонального компонента створюють додаткові можливості для формування інтерпретацій історичних подій відповідно до офіційної політики РФ і закріплення у свідомості школярів уявлення про нібито «історичну приналежність» тимчасово окупованих територій України до Росії та, відповідно, формування їх російської ідентичності.

Важливо навести й інші зміни в системі освіти, які відбулись протягом 2024–2025 років:

1. **у 2024 році набула чинності поправка до російського федерального закону про освіту, яка зобов'язала вчителів вести навчання «на основі традиційних російських духовно-моральних цінностей» і «формувати в процесі здійснення педагогічної діяльності у здобувачів освіти почуття патріотизму, повагу до пам'яті захисників Вітчизни та подвигів Героїв Вітчизни... [...] дбайливе ставлення до культурної спадщини й традицій багатонаціонального народу Російської Федерації»[136];**
2. **з 1 вересня 2024 року набули чинності зміни до закону про освіту, які скасували обов'язкову згоду батьків на залучення дітей до трудової діяльності під час навчального процесу. Таким чином, учитель може без згоди батьків залучати дітей до створення продуктів для російської армії, наприклад пошиття одягу, маскувальних сіток, або збирання дронів[137];**
3. **з 1 вересня 2024 року предмет «Основи безпеки життєдіяльності» (ОБЖ) був замінений на «Основи безпеки та захисту Батьківщини» для учнів 8–11 класів. Перехід проводили в межах наказу Міністерства освіти РФ № 1028, спрямованого на зміцнення військової підготовки в шкільній програмі, формування патріотизму, готовності майбутніх випускників до захисту Батьківщини (тобто Росії)[138]. Пріоритет до викладання предмету «Основи безпеки та захисту Батьківщини» віддається ветеранам так званої СВО;**
4. **з 1 вересня на тимчасово окупованих територіях Автономної Республіки Крим і м. Севастополь (20 шкіл) здійснюється пілотне впровадження курсу «Духовно-моральна культура Росії»[139], [140]. Запровадження курсу є додатковим інструментом ідеологічного впливу на свідомість дітей, у якому державна та релігійна риторика поєднуються в єдину систему уявлень про «традиційні російські цінності», «духовну єдність» і «спільну історію».**

---

121 Вчера принял участие во Всероссийском совещании региональных министров образования. Телеграм-канал Максим Кривонос. URL: https://t.me/maksimkrivonos/2999, архів https://archive.ph/wip/rregH (дата звернення: 10.07.2026).

122 Постановление Правительства Донецкой Народной Республики от 24.12.2025 № 130-5 «Об утверждении государственной программы Донецкой Народной Республики "Развитие образования"». URL: http://publication.pravo.gov.ru/document/8000202512260037, архів https://archive.ph/wip/UwBQe (дата звернення: 10.07.2026).

123 Идёт активная подготовка к новому учебному году. Телеграм-канал Министерства образования и науки ЛНР. URL: https://t.me/minobrlnr/18096, архів https://archive.ph/wip/gbnN (дата звернення: 10.07.2026).

124 Об утверждении государственной программы Запорожской области «Развитие образования». Администрация губернатора и правительства Запорожской области. URL: https://zo.gov.ru/docs/show/2261, архів https://archive.ph/wip/fBc9N (дата звернення: 10.07.2026).

125 Постановление от 25.12.2025г. № 16 «Об утверждении государственной программы Херсонской области "Развитие образования"» на 2026–2030 гг. URL: https://gov.khogov.ru/wp-content/uploads/sites/4/2025/12/186-pp-25.pdf , архів https://archive.ph/wip/eHJIq (дата звернення: 10.07.2026).

126 Интеграцию новых регионов в российскую систему образования планируется осуществить в течение двух лет. Министерство просвещения Российской Федерации. URL: https://edu.gov.ru/press/8036/integraciyu-novyh-regionov-v-rossiyskuyu-sistemu-obrazovaniya-planiruetsya-osuschestvit-v-techenie-dvuh-let/, архів: https://archive.ph/admR1#selection-699.0-699.229 (дата звернення: 10.07.2026).

127 Вплив збройного конфлікту та окупації на права дітей в Україні: 24 лютого 2022 року — 31 грудня 2024 року. Доповідь Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй в Україні. URL: https://ukraine.ohchr.org/uk/The-impact-of-the-armed-conflict-and-occupation-on-childrens-rights-in-Ukraine-24-February-2022-31-December-2024 (дата звернення: 10.07.2026).

128 Приказ Министерства просвещения Российской Федерации от 8 октября 2025 г. N 729 «О внесении изменений в некоторые приказы Министерства просвещения Российской Федерации, касающиеся федеральных образовательных программ начального общего образования, основного общего образования и среднего общего образования». URL: https://ivo.garant.ru/#/document/413198731/, архів https://archive.ph/uoMh2 (дата звернення: 10.07.2026).

129 «Підручник і війна: навчальна література РФ на окупованій території як інструмент знищення ідентичності українців», ЦГП «Альменда». URL: https://almenda.org/doslidzhennya-pidruchnik-i-vijna-navchalna-literatura-rf-na-okupovanij-teritorii-yak-instrument-znishhennya-identichnosti-ukrainciv/ (дата звернення: 10.07.2026).

130 Застосовано процедуру in absentia (з латинської — «за відсутності» або «у відсутність») — це юридичний термін, який означає проведення судового розгляду та/або слідчих дій без фізичної присутності підозрюваного, обвинуваченого.

131 Вирок за антиукраїнський підручник — частина системної роботи Офісу Генпрокурора з протидії інформаційній агресії рф. Офіс Генерального прокурора. 2026. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/virok-za-antiukrayinskii-pidrucnik-castina-sistemnoyi-roboti-ofisu-genprokurora-z-protidiyi-informaciinii-agresiyi-rf (дата звернення: 10.07.2026).

132 С 1 сентября уроки истории в школах изменятся. Telegram channel «Министерство образования и науки ЛНР». 2025. URL: https://t.me/minobrlnr/18254, архів: https://archive.ph/wip/aRt3p (дата звернення: 10.07.2026).

А Наказом Міністерства просвіти РФ від 10 листопада 2025 року № 808 затверджено Федеральну робочу програму з навчального предмета «Духовно-моральна культура Росії», яка набуває чинності з 1 вересня 2026 року[141].

> **Хлопець до 2025 року проживав і навчався на території АР Крим[142]. До 2023/2024 навчального року більшість позакласних заходів була присвячена темам з історії СРСР і сучасної Росії. Однак у 2023 та 2024 роках шкільні й університетські навчальні програми зробили особливий акцент на подіях довкола так званої Великої Вітчизняної війни. Упродовж 2024–2025 років збереглися тенденції посиленого контролю за молодими людьми призовного віку. Респондент повідомив, що вимушено проходив медогляд російської медкомісії у військкоматі в 16 років, маючи серйозне захворювання нирок. Однак його все одно визнали придатним до служби в російській армії, обґрунтувавши це тим, що хлопець приїхав проходити медкомісію на мотоциклі.**

Елементом мілітаризації в системі формальної освіти є кадетські класи, які почали активно відкриватися з 2015 року в Криму[143], а станом на 2026 рік функціонують на всіх окупованих територіях. Діяльність кадетських класів передбачає активну участь силових органів у вихованні дітей, проведенні військових заходів і прямій агітації до вступу у відомчі заклади вищої освіти. Кадетські класи перебувають під патронатом Слідчого комітету РФ, поліції, прокуратури, ФСБ, Росгвардії тощо. Динаміка відкриття кадетських класів станом на кінець 2025 року така:

- ТОТ АР Крим — з 3 у 2015 році до 306 у 2025 році[144];
- ТОТ м. Севастополь — з 3 класів у 2015 році[145] до 55 класів у 2025 році[146];
- ТОТ Запорізької області — з 1 класу у 2023 році[147] до 11 кадетських і 4 силових структур у 2025 році (Слідчого комітету, Міністерства з надзвичайних ситуацій та Міністерства внутрішніх справ)[148];
- ТОТ Херсонської області — з 1 класу[149] у 2023 році до 7 класів у 2025 році[150];
- ТОТ Донецької області — у 2025 році діють щонайменше 2 кадетські корпуси та 5 класів[151];
- ТОТ Луганської області — у 2025 році вже 95 класів[152].

Важливою зміною у 2025 році стало затвердження Комплексу заходів із патріотичного та духовно-морального виховання молоді до 2028 року[153]. Комплекс заходів значною мірою зосереджений на інтеграції учасників і ветеранів так званої СВО у виховання дітей — допуск до викладання предмета «Основи безпеки та захисту батьківщини»[154] та залучення до військово-патріотичних клубів і об'єднань, зокрема при школах. Значна частина заходів спрямована на кадрове посилення цього напряму: підготовку педагогів із-поміж ветеранів так званої СВО, розвиток інфраструктури воєнізованих клубів, уніфікацію методичних матеріалів і створення системи регулярного моніторингу та звітності щодо «патріотичного» виховання дітей. Окрім того, передбачається щорічне проведення таких мілітаристських заходів: гра «Зарниця 2.0»; конкурси «Спадкоємці перемоги-2025», «Бути, а не здаватися»; проєкти «Хранителі історії», «Потяг перемоги»; заходи на місцях військової історії тощо. Вони поєднують ідеологічне виховання з практичною військовою підготовкою, створюючи систему всебічного деструктивного впливу на дітей[155].

---

133 В России с 1 сентября 5–7 классы начнут учиться по новым учебникам истории. ТАСС. 2025. URL: https://tass.ru/obschestvo/24854601?ysclid=mev59k9b3w43596905, архів: https://archive.ph/wip/l5xg2 (дата звернення: 10.07.2026).

134 Обеспечиваем школы учебниками истории. Правительство Севастополя. Вконтакте. 2025. URL: https://vk.com/wall-126326014_200282, архів: https://archive.ph/wip/iD2yt (дата звернення: 10.07.2026).

135 За три года в воссоединенные регионы поставлено свыше 11 млн учебников. Минпросвещения России. 2026. URL: https://edu.gov.ru/press/10928/za-tri-goda-v-vossoedinennye-regiony-postavleno-svyshe-11-mln-uchebnikov/, архів: https://archive.ph/wip/03Flk (дата звернення: 10.07.2026).

136 В Крыму завершается закупка учебной литературы для обучающихся. Telegram channel «Министерство обраZования Крыма». 2025. URL: https://t.me/minobrKrima/13123, архів: https://archive.ph/wip/2v40z (дата звернення: 10.07.2026).

137 В школы Крыма к 1 сентября поступят новые учебники по истории. РИА Новости Крым. 2025. URL: https://crimea.ria.ru/20250513/v-shkoly-kryma-k-1-sentyabrya-postupyat-novye-uchebniki-po-istorii-1146403676.html, архів: https://archive.ph/wip/fvHYx (дата звернення: 10.07.2026).

138 Впереди новый учебный год! Рассказываем, какие изменения ожидаются с 1 сентября. Telegram channel «Мария Львова-Белова». 2025. URL: https://t.me/malvovabelova/5643, архів: https://archive.ph/wip/nPOxW (дата звернення: 10.07.2026); Учебный год 2025/2026: снижение нагрузки на школьников и педагогов, изменения в СанПиН и другие поправки. ГАРАНТ.РУ. 2025. URL: https://www.garant.ru/article/1843429/?ysclid=mgie81qimm610124853, архів: https://archive.ph/wip/2vbZn (дата звернення: 10.07.2026).

139 Приказ Министерства просвещения Российской Федерации от 9 октября 2024 г. N 704 «О внесении изменений в некоторые приказы Министерства просвещения Российской Федерации, касающиеся федеральных образовательных программ начального общего образования, основного общего образования и среднего общего образования». ГАРАНТ. URL: https://base.garant.ru/411474143/, архів: https://archive.ph/wip/EBksQ (дата звернення: 10.07.2026).

140 «Об образовании в Российской Федерации. Федеральный», закон от 29.12.2012 N 273-ФЗ (последняя редакция), стаття 48. URL: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_140174/82d348bfa91f54b262e7b00b71659c9f5c69e2ad/, архів: https://archive.ph/wip/4iSS5 (дата звернення: 10.07.2026).

141 Трудовое воспитание в 2025–2026 году. Проект KP.RU «Я знаю». URL: https://www.kp.ru/edu/shkola/trudovoe-vospitanie/, архів: https://archive.ph/wip/KVwxT (дата звернення: 13.07.2026).

142 Основы безопасности и защиты Родины — новый предмет ОБЗР с 1 сентября 2024. Международный образовательный портал педагогического мастерства «Я — Учитель». 2024. URL: https://yaychitel.ru/osnovy-bezopasnosti-i-zachity_rodiny#popup:infoblock3, архів: https://archive.ph/wip/zhZ9x (дата звернення: 10.07.2026).

143 В школах Крыма вводят новые предметы и возвращают бумажные дневники. РИА Новости Крым. URL: https://dzen.ru/a/aLWbdlL7_WsWQGVg?ysclid=mf2ibaroy1101805092 , архів: https://archive.ph/Ovah6 (дата звернення: 13.07.2026).

144 Августовское педагогическое совещание работников образования и науки Севастополя: цели, задачи, перспективы. Департамент образования и науки г. Севастополя. Вконтакте. URL: https://vk.com/wall-177557250_31979, архів: https://archive.ph/wip/WscdI (дата звернення: 13.07.2026).

145 Приказ Министерства просвещения Российской Федерации от 10 ноября 2025 г. № 808 «О внесении изменений в некоторые приказы Министерства просвещения Российской Федерации, касающиеся федеральных образовательных программ начального общего образования, основного общего образования и среднего общего образования». ГАРАНТ.РУ. 2026. URL: https://www.garant.ru/products/ipo/prime/doc/413524918/?ysclid=mnfxsqujug233201736, архів: https://archive.ph/wip/DZSj8 (дата звернення: 10.07.2026).

146 Інтерв'ю з респондентом East-002\24.01.2026, проведене БФ «Схід SOS» 24 січня 2026 р. (архів організації).

147 Аналітичний звіт «Фабрика війни: кадетство на ТОТ АР Крим та міста Севастополя». ЦГП Альменда. 2024. URL: https://almenda.org/analitichnij-zvit-fabrika-vijni-kadetstvo-na-tot-ar-krim-ta-mista-sevastopolya/ (дата звернення: 10.07.2026).

148 В детских лагерях Крыма стартовали военно-патриотические смены для кадетов и казаков. Telegram channel «Министерство обраZования Крыма». 2025. URL: https://t.me/minobrKrima/14797, архів: https://archive.ph/wip/czZMI (дата звернення: 10.07.2026).

149 Для будущих следователей и спасателей в Севастополе открылись кадетские классы. Служба новостей ForPost. 2015. URL: https://sevastopol.su/news/dlya-budushchih-sledovateley-i-spasateley-v-sevastopole-otkrylis-kadetskie-klassy, архів: https://archive.ph/SdNpO (дата звернення: 10.07.2026).

Дівчина, яка до 2025 року проживала та навчалася на території АР Крим повідомила, що під час занять із предмета «Основи безпеки життєдіяльності» викладачі шкіл демонстрували учням радянські кінострічки, які присвячені подіям Другої світової війни[156]. Особливу увагу на заняттях приділяли поширенню пропагандистських наративів, що дискредитують держави Європи, а також Україну. Окремі заняття були присвячені дискредитації 12-ї бригади спеціального призначення «Азов». Учнів намагалися запевнити в тому, що українські військові систематично катують і страчують російських.

За свідченнями дівчини, незмінною ще з 2022 року залишається практика організації для учнів відвідувань історичних музеїв на території АР Крим. Під час екскурсій працівники музеїв Санкт-Петербурга проводять онлайн-лекції для дітей. За словами респондентки, основна мета цих лекцій — сформувати в дітей уявлення про те, що Крим належить Росії, оскільки півострів був приєднаний до Російської імперії у XVIII столітті.

Окрім формальної освіти, мілітаризація, політична індоктринація та викорінення ідентичності відбуваються через неформальну освіту, дитячі та молодіжні рухи, такі як «Орлята Росії», «Юнармія» та «Двіженіє пєрвих».

«Орлята Росії» — це всеросійська програма виховання молодших школярів (1–4 класи), запровадженаy2021роцізініціативиміністраосвіти РФ С. Кравцова як перший щабель Російського руху дітей та молоді «Двіженіє пєрвих»[157]. Організатор програми — Міністерство освіти РФ, співорганізатор — «Двіженіє пєрвих»[158]. Станом на 2025 рік[159] членами програми є 4,3 мільйона дітей, з яких понад 50 тисяч — з ТОТ[160]. Згідно зі статутними документами, офіційна мета «Орлят Росії» — «створення й розвиток організаційно-педагогічних умов для збереження та зміцнення традиційних російських духовно-моральних цінностей» серед учнів початкових класів[161]. Фактично програма є першим елементом індоктринації дітей віком від 6 до 10 років і підготовки до подальшого залучення до мілітаризованих структур, зокрема «Юнармії» та «Двіженіє пєрвих». Членство в «Орлятах Росії» — колективне й не передбачає виходу.

Фото з відкритих джерел

150 Отчет о результатах деятельности Правительства Севастополя за 2024 г. (№ 4126/01-01-02.1-17/02/25). Губернатор города Севастополя. URL: https://sevzakon.ru/assets/files/otchety/gubernator/otchet_ot_27_05_2025.pdf, архів: https://archive.fo/wip/JxY6S (дата звернення: 10.07.2026).

151 В Запорожской области откроют кадетский класс для патриотического воспитания. ТАСС. 2023. URL: https://tass.ru/obschestvo/18525003, архів: https://archive.ph/wip/k8nHR (дата звернення: 10.07.2026).

152 Об утверждении государственной программы Запорожской области «Развитие образования». Официальный сайт Правительства Запорожской области. 2025. URL: https://zo.gov.ru/docs/show/2261, архів: https://archive.ph/wip/fBc9N (дата звернення: 10.07.2026).

153 В Херсонской области откроют кадетские классы. Крым 24. 2026. URL: https://kherson-news.ru/society/2023/05/17/133344.html, архів: https://archive.ph/wip/Qhqlh (дата звернення: 10.07.2026).

154 Игорь Черний: в Херсонской области работают 7 кадетских классов. Вечерний Херсон. Таврия. URL: https://tavria.tv/radio/radio-programms/vechernij-kherson/igor-chernij-kadetskoe-obrazovanie-eto-formirovanie-grazhdanina, архів: https://archive.ph/X73Qb (дата звернення: 13.07.2026).

155 Сколько кадетских классов есть в ДНР? Донецкое агентство новостей. 2025. URL: https://dan-news.ru/exclusive/skolko-kadetskih-klassov-est-v-dnr-otvechaet-ministr/, архів: https://archive.ph/wip/YhS3t (дата звернення: 10.07.2026).

156 Профильное обучение: больше знаний и возможностей! Telegram channel «Министерство образования и науки ЛНР». 2025. URL: https://t.me/minobrlnr/17790, архів: https://archive.ph/wip/OWypA (дата звернення: 10.07.2026).

157 Распоряжение Правительства Российской Федерации от 23.10.2025 г. № 2970-р. Правительство России. URL: http://government.ru/docs/all/161566/, архів: https://archive.ph/ebRdG (дата звернення: 10.07.2026).

158 Основи безпеки та захисту батьківщини (скорочено ОБЗБ, також «ОБЖД»/«ОБЗВ» залежно від модифікацій навчальних програм) — це обов'язковий предмет у російських школах, запроваджений Міністерством оборони РФ для тотальної мілітаризації освіти.

159 Росія посилює мілітаризацію молоді: затверджено Комплекс заходів із патріотичного виховання. ЦГП Альменда. 2025. URL: https://almenda.org/rosiya-posilyuye-militarizaciyu-molodi-zatverdzheno-kompleks-zaxodiv-z-patriotichnogo-vixovannya/ (дата звернення: 10.07.2026).

160 Інтерв'ю з респондентом East-003\17.01.2026, проведене БФ «Схід SOS» 17 січня 2026 р. (архів організації).

161 О программе. Орлята России. URL: https://orlyatarussia.ru/o-programme/, архів: https://archive.ph/wip/Z31B4 (дата звернення: 10.07.2026).

Загальноросійський військово-патріотичний рух «Юнармія» — дитяча мілітаристська організація для дітей із 8 до 18 років. «Юнармія» була створена у 2016 році за ініціативою міністра оборони РФ С. К. Шойгу, за участю ДТСААФ Росії, Ветеранської громадської організації Збройних сил Росії та Центрального спортивного клубу Армії, після окупації РФ АР Крим і міста Севастополя. З перших днів після створення розпочався активний рекрутинг українських дітей до руху. Станом на 2025 рік, членами «Юнармії» є близько 2 мільйонів осіб[162], з яких понад 44 000 дітей проживають на ТОТ. У федеральному бюджеті РФ на 2025 рік на діяльність руху закладено 999,6 мільйона рублів[163] (близько 9,83 мільйона доларів США[164]). У 2026 році обсяг фінансування було збільшено до 1,25 мільярда рублів[165] (близько 16 мільйонів доларів США[166]), зокрема в межах реалізації державної програми РФ «Забезпечення обороноздатності країни». Учасники «Юнармії» носять спеціальну форму, здобувають практичні військові навички, такі як поводження зі зброєю, проходження смуги перепон. Показовими є військово-патріотичні змагання, військові вишколи та мілітаристські табори для членів «Юнармії», де інструкторами є колишні або чинні військовослужбовці РФ, зокрема ветерани так званої СВО. Під час подібних заходів відбувається симуляція умов, наближених до бойових дій, що є безпосередньою підготовкою дітей із ТОТ до участі у війні проти власної країни. Важливо, що членство в «Юнармії» дає право на додаткові бали під час вступу до вищих військових навчальних закладів[167]. Випускники «суворовських» і «нахімовських» училищ і кадетських корпусів користуються преференційним правом зарахування. Така система пільг створює не лише ідеологічний, а й соціально-економічний стимул для залучення дітей до мілітаризованих структур, формуючи довгострокову орієнтацію на військову кар'єру в РФ.

«Двіженіє пєрвих» — найбільша дитяча та молодіжна організація в РФ, створена у 2022 році за ініціативи Президента РФ В. В. Путіна. Вона охоплює дітей і молодь віком від 6 до 25 років[168]. Діяльність організації регулюється Федеральним законом РФ «Про російський рух дітей і молоді»[169], який визначає основні ідеологічні завдання — формування світогляду на основі так званих «традиційних російських духовних і моральних цінностей»[170], виховання лояльності до РФ і «відчуття особистої відповідальності за її долю»[171]. Станом на кінець 2025 року «Двіженіє пєрвих» налічує понад 13 мільйонів учасників[172], з яких понад 344 600 перебувають на ТОТ. Окрім насадження російської ідентичності, «Двіженіє пєрвих» також має і мілітарну складову. У співпраці з «Юнармією» та окупаційними адміністраціями рух реалізує всі етапи гри «Зарница 2.0», спрямованої на військовий вишкіл дітей і молоді. Гра передбачає підготовку з тактики, стройової підготовки, поводження зі зброєю та набуття навичок, безпосередньо пов'язаних із реальними військовими спеціальностями (оператор БПЛА, штурмовик, сапер, військовий медик тощо)[173]. У федеральному бюджеті РФ на 2025 рік на діяльність руху «Двіженіє пєрвих» було виділено 22,13 мільярда рублів[174] (близько 217,7 мільйона доларів США[175]). Станом на 2026 рік фінансування збільшено до 22,61 мільярда рублів[176] (близько 289,1 мільйона доларів США[177]).

162 Положение о программе развития социальной активности учащихся начальных классов «Орлята России». 2025. URL: https://orlyatarussia.ru/upload/position-programm.pdf, архів: https://archive.ph/wip/HXPj1 (дата звернення: 10.07.2026).

163 Дані станом на початок 2025 року, у зв'язку з масовим прийняттям у члени «Орлят Росії» після вересня 2025 року, кількість учасників і учасниць може бути іншою.

164 В воссоединенных регионах программа «Орлята России» объединила более 50 тысяч ребят. Все о ДНР. 01.11.2024. URL: https://vsednr.ru/v-vossoedinennykh-regionakh-programma/, архів: https://archive.ph/wip/UCANP (дата звернення: 10.07.2026).

165 Положение о программе развития социальной активности учащихся начальных классов «Орлята России». 2025. URL: https://orlyatarussia.ru/upload/position-programm.pdf, архів: https://archive.ph/wip/HXPj1 (дата звернення: 10.07.2026).

167 В «ЮНАРМИИ» каждый участник движения может заниматься любимым делом. ЮНАРМИЯ. URL: https://yunarmy.ru/, архів: https://archive.ph/wip/onfoP (дата звернення: 10.07.2026).

168 Федеральный закон от 30 ноября 2024 г. № 419-ФЗ «О федеральном бюджете на 2025 год и на плановый период 2026 и 2027 годов». URL: https://ivo.garant.ru/#/document/411024352/entry/17100/doclist/3038/1/0/0/О%20федеральном%20бюджете%20на%202025:0, архів: archive.ph/wip/pwDNT (дата звернення: 10.07.2026).

169 З розрахунку офіційного курсу російського рубля до долара США станом на 1 січня 2025 року.

170 Федеральный закон от 28 ноября 2025 г. № 426-ФЗ «О федеральном бюджете на 2026 год и на плановый период 2027 и 2028 годов» URL: https://ivo.garant.ru/#/document/413165837/paragraph/42772/doclist/1045/1/0/0/О%20федеральном%20бюджете%20на%202026%20год:0, архів: https://archive.ph/wip/2lKW7 (дата звернення: 10.07.2026).

171 З розрахунку офіційного курсу російського рубля до долара США станом на 1 січня 2026 року.

172 Перечень начисления дополнительных баллов за индивидуальные достижения кандидатов. Министерство обороны Российской Федерации. Telegram channel «Крымпатриотцентр». URL: :https://dvoku.mil.ru/Postupayuschim/Pravila/Perechen-nachisleniya-dopolnitelnyh-ball, архів https://archive.ph/wip/r7Gpw; https://t.me/crimean_patriot/9589, архів: https://archive.ph/D6xiD (дата звернення: 10.07.2026).

173 Регистрация. Движение Первых. URL: https://id.pervye.ru/registration, архів https://archive.ph/wip/pEpvM (дата звернення: 10.07.2026).

Водночас перелік організацій відповідного спрямування не обмежується вказаними рухами «Орлята Росії», «Юнармія» та «Движеніє пєрвих».

> **Дівчина на момент початку повномасштабного вторгнення навчалася у Верхньорогачицькому опорному закладі повної загальної середньої освіти Верхньорогачицької селищної ради Каховського району Херсонської області[178]. Селище було окуповане російськими військами на початку повномасштабного вторгнення у 2022 році. Українську школу окупаційна адміністрація закрила. Однак із 2023 року навчальний заклад відновив роботу вже за російською освітньою програмою. За словами дитини, представники окупаційної адміністрації в супроводі військових відвідували сім'ї, у яких були діти, з метою примусу до навчання в російській школі. У разі відмови батькам погрожували забрати дітей до «інтернату». З осені 2023 року в школі також працював учитель фізичної культури з Ростова. Українські підручники зі шкільної бібліотеки зникли, натомість було завезено російськомовну літературу. Дівчина вступила до Мелітопольського державного університету, який функціонував в умовах тимчасової окупації. Через нестачу викладачів до навчального процесу залучали також викладачів із Ростова. Навчальну програму університету було доповнено предметами, спрямованими на зміну ідентичності молоді. Зокрема, за словами дівчини, в університеті діяла організація «Юг молодой». У 2024 році організація проводила провокативні опитування в Мелітополі, а також долучалася до урочистостей з нагоди російських державних свят. Організація «Юг молодой» причетна до викрадень і депортації українських дітей із тимчасово окупованих територій Запорізької та Херсонської областей[179].**

Окремо варто відзначити роль розгалуженої мережі воєнізованих таборів, до яких залучають дітей із ТОТ[180], [181]. Станом на кінець 2025 року вона налічує щонайменше 175 установ у РФ, Білорусі та на окупованих територіях[182]. Програми таких таборів передбачають стройову підготовку, тактичні заняття, основи поводження зі зброєю, військово-прикладні дисципліни, а також інтенсивну ідеологічну складову. Окрему роль відіграє залучення чинних військовослужбовців і учасників війни проти України як інструкторів і наставників, що підсилює легітимізацію війни в очах дітей і закріплює образ військової служби в армії РФ як престижної.

Окремо варто наголосити на залученні «великого бізнесу» до відповідної діяльності. Так, «Газпром» і «Роснефть» за участю своїх дочірніх підприємств і профспілкових організацій цілеспрямовано здійснювали логістичне планування, фінансування й оперативну координацію, що безпосередньо сприяли так званому «патріотичному перевихованню» українських дітей. Ця діяльність відбувалася як на території Росії, так і на ТОТ України, часто в таборах, які й досі перебувають у власності й під управлінням цих корпорацій.

Про це йдеться в дослідженні Єльської школи громадського здоров'я (Yale Humanitarian Research Lab, HRL), оприлюдненому 25 березня 2026 року. Зокрема, дослідники дійшли обґрунтованого висновку, що дві російські державні компанії — ПАТ «Газпром» і ПАТ НК «Роснефть», а також їхні дочірні підприємства, корпоративні благодійні структури й профспілкові організації, брали участь у фінансуванні, організації та забезпеченні перевезення українських дітей із ТОТ України до дитячих таборів на території РФ і тимчасово окупованого Криму, де вони піддавалися програмам так званого «перевиховання» й ідеологічного впливу.

---

174 Федеральный закон от 14.07.2022 № 261-ФЗ «О российском движении детей и молодежи». URL: http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202207140025?ysclid=l9e4azy8re554739186, архів: https://archive.ph/wip/beOx2 (дата звернення: 10.07.2026).

175 Ibid., стаття 2.

176 Программа воспитательной работы общероссийского общественно-государственного движения детей и молодежи "движение первых". Первые. URL: https://будьвдвижении.рф/download/NDQ0/ZG9jdW1lbnRz/ZmlsZQ==/, архів https://archive.ph/9n7pG (дата звернення 10.07.2026).

177 Create the future of the country with the Movement of the First! Первые.URL: https://будьвдвижении.рф, архів: https://archive.ph/8CBXH (дата звернення: 10.07.2026).

178 Гра «Зарниця 2.0»: військовий вишкіл дітей на ТОТ. ЦГП «Альменда». URL: https://almenda.org/gra-zarnicya-2-0-vijskovij-vishkil-ditej-na-tot/ (дата звернення: 10.07.2026).

179 Федеральный закон от 30 ноября 2024 г. № 419-ФЗ «О федеральном бюджете на 2025 год и на плановый период 2026 и 2027 годов». URL: https://ivo.garant.ru/#/document/411024352/entry/17100/doclist/3038/1/0/0/О%20федеральном%20бюджете%20на%202025:0, архів: archive.ph/wip/pwDNT (дата звернення: 10.07.2026).

180 З розрахунку офіційного курсу російського рубля до долара США станом на 1 січня 2025 року.

181 Федеральный закон от 28 ноября 2025 г. № 426-ФЗ «О федеральном бюджете на 2026 год и на плановый период 2027 и 2028 годов». URL: https://ivo.garant.ru/#/document/413165837/paragraph/42772/doclist/1045/1/0/0/О%20федеральном%20бюджете%20на%202026%20год:0, архів https://archive.ph/wip/2lKW7 (дата звернення: 10.07.2026).

182 З розрахунку офіційного курсу російського рубля до долара США станом на 1 січня 2026 року.

Дослідження Єльської школи громадського здоров'я підтверджує, що дві російські держкомпанії «Газпром» і «Роснефть», зокрема їхні дочірні підприємства та профспілки, фінансували перевезення та/або «перевиховання» в дитячих таборах приблизно 2158 дітей із ТОТ України та сприяли їм у період із 2022 по 2025 рік[183]. У звіті було визначено 44 суб'єкти, 20 компаній і 24 фізичні особи. Тільки 6 із них перебувають під санкціями США (6 компаній, 0 фізичних осіб).

Крім того, 1025 дітей отримали путівки до таборів, видані дочірніми підприємствами «Газпрому». Водночас дослідники не змогли підтвердити, що всі 1025 дітей, яким у 2023 році були видані путівки, дійсно перебували в таборах того року. Щоб уникнути подвійного підрахунку, дослідники Єльської школи громадського здоров'я не врахували цих 1025 дітей в загальній кількості 2158. Таким чином, ця сукупна цифра є найбільш консервативною оцінкою та мінімально підтвердженою кількістю дітей, яких достовірно встановлено як таких, що були вивезені до таборів[184].

Українських дітей вивозили щонайменше до шести таборів, діяльність яких забезпечував «Газпром», розташованих у Росії та на ТОТ України[185]:

1. Табір «Прометей» — Свердловська область (РФ) — майже 700 дітей із Донецької та Луганської областей.
2. Табір «Сигнал» — Краснодарський край, м. Геленджик — 77 дітей із Донецької та Луганської областей у червні 2022 року та 208 дітей у червні 2025 року.
3. Табір «Кубанська Нива» — Краснодарський край, м. Анапа — 850 дітей із Луганської, Донецької та Запорізької областей.
4. Табір «Арт-Квест» — м. Саки, Крим — 100 дітей із Донецької, Луганської та Запорізької областей (за підтримки «Роснефти»).
5. Табір «Супутник» — Ростовська область — 30 дітей із Донецької області.
6. Дитячий оздоровчий табір ім. А. В. Казакевича — Крим, поблизу Євпаторії.

Українські діти в дитячому таборі в Євпаторії, АР Крим.
Фото: Харківська правозахисна група.

183 Інтерв'ю з респондентом East-001\03.04.2026, проведене БФ «Схід SOS» 3 квітня 2026 р. (архів організації).

184 War Sanctions. Автономна некомерційна організація підтримки та розвитку молоді «Юг молодой». URL: https://war-sanctions.gur.gov.ua/kidnappers/companies/13988 (дата звернення: 10.07.2026).

185 Діти як зброя. Табори перевиховання. Regional Center for Human Rights. URL: https://rchr.org.ua/analytics/dity-yak-zbroya-t-abory-perevyhovannya/ (дата звернення: 10.07.2026).

186 «Табори російської пропаганди»: куди і навіщо Росія вивозить дітей з тимчасово окупованих територій. Альменда. Київ, 2024. URL: https://almenda.org/wp-content/uploads/2024/11/Tabory_web_ua.pdf (дата звернення: 10.07.2026).

187 The Weaponization of Children. Regional Center for Human Rights. Re-education Camps. 2025. URL: https://rchr.org.ua/en/analytics/dity-yak-zbroya-t-abory-perevyhovannya/ (дата звернення: 10.07.2026).

188 Humanitarian Research Lab at Yale School of Public Health, New Haven c.1. URL: https://medicine.yale.edu/download-file/aee5e0e8-5ebd-4eb2-be00-2bd130f50d06/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 10.07.2026)

189 Ibid., с. 5 (дата звернення: 10.07.2026).

190 Ibid., с. 6 (дата звернення: 10.07.2026).

Іншим інструментом мілітаризації є відкриття та діяльність Центрів військово-спортивної підготовки та патріотичного виховання молоді «Воїн»[186]. Вони створені з метою виховати нове покоління патріотів і захисників Росії, а також підготувати дітей віком 14–17 років до військової служби в збройних формуваннях РФ. З 2023 року Центр «Воїн» почав активну діяльність на окупованих територіях. Додатковий центр площею 8,73 гектара на 300 дітей зводиться в окупованому Маріуполі: із житловими корпусами, їдальнею та навчальним вертолітним майданчиком[187]. В окупованому Бердянську розпочато реконструкцію дитячого оздоровчого табору «Іскра» у військово-спортивний табір «Воїн», розрахований на цілорічне перебування 150 дітей[188].

Дочірні підприємства «Газпром Трансгаз Єкатеринбург» і АТ «Газпром-медіа холдинг» щонайменше в трьох випадках у 2023–2024 роках залучали українських дітей до програм так званого патріотичного «перевиховання».

У 2023 році «Газпром Трансгаз Єкатеринбург», який є власником табору «Прометей», повідомив, що 200 дітей із Донецька були доставлені до табору восени 2023 року, де для них підготували «спеціальну програму» із заходами «патріотичного виховання»[189].

АТ «Газпром-медіа Холдинг» — одна з найбільших дочірніх компаній «Газпрому», що контролює значну частину російського медіапростору, — організовувала у 2023–2024 роках заходи для дітей із Донецька, яких вивезли до таборів. Під час цих заходів діти зустрічалися з проросійськими пропагандистами та військовими блогерами Олександром Малькевичем і Юрієм Подолякою[190].

У травні 2023 року АТ «Газпром-медіа Холдинг» і російський рух «Двіженіє пєрвих» уклали угоду про співпрацю щодо підтримки патріотичних заходів та ініціатив, які залучають дітей із Росії та окупованих територій України до військової підготовки й військово-патріотичного виховання.

«Газпром добича Уренгой» виділив кошти на перевезення дітей із Донецької, Луганської та Запорізької областей до табору «Кубанська Нива» влітку 2023 року. Під час перебування в таборі діти проходили програму «патріотичного виховання та формування морально-етичних цінностей».

Результати аналізу й оцінювання системної політики країни-агресора описані у звіті Московського механізму ОБСЄ. У липні 2026 року було опубліковано вже шостий звіт експертів[191], у якому індоктринація та мілітаризація чітко визначені як система, що має характер державної політики РФ. Ця система описана через 4 самостійні елементи: 1) освіта як інструмент трансформації ідентичності; 2) примусова паспортизація як передумова для доступу навіть до базових послуг; 3) знищення межі між громадянською освітою та військовою службою; 4) зловживання законодавством про тероризм і екстремізм, що дозволяє росіянам кваліфікувати будь-який прояв української ідентичності, використання української мови й історичної пам'яті як безпекову загрозу.

Згадана державна політика впроваджується через всеосяжний примус: структурний та індивідуальний тиск на батьків, вчителів і дітей. Серед основних суб'єктів реалізації визначено Міністерство просвіти РФ, Міністерство оборони РФ, силові структури, Росгвардію, військово-патріотичні молодіжні організації та Російську православну церкву.

Згідно з визначенням експертів, мілітаризація та індоктринація — це нав'язування РФ українським дітям, які перебувають під її юрисдикцією, системи військово-патріотичного виховання шляхом інтеграції відповідного змісту в освітню програму та впровадження широкого спектра позакласних заходів, що здійснюються державними органами й афілійованими з державою структурами задля реалізації її політичних цілей.

Попри наявність певних аналогій в освітніх традиціях інших держав, «військово-патріотичне виховання» українських дітей не є внутрішньою справою РФ, а його протиправний характер визначається сукупною дією всієї системи та конкретними обставинами, у яких воно застосовується, зокрема в примусовому середовищі, створеному державою-агресором. Для оцінювання протиправності доцільно враховувати, що населення на окупованих територіях уже має чітко сформовану й відмінну від російської національну ідентичність і власну освітню традицію. Російська система освіти й виховання була запроваджена замість наявної української для формування російської громадянської та культурної ідентичності. Це переконливо свідчить про чіткий намір і послідовну реалізацію державної політики, спрямованої на викорінення української ідентичності дітей.

Експерти встановили порушення щонайменше чотирнадцяти положень Конвенції ООН про права дитини та Факультативного протоколу до неї (зокрема, порушення прав на ідентичність, сім'ю, освіту, інформацію, свободу думки та совісті, здоров'я, особисту недоторканість і безпеку).

Своїми діями щодо індоктринації та мілітаризації українських дітей РФ порушила статті 43 (дотримання наявних законів) і 45 (заборона примусу до прояву лояльності до держави-окупанта) Гаазького положення, статті 31 (заборона фізичного та морального примусу), 50 (спеціальний захист дітей), 51 (заборона пропаганди служби в збройних силах супротивної держави та зарахування дітей до власних організацій) ЖК-4, статті 77 (захист дітей), 78 (евакуація дітей) і 85 (повернення дітей і возз'єднання родин) Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій.

У вказаному вище звіті підсумовано, що індоктринація та мілітаризація дітей можуть сягати порогу дискримінаційного переслідування як злочину проти людяності, а окремі елементи відповідної державної системи — воєнних злочинів (протиправна депортація та примусове переміщення, нелюдське поводження та катування, спричинення серйозних страждань).

Головна рекомендація, сформована експертами Московського механізму ОБСЄ, — це негайно, ефективно й належним чином визнати, що становище українських дітей є одним з основних питань для забезпечення їх безпеки, збереження їхньої ідентичності та сімейного життя в контексті поточної війни, а також у межах будь-яких переговорів щодо припинення вогню та мирного врегулювання.

Основні акти держави-агресора в контексті мілітаризованого перевиховання та викорінення ідентичності українських дітей

Федеральный закон «Об образовании в Российской Федерации» от 29.12.2012 года № 273-ФЗ

Федеральный закон «О внесении изменений в статьи 67 и 78 Федерального закона "Об образовании в Российской Федерации"» от 28.12.2024 года № 544-ФЗ

Федеральный закон «Об основных гарантиях прав ребенка в Российской Федерации» от 24.07.1998 года № 124-ФЗ

Федеральный закон «Об основных гарантиях прав ребенка в Российской Федерации» от 24.07.1998 года № 124-ФЗ

Федеральный закон «О внесении изменений в Федеральный закон “Об основных гарантиях прав ребенка в Российской Федерации”» от 28.12.2024 года № 543-ФЗ

Распоряжение Правительства Российской Федерации от 17.08. 2024 года № 2233-р (Стратегия реализации молодежной политики в Российской Федерации на период до 2030 года)

Распоряжение Правительства Российской Федерации от 23.06.2025 № 1620-р (План мероприятий по реализации Стратегии реализации молодежной политики в РФ на период до 2030 года)

Распоряжение Правительства Российской Федерации от 23.10.2025 г. № 2970-р (Комплекс мер по патриотическому воспитанию и духовно-нравственному воспитанию молодежи в Российской Федерации до 2028 года)

Приказ Министра обороны Российской Федерации от 17 января 2019 года № 6 «О внесении изменений в приказ Министра обороны Российской Федерации от 7 апреля 2015 г. № 185 “Об утверждении Порядка и условий приема в образовательные организации высшего образования, находящиеся в ведении Министерства обороны Российской Федерации”» (Перечень начисления дополнительных баллов за индивидуальные достижения кандидатов)

Приказ Министерства просвещения Российской Федерации «О внесении изменений в некоторые приказы Министерства просвещения Российской Федерации, касающиеся федеральных образовательных программ начального общего образования, основного общего образования и среднего общего образования» от 8 октября 2025 года № 729

Указ Президента Российской Федерации «О проведении в Российской Федерации Года защитника Отечества» от 16.01.2025 года № 28

Указ Президента Российской Федерации «Об утверждении Стратегии противодействия экстремизму в Российской Федерации» от 28.12.2024 года № 1124

Постановление Правительства Запорожской области «Об утверждении государственной программы Запорожской области “Развитие образования”»

Приказ Министерства образования Запорожской области «Об утверждении Плана мероприятий по гражданско-патриотическому и духовно- нравственному воспитанию обучающихся на 2025/2026 учебный год»

Распоряжение Совета министров Республики Крым «Об утверждении Плана мероприятий по реализации в Республике Крым в 2025 году Указа Президента Российской Федерации от 9 ноября 2022 года № 809 “Об утверждении Основ государственной политики по сохранению и укреплению традиционных российских духовно-нравственных ценностей”» от 13 января 2025 года № 15-р

Постановление Правительства Херсонской области «О стратегии реализации молодежной политики в Херсонской области до 2030 года»

Постановление Правительства Херсонской области «Об утверждении государственной программы Херсонской области “Развитие образования на 2026–2030 гг.”»

Постановление Правительства Донецкой Народной Республики «Об утверждении государственной программы Донецкой Народной Республики “Развитие образования» от 24.12.2025 года № 130-5

Постановление Правительства Луганской Народной Республики «Об утверждении государственной программы Луганской Народной Республики “Развитие образования”» от 14.10.2025 № 213/25

Устав «Юнармии»

Устав Автономной некоммерческой организации дополнительного профессионального образования «Центр развития военно-спортивной подготовки и патриотического воспитания молодежи» («ВОИН»)

Устав Общероссийского общественно-государственного движения детей и молодежи «Движение первых»

Положения о программе «Орлята России»

3.4. ПРОТИПРАВНА ДЕПОРТАЦІЯ, ПРИМУСОВЕ ПЕРЕМІЩЕННЯ ТА НЕВИПРАВДАНА ЗАТРИМКА РЕПАТРІАЦІЇ

Норми МГП чітко регулюють порядок евакуації дітей, визначаючи вичерпний перелік обставин, за яких вона можлива, а також встановлюючи обов’язок забезпечувати піклування про дітей з урахуванням їх віросповідання, культурних традицій, мови та національності[192]. Стаття 49 Женевської конвенції (IV) про захист цивільного населення під час війни забороняє депортацію та примусове переміщення цивільного населення, а також зміну демографічного складу населення на окупованій території. У Коментарі МКЧХ (2025) до цієї статті прямо визначено, що евакуація може вважатися депортацією, якщо держава, яка її здійснила, не вживає активних заходів для повернення вивезених осіб. Коментар окреслює низку дій, що свідчать про виконання зобов’язання щодо повернення, зокрема організацію цього процесу в гідних умовах, гарантування безпеки, а також оцінювання потреб евакуйованих осіб з урахуванням їх віку, статі та стану здоров’я. Відповідно до цього тлумачення, переважна більшість випадків вивезення українських дітей на територію РФ і в межах ТОТ мають ознаки протиправної депортації

192 Воїни для російського режиму. Як Росія мілітаризує українських дітей з ТОТ. LB.ua. 21.07.2021 р. URL: https://lb.ua/blog/koalitsiia_ua5am/620037_voini_rosiyskogo_rezhimu_yak.html (дата звернення: 10.07.2026).

або примусового переміщення, зокрема через відсутність ефективних заходів із боку Росії щодо їх повернення. Згідно з позицією Міжнародної незалежної комісії ООН з розслідування порушень в Україні, невиправдана затримка репатріації українських дітей має ознаки окремого воєнного злочину. На думку експертів, розлука з родиною, утримання в умовах примусу та перевиховання є проявами нелюдського поводження[193].

Представники РФ систематично відмовляють у доступі до протиправно депортованого й примусово переміщеного цивільного населення незалежним міжнародним урядовим і неурядовим організаціям, а також представникам громадянського суспільства. Це позбавляє можливості не лише здійснювати моніторинг дотримання прав людини, а й надавати допомогу тим, хто перебуває в зоні ризику або вже постраждав від міжнародних злочинів. Повна верифікація даних щодо кількості викрадених українських дітей на території РФ і ТОТ неможлива через відсутність доступу та безперервність процесів переміщення, які тривають і нині.

Після 2023 року практика вивезення українських дітей не припинилася, а трансформувалася. Якщо на початку повномасштабного вторгнення Росія масово вивозила дітей під приводом «евакуації» із зон активних бойових дій, то надалі основними сценаріями стали: переміщення дітей із закладів інституційного догляду вглиб окупованих територій або на територію РФ; направлення дітей до так званих «оздоровчих», «реабілітаційних» і «освітніх» таборів; насильницьке влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, у російські родини; а також створення умов, за яких батьки змушені погоджуватися на вивезення дітей на територію РФ через відсутність доступу до медицини, освіти чи з безпекових міркувань[194].

Російська влада продовжує використовувати систему дитячих таборів як один з основних механізмів переміщення та ідеологічного впливу на українських дітей. Частина дітей після перебування в таких закладах не повертається додому вчасно, а їхнім батькам відмовляють у поверненні або створюють штучні перешкоди. Одночасно окупаційні адміністрації продовжують змінювати цивільний статус українських дітей, визнавати їх «такими, що залишилися без піклування батьків», і передавати під опіку громадян РФ[195].

> **Дівчина народилась і виросла на Херсонщині — у Новій Каховці. У лютому 2022 року їй було 16 років. За кілька років до цього померла мама дитини, і дівчина жила з опікункою. У 2022 році росіяни вивезли її разом із близько 500 дітьми до окупованої АР Крим під виглядом відпочинку в «оздоровчому таборі», що насправді був осередком пропаганди та спроб їх «перевиховати». Дитина пробула там близько 2 місяців. Вона згадувала, що в таборі була заборонена українська мова, за дітьми, особливо молодшими, ніхто не доглядав, натомість росіяни приділяли дуже багато уваги відвідуванню дітьми пропагандистських «уроків». Кожен день починався з російського гімну.**
>
> **Зрештою, опікунці вдалося забрати дівчину з табору. Багато дітей, які були з нею, пізніше опинилися в Росії.**
>
> **Перебуваючи в окупації, дитина продовжувала вчитися за українською програмою і мріяла вступити на навчання до закладу освіти на підконтрольній Україні території. Туди дівчина мусила виїжджати самостійно. Фінальний етап шляху на підконтрольну Україні територію вона долала пішки, витримавши допит силовиків РФ на пропускному пункті.**
>
> **Зараз дівчина живе в Києві. Вона отримала психологічну допомогу та неодноразово розповідала про злочини росіян на міжнародних майданчиках, зокрема у країнах Європи та в США[196], [197].**

Протиправно депортовані та примусово переміщені діти, як і діти, що залишаються на ТОТ під ризиком депортації, піддаються мілітаризації, індоктринації та примусовій інтеграції в російський соціальний і культурний простір (докладніше в підрозділі 3.3).

При цьому процес повернення дітей залишається надзвичайно складним і часто залежить від посередництва третіх держав, міжнародних організацій та неурядових ініціатив. Повернення нерідко відбуваються через треті країни, зокрема Катар, США.

---

193 Крупнейший патриотический проект: Центр «Воин» в Мариуполе откроется в 2026 году и будет работать круглогодично. Общество. 24.01.2026 р. URL: https://www.donetsk.kp.ru/daily/27753.5/5200759/, архів: https://archive.ph/wip/ALMuL (дата звернення: 10.07.2026).

194 В Бердянске завершается масштабная реконструкция лагеря «ВОИН». MKRU Запорожье. URL: https://www.mk-zap.ru/social/2025/02/11/v-berdyanske-zavershaetsya-masshtabnaya-rekonstrukciya-lagerya-voin.html, архів: https://archive.ph/BHJaV (дата звернення: 10.07.2026).

195 Humanitarian Research Lab at Yale School of Public Health, New Haven с. 5. URL: https://medicine.yale.edu/download-file/aee5e0e8-5ebd-4eb2-be00-2bd130f50d06/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 10.07.2026).

196 Ibid., с. 8 (дата звернення: 10.07.2026).

197 Report on Violations and Abuses of International Humanitarian, Human Rights and Criminal Law related to Militarization and Indoctrination of Ukrainian Children by the Russian Federation. URL: https://odihr.osce.org/odihr/666398

Батьки та законні представники дітей змушені проходити багатоетапні процедури перевірок, перетинати кілька державних кордонів і самостійно шукати інформацію про місце перебування дітей. Станом на 13.07.2026 Україні вдалося повернути 2373 дитини.

> **Дівчина народилася та виросла в Донецьку. У 2014 році дитині було 7 років. Родина дівчини ніколи не підтримувала окупантів, але задля безпеки мусила це приховувати. Дівчина згадувала, що коли в її школі різко змінилися предмети й риторика педагогів, батьки вдома пояснювали їй, чому так відбувається. Вони чекали на деокупацію. Виїхати не змогли.**
> **Подорослішавши, дівчина вирішила, що хоче вирватися з окупації та вступити на навчання на підконтрольній Україні території. Удома вона самотужки опановувала українські предмети завдяки урокам на платформі YouTube. Свої зошити з вправами дівчина пізніше взяла із собою на пам'ять, виїжджаючи на підконтрольну територію. Але на російському пункті пропуску мусила порвати й викинути їх, остерігаючись обшуків ФСБ.**
> **Дівчина згадувала, як на пункті пропуску їх змусили співати російський гімн: «І нам люди з автоматами кажуть, що маємо заспівати гімн Росії, інакше не випустять. А ми не знаємо слів. Так, його постійно вмикали, але ми опускали голову й не слухали. Сказали йти вчити. Вивчили. Стали їм співати. ФСБшники підскочили, руку на серце, підспівують. І тут ми збиваємося — і вони теж. Нам страшно. Бачимо, вони слів далі не знають. Але кажуть, що ок, переходьте кордон».**
> **Зараз дівчина навчається в закладі вищої освіти на підконтрольній Україні території. Про злочини росіян вона свідчила на міжнародних майданчиках, зокрема в Гаазі[198], [199].**

Унаслідок окупації, протиправної депортації та примусового переміщення в українських дітей під контролем росіян виникає ризик втрати або несвоєчасного оформлення українських документів, зокрема свідоцтва про народження та паспорта громадянина України. Зазначена проблема поглиблює втрату правового зв'язку таких дітей з Україною, що, своєю чергою, може спричинити ризик їх безгромадянства. У зв'язку із закриттям РФ у 2025 році реєстрів із відомостями про демографічну ситуацію, зокрема на ТОТ, остаточно невідомо, яка динаміка народжуваності й смертності та, відповідно, кількість населення в цілому.

Частина дітей із ТОТ України не має свідоцтв про народження та паспортів громадянина України, зокрема через відсутність ефективних і швидких процедур їх оформлення або відновлення. Така ситуація ускладнює повернення цих дітей в Україну, а також перешкоджає збереженню їхньої української ідентичності та подальшій реінтеграції в Україні. Крім того, без цих документів діти позбавлені доступу до реалізації більшості прав, таких як доступ до медичної допомоги, освіти, соціального захисту й підтримки постраждалих унаслідок збройної агресії РФ проти України.

За експертними оцінками, з лютого 2014 року до 2025 року на окупованих територіях народилося від 350 до 450 тисяч нових громадян України. З них лише 15–20% мають свідоцтва про народження українського зразка. За інформацією УВКБ ООН[200], із середини 2015 року до кінця 2021 року понад 72 тисячі дітей, які народилися на непідконтрольних уряду України територіях Донецької та Луганської областей, не отримали українські свідоцтва про народження. Менш як 10% дітей, народжених у Криму, мають такі документи. Проте реальна кількість українських дітей поза правовим полем держави наразі невідома через примусове переміщення, окупацію та відсутність будь-якої документації щодо цього.

Отож, проблема документування й ідентифікації українських дітей під контролем РФ є масштабною та багатовимірною. Держава-окупант послідовно не дотримується зобов'язань за МГП і приховує відомості про наймолодших українських громадян, русифікуючи їх. Водночас наявна процедура реєстрації народження на ТОТ відповідно до українського законодавства[201] складна й не завжди ефективна. Серед основних перешкод під час отримання українського свідоцтва про народження:

198 Коментар 2025 року до Конвенції (IV) про захист цивільного населення під час війни. URL: https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gciv-1949/foreword/commentary/2025?activeTab=%2523c__Toc211373960&utm_id=97758_v0_s00_e0_tv1# (дата звернення: 10.07.2026).

199 "I am still looking for my daughter": crimes against humanity committed by Russian authorities against children from Ukraine. Human Rights Council Sixty-first session. 09.03.2026. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/hrbodies/hrcouncil/sessions-regular/session61/a-hrc-61-crp-8.pdf?fbclid=IwdGRjcAQdC2hleHRuA2FlbQIxMQBzcnRjBmFwcF9pZAo2NjI4NTY4Mzc5AAEeZqitj1r2ggnx1vVjatMrWIrsnmPGutAjPiplZsnFhQDzjHZ5QuQAb2vFmN0_aem_E4qZiooQNHpEI3FFxdDcRw (дата звернення: 10.07.2026).

200 Дослідження депортації та примусового переміщення українських дітей з окупованих територій крізь призму зміни російських пропагандистських наративів. Regional Center for Human Rights. 2025. URL: https://rchr.org.ua/analytics/doslidzhennya-deportacziyi-ta-prymusovogo-peremishhennya-ukrayinskyh-ditej-z-okupovanyh-terytorij-kriz-pryzmu-zminy-rosijskyh-propagandystskyh-naratyviv/ (дата звернення 10.07.2026).

201 Ibid.

1. Відсутність адміністративної процедури реєстрації народжень на ТОТ. Це означає, що замість того, щоб просто звернутись в ДРАЦС, батькам необхідно йти в суд. Доки триває розгляд справи, дитина залишається без свідоцтва про народження з обмеженим доступом до медичної допомоги, освіти, а також викликами в реалізації свободи пересування та права на сім'ю.
2. Термін розгляду заяви судом. Попри те, що Цивільний процесуальний кодекс України встановлює негайний порядок розгляду таких заяв, в основному розгляд триває до одного місяця, а в непоодиноких випадках — і пів року. Разом із цим, якщо суд першої інстанції відмовляє у встановленні факту народження й необхідне апеляційне та касаційне оскарження, розгляд таких справ може тривати значно більшу кількість часу, протягом якого дитина не може реалізувати низку своїх прав.
3. Відмова судами у відкритті провадження у зв'язку з обґрунтуванням необхідності звернутися для реєстрації народження безпосередньо до органів ДРАЦС на підставі статті 9 Закону України «Про забезпечення прав і свобод та правовий режим на тимчасово окупованій території України», яка передбачає можливість визнання документів, що підтверджують факт народження на тимчасово окупованій території для реєстрації народження. Однак заявник не може відразу зареєструвати народження в адміністративному порядку через нормативні перешкоди.
4. Необхідність правової допомоги й оплата послуг юриста для супроводу справи. Часто звернення до суду вимагає знання юридичної процедури, відстоювання прав під час звернення, тому багатьом заявникам доводиться користуватися правовою допомогою.
5. 5 червня 2026 року Уряд розпочав запуск річного експериментального проєкту, який дасть змогу оформити посвідчення особи на повернення в Україну людям, народженим після 24 серпня 1991 року на тимчасово окупованій території, навіть якщо їхніх даних немає в державних реєстрах. Документ можна буде отримати безоплатно через визначені закордонні дипломатичні установи України, зокрема в Туреччині, Грузії, Вірменії та Казахстані. Особу встановлюватимуть за допомогою державних реєстрів, а якщо цього виявиться недостатньо — через підтвердження від близьких родичів, зокрема у форматі відеозв'язку[202].

Викликом, який залишається актуальним, є недостатнє забезпечення належного захисту й підтримки дітей, які були протиправно депортовані або примусово переміщені на ТОТ України. З метою його подолання 14 травня 2025 року було ухвалено Закон України «Про внесення змін до Закону України "Про охорону дитинства"»[203]. Проте поточна редакція Закону України «Про охорону дитинства»[204] не визначає механізми компенсації збитків постраждалим дітям. Чинним законодавством передбачено лише виплату підйомної допомоги в розмірі 50 тисяч гривень тим дітям і молоді віком до 23 років, які повернулися з-під російського контролю після 6 червня 2025 року.

Також варто зауважити про розроблений проєкт Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо соціального захисту та підтримки дітей, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України» № 14251 від 26.11.2025[205], який передбачає комплексну систему допомоги дітям, які постраждали від війни, зокрема виплати за шкоду життю та здоров'ю дітей, завдану внаслідок бойових дій.

3.5. ВИКОРИСТАННЯ ДІТЕЙ ПІД ПРИМУСОМ У РОСІЙСЬКИХ ПРОПАГАНДИСТСЬКИХ КАМПАНІЯХ

Українські діти є як об'єктами, так і інструментами російських пропагандистських кампаній. Держава-агресор послідовно паразитує на темі захисту «дітей війни», прагнучи досягнути відразу кількох цілей.

По-перше, легітимізувати агресію проти України.

По-друге, дискредитувати Сили безпеки й оборони України та зменшити їх підтримку з боку як цивільного населення, так і держав-партнерів.

По-третє, виправдати міжнародні злочини.

---

202 "Крінж вищого ґатунку": дівчина з окупованої Нової Каховки про табори "перевиховання" росіянами українських дітей. Суспільне Крим. URL: https://suspilne.media/crimea/968411-krinz-visogo-gatunku-divcina-z-okupovanoi-novoi-kahovki-pro-tabori-perevihovanna-rosianami-ukrainskih-ditej/ (дата звернення 10.07.2026).

203 «Там, де росіяни, небезпека і терор». 'ю з Валерією Сидоровою, дитиною, що пережила російську депортацію. 2024 р. URL: https://www.holosameryky.com/amp/intrview_sydorova_deportovani_dity/7668463.html (дата звернення 10.07.2026).

Крім маніпулятивного використання збірного образу «дітей Донбасу» у пропагандистських матеріалах, РФ також експлуатує самих дітей як носіїв і ретрансляторів сконструйованих нею наративів. Це відбувається як під час тематичних заходів та кампаній, так і в межах так званих культурних обмінів і дитячої дипломатії.

Легітимізація агресії проти України

РФ активно використовує збірний образ «дітей Донбасу» як елемент політичної та юридичної легітимації своєї агресії проти України, поєднуючи пропаганду й правові маніпуляції, а також зловживаючи зверненням до міжнародних механізмів.

З 2014 року Росія системно просуває тезу про нібито «захист російськомовного населення, зокрема дітей Донбасу» як одну з основних підстав своєї військової та політичної присутності на суверенних територіях України. У публічному дискурсі дітей з окупованих територій змальовують як «постраждалих від українських бойовиків», яких Росія нібито «евакуює», «рятує» або «передає на виховання в люблячі родини власних громадян». Такий підхід покликаний трансформувати порушення міжнародного права в гуманітарну інтервенцію.

Фото з відкритих джерел.

Ключовим елементом цієї стратегії стала риторика про “геноцид на Донбасі”. Росія стверджує, що Україна нібито вчиняє або шонайменше планує геноцид щодо російськомовного населення, включно з дітьми, і саме це, за її версією, стало підставою для “захисних” дій за статтею 51 Статуту ООН і повномасштабного вторгнення[206].

Така аргументація стала предметом провадження в Міжнародному суді ООН у справі «Україна проти Росії» за Конвенцією про запобігання злочину геноциду та покарання за нього. Доки Україна доводить, що Росія неправомірно інструменталізувала Конвенцію, щоб юридично виправдати застосування сили проти іншої держави, 18 листопада 2024 року РФ подала контрпозов, у якому стверджує, що Україна порушила зобов’язання за згаданим міжнародним договором у контексті «переслідування» росіян на Донбасі. 8 грудня 2025 року Міжнародний суд ООН ухвалив рішення про прийнятність контрпозову.

Українські діти перетворені Росією на інструмент юридичного дискурсу, зокрема в спробах перевести питання агресії в площину «внутрішнього конфлікту» або «громадянської війни». Представники держави-агресора, переважно, уникають питання щодо того, хто розпочав збройне вторгнення на територію суверенної держави, натомість зображують це вторгнення як об’єктивний, незалежний від них феномен. При цьому російська пропаганда активно спекулює на «подвійних стандартах» міжнародної спільноти, яка, начебто, байдуже ставиться до страждань «дітей Донбасу».

Так, в одному з інтерв’ю так звана «уповноважена з прав дитини ДНР» Світлана Малахова заявила, що світовій спільноті немає діла до «дітей Донбасу». Натомість, за її

204 «Ніколи у своєму свідомому житті не бачила український прапор»: історія 18-річної Олі, яка виросла в окупації. УП. Життя. 2025. URL: https://life.pravda.com.ua/society/nikoli-u-svoyemu-svidomomu-zhitti-ne-bachila-ukrajinskiy-prapor-istoriya-18-richnoji-oli-yaka-virosla-v-okupaciji-306789/ (дата звернення: 10.07.2026).

205 «Військових РФ всі бояться — навіть ті, хто їх чекав». Розповідь дівчини, яка виїхала з окупації. Радіо свобода. 2025. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/divchyna-pro-zhyttya-v-okupatsiyi/33360678.html (дата звернення: 10.07.2026).

206 Реєстрація народження особи без громадянства або особи з невизначеним громадянством. УВКБ ООН. URL: https://www.unhcr.org/ua/%D1%80%D0%B5%D1%94%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F-%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D0%BE%D1%81%D0%BE%D0%B1%D0%B8-%D0%B1%D0%B5%D0%B7-%D0%B3%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%B4%D1%8F%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B0-%D0%B0%D0%B1%D0%BE-%D0%BE%D1%81%D0%BE%D0%B1%D0%B8-%D0%B7-%D0%BD%D0%B5%D0%B2%D0%B8%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%BC-%D0%B3%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%B4%D1%8F%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE%D0%BC (дата звернення: 10.07.2026).

словами, у ДНР регулярно приїжджають делегації іноземних журналістів, які «намагаються в себе на батьківщині донести правду про те, що відбувається на Донбасі з 2014 року. Усі вони приходять на “алею янголів”, де їм розповідають про загиблих дітей»[207].

У межах цього дискурсу образ «дітей Донбасу», посилений емоційною рамкою «алеї янголів», використовується як символ гіперболізованої гуманітарної катастрофи, спрямованої на виправдання агресії. У широкому трактуванні російської пропаганди «дітьми Донбасу» є всі особи до 18 років, які проживають на окупованих частинах Луганської, Донецької, Херсонської, Запорізької та Херсонської областей. Вони зображені як «постраждалі від дій київського режиму» та є об’єктами «визвольної місії» Росії. У вужчому визначенні цей термін застосовується до дітей з окупованих районів Донецької та Луганської областей (т. зв. Л/ДНР), які нібито «ніколи не жили в мирі» та «все дитинство провели під обстрілами з боку України»[208].

Наратив про «дітей Донбасу» є стрижневим у цілій низці російських пропагандистських ініціатив, зокрема:

- Парламентської комісії з розслідування злочинів київського режиму проти дітей[209];
- «міжнародного» проєкту «Миру — мир»;
- Дня пам’яті дітей-жертв війни на Донбасі, що відзначається з ініціативи ватажка т. зв. ДНР Дениса Пушиліна щорічно 27 липня;
- проєкту «Жити» (Діти Донбасу)[210];
- проєкту, підтриманого Фондом Президентських культурних ініціатив, «Посвята Янголам. Свідки правди»[211] тощо.

Дискредитація Сил безпеки й оборони України

Представники РФ наполягають на умисному вчиненні злочинів українськими військовими проти дітей-громадян України на ТОТ і в зоні ведення бойових дій. В офіційній риториці побутує наратив про «цілеспрямовані» та «невибіркові» атаки Сил безпеки й оборони й «західних найманців», які подекуди ведуть на дітей «снайперське полювання»[212]. У цьому контексті варто зазначити, що «людське сафарі» є практикою, до якої вдаються саме російські військові. У своєму Звіті до 80-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН Незалежна комісія ООН з розслідування в Україні зазначає: «Зібрані докази свідчать, що повторювані атаки російських збройних сил із застосуванням безпілотників малої дальності по цивільних у прифронтових районах призвели до численних вбивств і поранень, спричинили масштабні руйнування та створили примусове середовище, яке змусило тисячі людей тікати. Комісія дійшла висновку, що ці дії становлять злочини проти людяності — умисне вбивство та примусове переміщення населення. [...] Усі типи безпілотників малої дальності, які використовуються під час цих атак, оснащені камерами з передачею зображення в режимі реального часу, що дає змогу спрямовувати їх на конкретні цілі, — тож не залишається жодних сумнівів щодо обізнаності й наміру виконавців[213].

Російські медіа також розповсюджують наратив про обстріли українськими військовими шкіл і лікарень[214], а також про атаки на житлові квартали[215] й місця скупчення цивільних снарядами з написами «Усе найкраще – дітям»[216]. При цьому саме збройні сили РФ із 2023 року внесені до «списку ганьби» додатка до Щорічної доповіді Генерального секретаря ООН «Діти й збройні конфлікти» за атаки на школи та лікарні. За даними обласних військових адміністрацій, станом на 31 грудня 2025 року, з лютого 2022 року внаслідок воєнних дій було зруйновано 397 закладів освіти й пошкоджено 4010. За інформацією МОЗ, станом на 1 грудня 2025 року підтверджено пошкодження або руйнування 2535 об’єктів у складі 816 медичних закладів. Загалом, внаслідок обстрілів повністю зруйновано 327 об’єктів у складі 125 закладів охорони здоров’я[217].

Попри численні злочини російських військових проти українських цивільних, зокрема дітей, пропаганда РФ змальовує їх як «героїв» і «рятівників». Показовим прикладом відповідних маніпуляцій є мітинг-концерт, присвячений «дню захисника вітчизни», який було проведено 22 лютого 2023 року на стадіоні «Лужники» в Москві. На заході 15-річна дівчина, депортована з Маріуполя, зі сцени «дякує» добровольцю з Челябінська Юрію Гагаріну як «рятівнику 367 дітей» з її рідного міста. Мати дівчинки була вбита внаслідок повітряної атаки в березні 2022 року, а доля молодшого брата — невідома[218]

---

207 За чинним законодавством України зареєструвати народження на ТОТ можливо тільки в судовому порядку, в порядку статті 317 Цивільного процесуального кодексу України.

208 Спрощуємо повернення молоді з тимчасово окупованих територій. Прем’єр-міністерка Юлія Свириденко. Facebook. 2026. URL: https://www.facebook.com/share/p/1C1aYPWeGp/ (дата звернення: 10.07.2026).

209 Закон України «Про внесення змін до Закону України “Про охорону дитинства”». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4438-IX#Text (дата звернення 10.07.2026).

210 Закон України «Про охорону дитинства» № 2402-III від 26 квітня 2001 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text (дата звернення: 10.07.2026).

211 Проєкт Закону про внесення змін до деяких законів України щодо соціального захисту та підтримки дітей, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України № 14251 від 26.11.2025. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/58931

212 Комментарий официального представителя МИД России М. В. Захаровой в связи с четвертой годовщиной начала специальной военной операции. URL: https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/news/2082114/ (дата звернення: 10.07.2026).

213 Поколение войны: Омбудсмен о том, что пережили дети Донбасса с 2014 года. Российская газета. URL: https://rg.ru/2025/12/25/pokolenie-vojny-ombudsmen-o-tom-chto-perezhili-deti-donbassa.html?utm_referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F (дата звернення: 10.07.2026).

214 «Помста за дітей Донбасу». Як Росія виправдовує депортацію та інші воєнні злочини в Україні. ГО «Детектор Медіа». 2023. URL: https://detector.media/monitorynh-internetu/article/206666/2023-01-04-pomsta-za-ditey-donbasu-yak-rosiya-vypravdovuie-deportatsiyu-ta-inshi-voienni-zlochyny-v-ukraini/ (дата звернення: 10.07.2026).

215 Комиссия по расследованию преступлений Киева против детей будет сотрудничать с регионами РФ. Луганский информационный центр. 2023. URL: https://lug-info.ru/news/komissiya-po-rassledovaniyu-prestuplenij-kieva-protiv-detej-budet-sotrudnichat-s-regionami-rf/, архів: https://archive.ph/E8HiG (дата звернення: 10.07.2026).

216 Проєкт «Жити» (Діти Донбасу). 2022. URL: https://www.youtube.com/watch?v=DgC1JDs8IXw (дата звернення: 10.07.2026).

Водночас героїзація російських військових шляхом створення міфів про порятунок ними українських дітей характерна для широкого кола публікацій у медіа різних рівнів. Серед прикладів:

- бійці держави-агресора врятували дітей від безпілотника[219];
- російські військові доставили гуманітарну допомогу в «нові регіони»[220];
- солдат РФ накрив дітей собою під час українського обстрілу[221];
- російські військові «евакуювали» покинутих Україною дітей з-під обстрілів[222];
- бійці РФ беруть сиріт із Донбасу та Новоросії до себе в родини[223] тощо.

Виправдання міжнародних злочинів

РФ активно залучає українських дітей з окупованих територій до пропагандистських кампаній, покликаних виправдати агресію, спробу анексії та серйозні порушення міжнародного гуманітарного права. Формат таких заходів охоплює, зокрема, флешмоби, пресконференції та «культурні обміни». За свідченнями дітей, які повернулися з-під російського контролю, щонайменше, частину таких заходів проводили всупереч їх бажанню та без згоди батьків або законних представників, зокрема на використання зображення дитини.

Щороку до 9 травня, який у РФ відзначають як день перемоги у т. зв. «великій вітчизняній війні» в навчальних закладах на ТОТ проводять низку акцій: «Безсмертний полк»[224], «Ім'ям твоїм, герою»[225], «Герої — живі»[226], «Огляд шикування й пісні»[227], «Зв'язок поколінь»[228], «Георгіївська стрічка»[229] тощо. Більшість із них покликана продемонструвати «непереможність» Росії, «праведність» війни та героїчність військових, зокрема тих, які беруть участь у т. зв. СВО. Ототожнення «подвигу» учасників «великої вітчизняної війни» із загарбницькими діями російських військових проти України підживлюється наративом про «укронацистів». Учасники «СВО» героїзуються, а їхні злочини — замовчуються. Щонайменше одна зі згаданих акцій проводиться в кожному дитячому садку та школі на ТОТ.

Серед регулярних пропагандистських кампаній за участю українських дітей —– ті, які приурочені до святкувань «російської весни», «возз'єднання» тимчасово окупованих українських територій з РФ. У 2026 році в школах окупованого Сімферополя організували заходи до так званого «дня возз'єднання Криму з РФ». Зокрема, у школі № 44 для старшокласників провели тематичну лекцію, а в школі № 42 для молодших класів — «святкову» лінійку, де діти читали вірші про так звану «Кримську весну»[230]. У 2025 році в окупованій Донецькій області для учнів 9–11 класів було організовано тематичні спортивні змагання, а для студентів — футбольний матч. Крім того, на меморіалі Савур-могила відбулася присяга «юнармійців». У тимчасово окупованій Луганській області учні малювали на пришкільній території «прапори 89 суб'єктів РФ», об'єднавши їх у серце в кольорах російського прапора, а учасники регіонального відділення так званого «Движенія пєрвих» створили новий тематичний мурал, що символізує єдність і згуртованість «нових регіонів» із Росією. У тимчасово окупованій Херсонській області активісти так званого «Движенія пєрвих» пройшли вулицями з портретами мешканців, які «віддали своє життя за право області ввійти до складу Росії»[231].

Традиційною стала також акція написання листа російському солдату. Зазвичай це відбувається під час шкільних занять, тож простір учнів і їхніх законних представників для відмови та спротиву — мінімальний. Наприклад, у грудні 2025 року в селі Приморське Скадовського району (Херсонська область) замість традиційного написання листів до Святого Миколая школярів змусили висловлювати підтримку військовим держави-агресора. Це стало частиною організованої росіянами пропагандистської кампанії напередодні новорічно-різдвяних свят. Дітей не лише залучали до написання листів, а й змушували робити це під наглядом дорослих, які виконують адміністративні функції на боці РФ[232]. У лютому 2026 року акція «Лист солдату» була всеросійською та поширювалася на ТОТ. Напередодні так званого «дня захисника вітчизни»[233] школярі окупованої Каховки та прилеглих сіл підготували й оформили вітальні листівки для російських військовослужбовців, які виконують завдання в межах «СВО». Листи були прикрашені

---

217 Проєкт, підтриманий Фондом Президентських культурних ініціатив, «Посвята Янголам. Свідки правди». URL: https://alleyaangelov.ru/ (дата звернення: 10.07.2026).

218 Поколение войны: Омбудсмен - о том, что пережили дети Донбасса с 2014 года. Российская газета. URL: https://rg.ru/2025/12/25/pokolenie-vojny-ombudsmen-o-tom-chto-perezhili-deti-donbassa.html?utm_referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F (дата звернення: 10.07.2026).

219 A/80/497. Independent International Commission of Inquiry on Ukraine, para. 11. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/hrbodies/hrcouncil/coiukraine/a-80-497-advance-unedited-version-en.pdf (дата звернення: 10.07.2026).

220 Как на самом деле убивали детей Донбасса: Запрещённые свидетельства. URL: https://tsargrad.tv/articles/kak-na-samom-dele-ubivali-detej-donbassa-zapreshhjonnye-svidetelstva_489404 (дата звернення: 10.07.2026).

221 Участник СВО: в новых регионах живут наши братья и сестры, мы не бросим их никогда. Новости Нижнего Новгорода и Нижегородской области. Информационное агентство «Время Н». URL: https://www.vremyan.ru/news/578200 (дата звернення: 10.07.2026).

222 Дети Донбасса рассказали о жизни под обстрелами ВСУ. Новости мира. Известия. 2022. URL: https://iz.ru/1297966/2022-02-28/deti-donbassa-rasskazali-o-zhizni-pod-obstrelami-vsu (дата звернення: 10.07.2026).

223 Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2025 році. URL: https://www.ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/2-22042026-0951-shchorichna-dopovid-upovnovazhenogo-2025.pdf (дата звернення: 10.07.2026).

224 «Важные истории» нашли детей из Мариуполя, которые были на сцене во время митинга-концерта в Лужниках. Новая газета Европа. URL: https://novayagazeta.eu/articles/2023/02/24/vazhnye-istorii-nashli-detei-iz-mariupolia-kotorye-byli-na-stsene-vo-vremia-mitinga-kontserta-v-luzhnikakh-news (дата звернення: 10.07.2026).

225 https://news-kharkov.ru/society/2025/10/28/180117.html (дата звернення: 10.07.2026).

226 Российские военные доставили в школы Запорожья принадлежности для учебы. Новости мира. Известия. 2022. URL: https://iz.ru/1387245/2022-08-30/rossiiskie-voennye-dostavili-v-shkoly-zaporozhia-prinadlezhnosti-dlia-ucheby (дата звернення: 10.07.2026).

227 Жительница Украинска рассказала, как российский военный спас двоих детей. Газета.Ru. Новости. 2024. URL: https://www.gazeta.ru/army/news/2024/10/30/24268879.shtml (дата звернення: 10.07.2026).

228 Ibid.

символікою «Z», російським триколором, радянськими зірками. Учні мали писати про гордість за російських військових, а також дякувати їм за службу та бажати перемоги[234].
Ще одним зі способів виправдати злочини є дитячі «культурні обміни». Після початку повномасштабного вторгнення спостерігається новий тривожний тренд: переміщення українських дітей з окупованих територій до третіх держав, зокрема до Китаю[235], Індії[236], Казахстану[237] та Північної Кореї[238] під виглядом так званих «культурних обмінів». Формально ці поїздки подаються як короткострокові освітні чи культурні програми, однак їх зміст і контекст свідчать про інше: вони є частиною цілеспрямованої інформаційної операції РФ, спрямованої на легітимізацію практики протиправної депортації, мілітаризованого перевиховання та викорінення ідентичності українських дітей.

Для реалізації цих програм Росія використовує як державну інфраструктуру за кордоном (зокрема так звану «мережу Россотрудничества»), так і домовленості з приватними структурами. До участі залучають переважно «успішних» дітей: спортсменів, музикантів, переможців олімпіад, а також активних учасників чи лідерів російських молодіжних організацій — «Движение первых», «Юнармія», «Молодая Гвардія — Єдіная Росія». Це дозволяє формувати позитивний, «вітринний» образ таких поїздок і підсилювати їх пропагандистський ефект. Важливо, що сторони, які приймають, імовірно, не були проінформовані про державу походження цих дітей. Українських дітей часто зараховують до груп разом із дітьми з регіонів РФ, а також можуть оформлювати для них документи, що приховують їхню українську ідентичність.

Таким чином, українські діти фактично використовуються як інструмент м'якої сили: їх залучають до просування наративів «русского мира» за кордоном, перетворюючи їх із постраждалих на агентів пропаганди.

Використання дітей у пропагандистських кампаніях має ознаки низки порушень міжнародного права та стандартів захисту дитини.

По-перше, це суперечить Конвенції ООН про права дитини, зокрема принципу найкращих інтересів дитини (ст. 3), праву на захист від усіх форм експлуатації (ст. 19 і 36) і заборони економічної або іншої експлуатації, що шкодить фізичному чи психічному здоров'ю дитини (ст. 32).

По-друге, така практика порушує міжнародні стандарти роботи з дітьми, постраждалими від збройних конфліктів, включно з принципом Do no harm, закріпленим у Паризьких принципах, етичних настановах ООН та інших професійних стандартах. Використання дітей у поширенні публічних наративів в умовах примусового середовища без належної реабілітації, психологічного супроводу й оцінки їхніх найкращих інтересів створює ризик недопустимого впливу на їх психоемоційний стан і може спотворювати їхні свідчення, чим також маніпулює держава-агресор.

По-третє, у контексті міжнародного кримінального права така практика може розглядатися як елемент ширшої політики культурної асиміляції та індоктринації, що потенційно є міжнародним злочином і інструментом державної політики щодо дітей із ТОТ.

3.6. ПЕРЕСЛІДУВАННЯ ДІТЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ

Переслідування дітей з інвалідністю, які перебувають в інституційних закладах, є особливо грубим проявом загальної політики РФ щодо протиправної депортації та незаконного переміщення, ідеологічної обробки та незаконного усиновлення українських дітей. Ці дії, що досягають рівня воєнних злочинів і злочинів проти людяності, ще більше посилюються тим, як РФ використовує дітей з інвалідністю у своїх пропагандистських кампаніях. Така експлуатація є ще одним посяганням на їхні права та гідність.

---

229 Російський військовий намагається удочерити дитину з інтернату на окупованій Херсонщині. Вгору. URL:https://vgoru.org/novini/rosiiskii-viiskovii-namagajetsia-udoceriti-ditinu-z-internatu-na-okupovanii-xersonshhini (дата звернення: 10.07.2026); Псковский военный усыновил вывезенного из Украины ребенка. Радио свобода. 2024. URL: https://www.svoboda.org/a/pskovskiy-voennyy-usynovil-vyvezennogo-iz-ukrainy-rebenka/32793278.html (дата звернення: 10.07.2026).

230 «Бессмертный полк» пройдет во всех школах и колледжах России. Все о ДНР. URL: https://vsednr.ru/bessmertnyy-polk-proydet-vo-vsekh-shko/ (дата звернення: 10.07.2026).

231 Севастопольские педагоги школ и колледжей обменялись опытом работы по патриотическому воспитанию. Независимое телевидение Севастополя. URL: https://nts-tv.com/news/sevastopolskie-pedagogi-shkol-i-kolledzhey-obmenya-57070/ (дата звернення: 10.07.2026).

232 В Бердянске подвели промежуточные итоги конкурса среди учащихся и преподавателей в проекте «Герои живы!» URL: https://berdyansk-news.ru/society/2025/05/06/61322.html (дата звернення: 10.07.2026).

233 «Смотр строя и песни — 2025». 07.05.2025. Донецк — БезФормата. URL: https://doneck.bezformata.com/listnews/smotr-stroya-i-pesni/145846472/ (дата звернення: 10.07.2026).

234 Связь поколений. Telegram channel «Министерство образования и науки ЛНР». 2025. URL: https://t.me/minobrnauki_dnr/24977 (дата звернення: 10.07.2026).

235 Акция «Георгиевская ленточка». 2025. Севастополь — БезФормата. URL: https://sevastopol.bezformata.com/listnews/lentochka/145819677/ (дата звернення: 10.07.2026); Международная акция «Георгиевская лента» пройдет с 22 апреля по 9 мая. 2026. URL: https://obyektiv.press/news/mezhdunarodnaya-akciya-georgievskaya-lenta (дата звернення: 10.07.2026).

236 Оперативна інформація щодо ситуації на тимчасово окупованій території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя станом на 23 березня 2026 року. Представництво Президента України в Автономній Республіці Крим. URL: https://ppu.gov.ua/press-center/operatyvna-informatsiia-shchodo-sytuatsii-na-tymchasovo-okupovaniy-terytorii-avtonomnoi-respubliky-krym-ta-mista-sevastopolia-stanom-na-23-bereznia-2026-roku/ (дата звернення: 10.07.2026)

Під час операцій із захоплення інституційних закладів, де перебували діти з інвалідністю, та їх подальшого перевезення до інших місць на окупованих територіях або до РФ російська влада систематично висвітлювала ці події в новинах і соціальних мережах, поширюючи спотворену версію подій[239]. Херсонська область особливо постраждала від такої моделі завдання шкоди.

> **В Олешківському дитячому будинку-інтернаті в Херсоні 84 вихованці, серед яких були діти з важкими неврологічними та фізичними порушеннями, що потребували спеціалізованого обладнання та кваліфікованого персоналу, протягом кількох місяців восени 2022 року були примусово переміщені до закладів у Криму й на інших окупованих територіях і зрештою депортовані до Росії без згоди їхніх родин або опікунів[240]. У закладі, куди перевезли більшість вихованців, не було необхідного спеціалізованого обладнання, якість догляду погіршилася, і щонайменше шестеро вихованців померли під російською опікою — серед них була одна дитина з патологією серця, яка в Україні чекала на операцію, що так і не була проведена[241]. Загалом вдалося повернути 7 дітей, вивезених із Комунального закладу Херсонської обласної ради «Олешківський дитячий будинок-інтернат» (із них 1 дитину було повернуто вже повнолітньою).**

Група повернутих українців Офісом Омбудсмана у межах ініціативи Президента України Bring Kids Back UA, серед яких — 28-річний хлопець, який потребує постійного догляду. На момент повномасштабного вторгнення він перебував в «Олешківському дитячому будинку-інтернаті», звідки РФ його незаконно перемістили спершу на ТОТ, а потім до РФ.

У 2024 році російський військовослужбовець опублікував у Telegram відео, на якому він тримав у руках дитячий малюнок. На малюнку було написано: «Повертайся додому живим», а також літери Z, V і O, написані дитячим почерком. Військовослужбовець подякував дитині на ім'я Олександр, який, за його словами, був вихованцем Олешківського інтернату. Пізніше тренер і вчитель з Олешків, які знали Олександра ще до початку повномасштабного вторгнення, підтвердили, що Олександр не вміє писати чи малювати, а це повідомлення, очевидно, було підроблено, щоб видавалося, ніби його написала дитина[242].

Подібна тенденція спостерігалася й у КНП «Херсонський обласний будинок дитини» Херсонської обласної ради, де російська окупаційна влада виявила дітей з інвалідністю, зокрема, з церебральним паралічем, які переховувалися в підвалі церкви, і вимагала повернути їх до Будинку дитини[243]. Згодом російські політики та військовослужбовці здійснили візити, доставивши «допомогу» у вигляді нібито медичних препаратів, газованих напоїв і книг російською мовою, а також висвітлили ці візити в інтернеті як гуманітарну операцію[244]. В обох випадках у Херсоні російські посадовці навмисно використовували явну вразливість дітей з інвалідністю, подаючи свої дії як «порятунок» «своїх» дітей. Це була спроба знищити українську ідентичність цих дітей.

---

237 Вторую годовщину воссоединения новых регионов с Россией отметят автопробегом и концертами. Объясняем.рф. 2024. URL: https://xn--90aivcdt6dxbc.xn--p1ai/articles/news/vtoruyu-godovshchinu-vossoedineniya-novykh-regionov-s-rossiey-otmetyat-avtoprobegom-i-kontsertami/ (дата звернення: 10.07.2026).

238 У Приморському на ТОТ дітей змушують писати листи солдатам РФ. Запоріжжя Vgorode.ua. 2025. URL: https://zp.vgorode.ua/ukr/news/sobytyia/a1284840-u-primorskomu-na-tot-ditej-zmushujut-pisati-listi-soldatam-rf (дата звернення: 10.07.2026).

239 Державне свято, яке відзначається в РФ 23 лютого.

240 Школьники Каховского округа присоединились к акции «Письмо солдату». Общество. ДАН. URL: https://dan-news.ru/obschestvo/shkolniki-kahovskogo-okruga-prisoedinilis-k-akcii-pismo-soldatu/ (дата звернення: 10.07.2026).

241 Школьница из ДНР делится впечатлениями о поездке в Китай. Telegram channel «Волноваха ДНР Администрация Волновахского МО (Официальный канал)». 2024. URL: https://archive.ph/nfRiD (дата звернення: 10.07.2026); Ямальские и волновахские школьники пройдут дипломатическую стажировку в Китае. Ямал.медиа. 2024. URL: https://archive.ph/QtuCG (дата звернення: 10.07.2026); Школьница из ДНР делится впечатлениями о поездке в Китай. Радиостанция Комета Донецк. URL: https://archive.ph/Exe9Y (дата звернення: 10.07.2026).

242 Школьники из Ростовской области и ЛНР отправились в путешествие в индийский город Фаридабад. ДОН 24. 2026. URL: https://archive.ph/2ST0T (дата звернення: 10.07.2026); Школьная дипломатия: ребята из Ростова-на-Дону и Луганска побывали в гостях у сверстников в Индии. Русский мир. 2024. URL: https://archive.ph/fsPXs (дата звернення: 10.07.2026); Школьники по обмену: дети из ЛНР летят в Индию. Блокнот. 2024. URL: https://archive.ph/3mOwM (дата звернення: 10.07.2026).

243 Корабль «Прогресс» доставил 900 тысяч детских желаний в космос. Наш район Приморский. 2024. URL: https://archive.ph/oiaLt (дата звернення: 10.07.2026); https://web.archive.org/web/20250105113429/https://nalchik.bezformata.com/listnews/zapuske-raketi-s-kosmodroma-baykonur/135318952/, На старте ракеты с Байконура были особые гости — дети из ДНР и ЛНР. Первый канал. 2022. URL: https://web.archive.org/web/20250105113540/https://www.1tv.ru/news/2022-06-03/430406-na_starte_rakety_s_baykonura_byli_osobye_gosti_deti_iz_dnr_i_lnr (дата звернення: 10.07.2026); https://web.archive.org/web/20240721100227/https://xn--90acagbhgpca7c8c7f.xn--p1ai/news/865 Участница Движения Первых из Бердянска Софья Быкова побывала на космодроме Байконур вместе с ребятами из других регионов России, сообщается в телеграм-канале «Юг Молодой». ZOV Бердянск. 2024. URL: https://web.archive.org/web/20250105113936/https://berdyansk-news.ru/society/2024/08/19/48779.html (дата звернення: 10.07.2026).

244 Корабль «Прогресс» доставил 900 тысяч детских желаний в космос. Наш район Приморский. 2024. URL: https://archive.ph/oiaLt (дата звернення: 10.07.2026); https://web.archive.org/web/20250105113429/https://nalchik.bezformata.com/listnews/zapuske-raketi-s-kosmodroma-baykonur/135318952/, На старте ракеты с Байконура были особые гости — дети из ДНР и ЛНР. Первый канал. 2022. URL: https://web.archive.org/web/20250105113540/https://www.1tv.ru/news/2022-06-03/430406-na_starte_rakety_s_baykonura_byli_osobye_gosti_deti_iz_dnr_i_lnr (дата звернення: 10.07.2026); https://web.archive.org/web/20240721100227/https://xn--90acagbhgpca7c8c7f.xn--p1ai/news/865 Участница Движения Первых из Бердянска Софья Быкова побывала на космодроме Байконур вместе с ребятами из других регионов России, сообщается в телеграм-канале «Юг Молодой». ZOV Бердянск. 2024. URL: https://web.archive.org/web/20250105113936/https://berdyansk-news.ru/society/2024/08/19/48779.html (дата звернення: 10.07.2026).

З 53 вихованців КНП «Херсонський обласний будинок дитини» 50 залишилися на ТОТ, з них 2 вихованців закладу 02.09.2022 було примусово вивезено до Московської області, РФ; 46 вихованців закладу 21.10.2022 було переміщено до АР Крим; 2 вихованців закладу 21.10.2022 окупаційна влада передала на всиновлення на ТОТ Херсонської області. 10 вихованців закладу повернули законним представникам на підконтрольну Україні територію.
У квітні 2026 року інформація про 4 вихованців КНП «Херсонський обласний будинок дитини» ХОР з'явилася в російському реєстрі, так званому «російському банку усиновлення» без зазначення про місце їх народження та їх українське громадянство. Посадовці країни-агресора не лише фізично викрали українських дітей, а й юридично змінили їх персональні дані. Така цинічна політика передбачає використання цифрових і юридичних інструментів, щоб підмінити минуле українських дітей і перетворити їх на російський «демографічний ресурс». Насильницька передача дітей до іншої національної групи є прямим порушенням IV Женевської конвенції та ознакою геноциду згідно з Римським статутом.

Група повернутих українців Офісом Омбудсмана у межах ініціативи Президента України Bring Kids Back UA, серед яких — братик і сестричка з Херсонського обласного будинку дитини.

Приклади з Херсона ілюструють більш загальну тенденцію, за якої експлуатація дітей з інвалідністю з боку Російської Федерації виходить за межі фізичного вивезення й поширюється на маніпуляції з інформацією та фінансами. Росія поширює неправдиві наративи про українських дітей з інвалідністю для підсилення своїх пропагандистських зусиль: у серпні 2024 року проурядовий російський таблоїд Life.ru стверджував, що Україна відправила 85 дітей з інвалідністю з Бахмута до Європейського Союзу на лікування без згоди опікунів і що цих дітей пропонували «на продаж» . Ці твердження були незалежно спростовані[245], проте вони підживлюють російський наратив про те, що дітей з інвалідністю потрібно рятувати з України — наратив, який має на меті виправдати злочини російської влади проти українських дітей.

Незаконне усиновлення українських дітей російськими сім'ями — порушення прав дітей на ідентичність — є ще одним прикладом комерціалізації вразливості. Діти з інвалідністю, незаконно усиновлені російськими сім'ями, наражаються на підвищений ризик завдання шкоди, оскільки їхні особливі потреби в догляді роблять належне влаштування надзвичайно важливим. За даними Human Rights Watch, у Краснодарі влада публічно оголосила, що російські сім'ї, які усиновлять українську дитину з інвалідністю, отримуватимуть 2547 доларів США на місяць, порівняно з 333 доларами США за дитину

245 Команда VoxUkraine спростування фейків, «ФЕЙК: "Україна продала 85 дітей із Бахмуту для нелегального усиновлення в ЄС"» (VoxUkraine, 19 вересня 2024). URL: https://voxukraine.org/en/fake-ukraine-sold-85-children-from-bakhmut-for-illegal-adoption-in-the-eu-foundation-for-the-fight-against-repression (дата звернення: 10.07.2026).

без інвалідності. Згодом цю інформацію було видалено з інтернету[246]. Такі фінансові стимули створюють ризик того, що дітей влаштовуватимуть у сім'ї, які не готові задовольнити їхні потреби, а кількість дітей з інвалідністю, усиновлених за цією схемою, неможливо підтвердити, хоча в медіа повідомлялося, що станом на серпень 2023 року лише в Краснодарі було усиновлено понад 1000 таких дітей. У сукупності ці неправдиві наративи та фінансові стимули подають незаконне усиновлення як благодійну допомогу, водночас використовуючи ідентичність і вразливість дітей для отримання політичної та репутаційної вигоди.

РОЗДІЛ 4.

ВІД МІЖНАРОДНОГО ПРАВА ДО АДВОКАЦІЇ: ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НЕВІДВОРОТНОСТІ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВ УКРАЇНСЬКИХ ДІТЕЙ ПІД КОНТРОЛЕМ РФ

Порушення прав українських дітей є не окремими епізодами жорстокості, а системною, цілеспрямованою політикою держави-агресора щодо найбільш вразливої категорії цивільного населення під час збройного конфлікту. Ця політика реалізується через сукупність взаємопов'язаних інструментів: від формування примусового середовища та фізичного переміщення до зміни ідентичності, протиправної депортації, примусового переміщення та перетворення дітей на знаряддя власної пропаганди. Масштаб і систематичність зафіксованих порушень не залишають сумнівів у їхній кримінально-правовій кваліфікації. Ідеться про воєнні злочини, злочини проти людяності й ознаки злочину геноциду. Їх міжнародне визнання є необхідною, хоча й недостатньою умовою захисту прав дитини: між правовою нормою та реальним відновленням справедливості лежить шлях, який можна пройти лише через системну адвокацію, скоординовані зусилля держави та громадянського суспільства, а також зміцнення міжнародних механізмів притягнення до відповідальності.

Правовий каркас відповідальності: від норми до дії

Міжнародне право забезпечує нормативний фундамент для кваліфікації описаних злочинів. Конвенція ООН про права дитини, Женевські конвенції та додаткові протоколи до них і Римський статут МКС охоплюють майже повний спектр зафіксованих порушень: від катувань і сексуального насильства до примусової депортації дітей. Важливо, що жодне із цих пошкоджень не є юридично амбівалентним — вони прямо заборонені нормами, які не допускають жодних відступів навіть у надзвичайних умовах. Принцип jus cogens у цьому контексті означає: відповідальність є невідворотною — питання лише в механізмах і часових горизонтах її реалізації.

Водночас окремі порушення досі не визнані такими, що сягають порогу воєнних злочинів і злочинів проти людяності. Мілітаризація українських дітей, яка набуває ознак ідеологічних нападів на освіту, примусового залучення до рядів військово-патріотичних організацій, посиленої бойової підготовки в спеціалізованих центрах і таборах, досі не вважається навіть формою вербування й використання як одне із шести серйозних порушень, вчинених проти дітей під час збройного конфлікту. У зв'язку з тим, що метою РФ є не негайна мобілізація дітей у власні збройні сили, а забезпечення резерву на майбутнє, такі дії також не підпадають під кваліфікацію перетворення дітей на комбатантів.

Подібна ситуація склалася і з політичною індоктринацією та використанням дітей у пропагандистських кампаніях. Ці дії прямо не заборонені в МГП, хоча є яскравим порушенням прав дитини й мають довгострокові негативні наслідки для фізичного та ментального здоров'я постраждалих, завдяки чому можна стверджувати про нелюдське поводження.

246 Human Rights Watch. «Ми повинні створювати сім'ї, а не відновлювати дитячі будинки». Наслідки російського вторгнення в Україну для дітей, які перебувають в українських інституційних закладах (13 березня 2023). URL: https://www.hrw.org/report/2023/03/13/we-must-provide-family-not-rebuild-orphanages/consequences-russias-invasion (дата звернення: 10.07.2026).

Поряд із цим, 2023–2025 роки ознаменовані прогресом у закріпленні правових позицій щодо порушень прав українських дітей із боку Росії. Висновки Незалежної міжнародної комісії ООН з розслідування порушень в Україні, ордери МКС на арешт В. В. Путіна та М. О. Львової-Бєлової, висновки експертів Московських механізмів 2023 та 2026 років формують юридичну кон'юнктуру для подальшого переслідування причетних осіб на різних рівнях: як у міжнародних, так і в національних інстанціях.

Проте ефективне притягнення до відповідальності наразі ускладнюється структурними перешкодами. Обмеження доступу міжнародних спостерігачів до окупованих територій унеможливлює повноцінний моніторинг. Високий рівень латентності злочинів, зокрема сексуального насильства та катувань, зумовлений страхом постраждалих і відсутністю безпечних каналів для повідомлення. Фрагментарність доказової бази потребує системної роботи зі збору та верифікації свідчень відповідно до стандартів допустимості в міжнародних судових установах. Крім того, РФ відмовляється від співпраці з регіональними та міжнародними спеціалізованими організаціями, що ускладнює відновлення прав постраждалих і уникнення повторення злочинів у майбутньому.

Адвокація у сфері захисту прав дитини в умовах збройного конфлікту виконує щонайменше три функціональні ролі:

– документування (перетворення свідчень на доказову базу);
– вплив на ухвалення рішень (формування політичного та правового середовища, що сприяє відповідальності);
– підтримка постраждалих (забезпечення їх доступу до правосуддя й необхідної реабілітації).

Ці функції є взаємодоповнювальними й лише в комплексі здатні забезпечити реальний захист.

На рівні міжнародної адвокації основним завданням залишається формування сталого й скоординованого впливу на держави-члени ООН, насамперед на Раду Безпеки та Генеральну Асамблею, а також системна взаємодія з профільними органами й механізмами міжнародного захисту прав людини. Ідеться не лише про утримання теми українських дітей у глобальному порядку денному, а й про поступове перетворення окремих задокументованих злочинів на конкретні кейси в механізмах міжнародної відповідальності. У цьому контексті особливого значення набуває робота Спеціального представника Генерального секретаря ООН з питань дітей і збройного конфлікту, мандат якого охоплює шість грубих порушень прав дитини під час війни. Усі ці порушення — вбивства та каліцтва дітей, викрадення, напади на школи та лікарні, сексуальне насильство, вербування дітей і перешкоджання гуманітарному доступу — були задокументовані в контексті дій РФ на ТОТ України.

У короткостроковій перспективі одним із найбільш реалістичних і водночас політично значущих результатів залишається подальше закріплення збройних сил РФ у Додатку до щорічної доповіді Генерального секретаря ООН «Діти та збройний конфлікт», так званому «Списку ганьби». Попри переважно репутаційний характер цього заходу, його значення виходить далеко за межі символічного осуду. Додавання держави або пов'язаних із нею структур до згаданого переліку створює додаткові підстави для санкційної координації, посилення експортного контролю, політичної ізоляції та формування доказової бази для майбутніх міжнародних процесів. Аналогічно важливою є системна взаємодія з регіональними інституціями — Радою Європи, ОБСЄ та Європейським Союзом, які поступово формують окремий безпековий і правовий напрями роботи щодо протидії викраденню, протиправній депортації та/чи примусовому переміщенню, мілітаризації та русифікації українських дітей.

Суттєве значення має також подальша робота з міжнародними судовими та квазісудовими механізмами. У березні 2023 року МКС видав ордери на арешт В. В. Путіна та М. О. Львової-Бєлової за протиправну депортацію та примусове переміщення українських дітей як воєнні злочини. Європейський суд з прав людини в міждержавних справах «Україна проти Росії» та «Україна й Нідерланди проти Росії» фактично визнав практику викрадення, перевиховання та русифікації дітей такою, що порушує фундаментальні

права людини — право на освіту, ідентичність, свободу від нелюдського поводження та свавільного затримання. Паралельно формуються нові напрями документування в межах ОБСЄ, де Московський механізм уже двічі використовувався для встановлення фактів викрадення та мілітаризованого перевиховання українських дітей. У перспективі ці процеси створюють правове підґрунтя для розширення міжнародної кваліфікації таких дій не лише як воєнних злочинів, але і як злочинів проти людяності або окремих проявів геноцидальної політики.

На рівні національної адвокації стратегічним пріоритетом має стати створення цілісної правової інфраструктури, спрямованої на збереження юридичного та когнітивного зв'язку дітей на ТОТ з Україною. В умовах тривалої окупації боротьба точиться не лише за території, а й за правовий статус, громадянську належність і майбутню самоідентифікацію дітей. Саме тому надзвичайно важливо посилити позасудові адміністративні механізми реєстрації народження дітей на ТОТ, які дозволять батькам отримувати українські документи без виснажливих судових процедур. Не менш важливо розбудувати міжвідомчі механізми координації для розшуку, повернення та комплексної реінтеграції викрадених дітей, включно з довготривалим психологічним супроводом, освітньою підтримкою та захистом від повторної травматизації.

Окремого законодавчого врегулювання потребує статус дітей, які залишилися на ТОТ без законних представників. Відсутність ефективних механізмів їх правового захисту створює підвищений ризик незаконного усиновлення, передачі в російські сім'ї, примусової зміни громадянства та розриву зв'язків із Батьківщиною. У цьому сенсі питання захисту дітей є не лише гуманітарним чи соціальним викликом — воно безпосередньо стосується довгострокової демографічної, безпекової та правової стійкості держави.

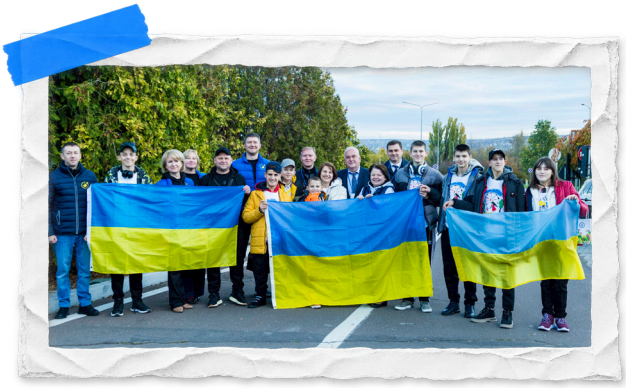
Невідворотність відповідальності не можна розглядати як абстрактний моральний принцип чи політичне побажання. Ідеться про довгострокову стратегічну мету, реалізація якої потребує системної, багаторівневої та інституційно сталої роботи. Досвід міжнародного правосуддя — від Балкан до Руанди — демонструє, що між моментом вчинення злочину та винесенням вироку можуть пройти десятиліття. Однак жоден із цих процесів не був би можливим без своєчасного документування, збору доказів і фіксації ланцюгів командування вже в перші роки після подій. Саме тому нинішня робота українських правоохоронців, правозахисників, міжнародних організацій і дослідників фактично формує фундамент майбутньої архітектури відповідальності та потребує комплексної підтримки.

Особливість злочинів проти дітей полягає в тому, що вони мають виняткову доказову й символічну силу. Вони найчіткіше демонструють природу окупаційного режиму, оскільки позбавляють агресора можливості прикриватися риторикою «захисту населення» чи «гуманітарної місії». Викрадення, русифікація, мілітаризація та політична індоктринація дітей оголюють справжню мету окупаційної політики — не тимчасовий контроль над територією, а трансформацію ідентичності наступного покоління. Саме тому адвокаційна відповідь на ці злочини також має бути системною, довготривалою та коаліційною. Вона потребує узгоджених протоколів документування, консолідованої санкційної політики, координації між державами, міжнародними організаціями, академічною спільнотою та громадянським суспільством, а також безперервного моніторингу реакції міжнародних інституцій.

Лише такий комплексний підхід здатний перетворити зафіксовані злочини на реальні судові рішення, політичні наслідки й інструменти запобігання повторенню подібної практики в майбутньому. Адже зрештою йдеться не лише про покарання винних. Ідеться про повернення дітям того, що в них намагалися відібрати: імені, ідентичності, права на власне майбутнє та віри в те, що справедливість у міжнародному праві все ще можлива.

Офіс Омбудсмана України на чолі з Дмитром Лубінцем повертає українських дітей із ТОТ та РФ у межах ініціативи Президента України Bring Kids Back UA.

ВИСНОВКИ

Міжнародне право гарантує дитині недоторканність людської гідності й особливий захист навіть в умовах війни. Під час збройного конфлікту держави мають обов'язок гарантувати дитині безпеку, збереження її ідентичності, сімейних зв'язків, доступ до освіти й можливість розвиватися в середовищі, вільному від примусу й насильства. МГП і МППЛ абсолютно забороняють будь-які форми жорстокого, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження з дітьми, а також практику, спрямовану на їх примусову асиміляцію, залякування чи ідеологічне підкорення. Особливий характер захисту дітей у міжнародному праві пояснюється не лише їх фізичною чи психологічною вразливістю, а й усвідомленням того, що насильство щодо дітей має довготривалі та міжпоколіннєві наслідки для самої дитини, суспільства та перспектив повоєнного відновлення.

Дослідження свідчить, що порушення прав українських дітей під контролем РФ не є випадковими чи спорадичними. Вони відбуваються в умовах зумисно створеного примусового середовища у зв'язку з грубим порушенням РФ режиму окупації та поширенням на тимчасово окуповані території власної політичної, правової та ідеологічної системи. Окупаційна влада послідовно трансформує захоплені території в простір тотального контролю, де право використовується не для захисту людини, а як інструмент примусу до лояльності. Саме в такому середовищі діти стають ще більш вразливими, оскільки фактично позбавляються можливості вільно висловлювати власну позицію, зберігати українську ідентичність, користуватися рідною мовою та підтримувати зв'язок з українським освітнім і культурним простором.

Одним з основних елементів цієї політики є примусове нав'язування російського громадянства українським дітям, їхнім батькам або іншим законним представникам. Ідеться не лише про формальну зміну правового статусу, а й про створення механізму політичного та адміністративного підпорядкування. Отримання російських документів перетворюється на умову доступу до базових прав і послуг — освіти, медичної допомоги, соціальної допомоги, безпечного проживання на окупованій території в цілому. Така практика створює атмосферу постійного примусу та страху, у якій відмова від російського громадянства фактично означає ризик втрати доступу до гідного існування або навіть загрозу розлучення з дитиною. Особливо небезпечне використання нав'язаного громадянства для спрощення передачі українських дітей у російські сім'ї, а також формування в дітей примусового зв'язку з державою-агресором через обов'язкове складання присяги на «вірність батьківщині» та покладення військового обов'язку.

Паралельно РФ здійснює системне придушення свободи вираження поглядів, культурної ідентичності та права дітей використовувати українську мову. Будь-які прояви зв'язку з Україною — українська символіка, дистанційне навчання в українських школах, проукраїнські висловлювання, спілкування українською мовою — дедалі частіше розглядаються окупаційною владою як ознаки «екстремізму», «тероризму» та «нелояльності». В освітніх закладах формується атмосфера деструктивного нагляду, де дітей фактично привчають до самоцензури та покори. Впровадження профілактичних «антиекстремістських» заходів, моніторинг поведінки школярів, внесення підлітків до реєстрів «екстремістів» і «терористів» свідчать про поступову криміналізацію української ідентичності як такої. Особливо небезпечно, що така практика реалізується не лише через силові структури, а й через освітні установи, молодіжні організації та центри «патріотичного виховання», що перетворює навчання з простору розвитку дитини на інструмент ідеологічного контролю.

Зібрані факти також демонструють, що катування, нелюдське поводження, сексуальне насильство та політично мотивоване кримінальне переслідування використовуються щодо українських дітей як інструменти залякування, покарання та придушення будь-якого спротиву окупації. Особливе занепокоєння викликають випадки переслідування підлітків за «тероризм», «екстремізм», «державну зраду» чи «дискредитацію» російської армії, коли діти фактично караються за власну проукраїнську позицію. Така практика супроводжується насильницькими затриманнями, влаштуванням дітей у неналежні для

них умови, катуваннями, психологічним тиском і протиправною депортацією дітей на територію РФ. Використання щодо підлітків антитерористичного й антиекстремістського законодавства свідчить про навмисне ототожнення дитини та «ворога держави», що є несумісним із базовими принципами міжнародного права.

Окремим викликом є сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, яке російські військові та представники окупаційної влади використовують як спосіб приниження, домінування й ментального винищення цивільного населення. Реальні масштаби цих злочинів залишаються значно більшими за офіційно зафіксовані випадки через страх помсти, стигматизацію, відсутність доступу до правосуддя та неможливість отримати допомогу на тимчасово окупованих територіях. Особливу тривогу викликають випадки сексуального насильства щодо неповнолітніх, а також проблема дітей, народжених унаслідок такого насильства, права й потреби яких досі залишаються недостатньо врегульованими. Наслідки пережитого насильства виходять далеко за межі фізичної шкоди: вони принижують дитину, провокують тяжкі психологічні травми, соціальну ізоляцію, самоушкоджувальну поведінку та тривалі порушення психічного здоров'я.

Одним з основних інструментів утвердження та консолідації окупаційного режиму РФ на тимчасово окупованих територіях України є системна трансформація освітнього середовища. Освіта використовується не як нейтральний механізм забезпечення права дитини на навчання, а як інструмент політичного контролю, зміни ідентичності та підготовки лояльного до держави-агресора покоління. Дослідження свідчить, що РФ реалізує цілісну та багаторівневу політику, спрямовану на руйнування української національної ідентичності дітей через поєднання русифікації, політичної індоктринації та мілітаризації.

Масштаб цієї політики безпрецедентний. Лише у 2024/2025 навчальному році щонайменше 590 тисяч дітей навчалися в школах на тимчасово окупованих територіях за російськими освітніми стандартами, а у 2025/2026 навчальному році — понад 582 тисячі. Таким чином, мова йде не про поодинокі випадки чи окремі освітні ініціативи, а про системне охоплення сотень тисяч українських дітей політикою РФ.

Русифікація є фундаментальним компонентом цієї політики. Вона реалізується через послідовне витіснення української мови, історії, культури та правової традиції з освітнього процесу. На окупованих територіях було вилучено українські підручники, замінено навчальні програми, ліквідовано предмети українознавчого компонента, а з 2025 року українську мову фактично повністю усунуто з освітнього процесу на нормативному рівні.

Водночас дослідження демонструє, що РФ не обмежується лише витісненням українського компонента, а й активно формує альтернативну — російську політичну та громадянську ідентичність. Через єдині підручники історії, регіональні модулі на зразок «історії краю», а також збільшення кількості годин краєзнавчого компонента створюється цілісна система історичного ревізіонізму, у межах якої окуповані території подаються як «історично російські», а українська державність — як штучна та ворожа.

Дослідження також підтверджує системний характер мілітаризації дітей на окупованих територіях. РФ інтегрує військову підготовку та культ війни у формальну й неформальну освіту, створюючи безперервну модель мілітарного виховання — від дитячого садка та молодшого шкільного віку до пропаганди служби в збройних силах РФ у старшій школі. Відкриття кадетських класів, трансформація предмета ОБЖ у курс «Основи безпеки та захисту Батьківщини», пріоритетне залучення ветеранів так званої «СВО» до освітнього процесу та військово-патріотичного виховання свідчать про інституціалізацію мілітаризації в системі освіти.

Особливо небезпечним є те, що мілітаризація дітей поєднується зі створенням соціальних стимулів для подальшої інтеграції в силові структури РФ. Участь у «Юнармії», кадетських класах чи військово-патріотичних програмах забезпечує освітні та кар'єрні преференції, формуючи довгострокову мотивацію до служби в армії держави-агресора. Таким чином, РФ фактично створює систему підготовки українських дітей до потенційної участі у війні проти власної держави.

Важливим елементом цієї політики є функціонування масових дитячих і молодіжних організацій — «Орлята Росії», «Юнармія» та «Движеніє пєрвих» та інші. Попри формальне позиціонування як виховних чи молодіжних рухів, їх діяльність має виразний ідеологічний

і мілітаристський характер. Вони охоплюють дітей різного віку постійним політичним і військово-патріотичним впливом. Особливу тривогу викликає залучення до таких структур дітей із тимчасово окупованих територій України в масштабах десятків і сотень тисяч осіб.

Дослідження також демонструє, що окрему роль у процесі індоктринації та мілітаризації відіграють воєнізовані табори та центри військово-спортивної підготовки. Вони створюють середовище, у якому діти не лише піддаються інтенсивній пропаганді, а й отримують практичні військові навички — від стройової підготовки до опанування військових спеціальностей. Залучення чинних військовослужбовців і учасників війни проти України до роботи з дітьми сприяє нормалізації насильства та героїзації війни.

Протиправна депортація, примусове переміщення та невиправдана затримка репатріації українських дітей також є елементами системної політики РФ, спрямованої на підрив демографічної, культурної та національної стійкості України. Така практика супроводжується русифікацією, мілітаризацією, нав'язуванням громадянства РФ, знищенням української ідентичності й розривом сімейних і соціальних зв'язків. Водночас обмеження доступу міжнародних організацій до дітей, відсутність прозорих механізмів їх повернення та приховування інформації про місце перебування дітей створюють умови для подальшого вчинення міжнародних злочинів і безкарності винних осіб.

Практика примусового переміщення дітей з інвалідністю з інституційних закладів на окупованих територіях свідчить про ознаки системного порушення міжнародного права. Такі дії супроводжуються розривом соціальних зв'язків, поміщенням дітей у середовище, не пристосоване до їхніх медичних потреб, а в окремих випадках — погіршенням стану здоров'я та смертю дітей. Особливо показовою є ситуація із закладами інтернатного типу Херсонської області, яка ілюструє, що переміщення здійснювалися не з міркувань безпеки чи гуманітарного захисту, а в межах ширшої політики викрадення українських дітей. Фактична деградація умов утримання, відсутність необхідного обладнання та спеціалізованої медичної допомоги свідчать про грубе нехтування принципом найкращих інтересів дитини й обов'язком окупаційної держави гарантувати безперервність догляду за особами з інвалідністю.

Попри зусилля України, міжнародних організацій і громадянського суспільства, механізми повернення й реінтеграції дітей залишаються обмежено ефективними та значною мірою залежать від підтримки третіх сторін. Окремої уваги потребує проблема документування дітей із ТОТ, адже складні та тривалі процедури отримання українських документів ускладнюють їх повернення та подальшу реінтеграцію. Наявні законодавчі й адміністративні механізми України не повною мірою враховують потреби всіх постраждалих, зокрема недокументованих дітей і дітей осіб без громадянства, що створює ризики дискримінації та невідповідності міжнародним стандартам захисту прав дитини.

Окремим викликом, про який йдеться в дослідженні, є використання українських дітей у російських пропагандистських кампаніях. Це цілеспрямована експлуатація вразливості маленьких українців для легітимізації агресії, виправдання міжнародних злочинів і дискредитації України на міжнародній арені. У публічному просторі РФ свідомо створюють спотворений образ «порятунку» українських дітей, де окупаційна влада намагається представити себе месією, одночасно приховуючи примусовий характер переміщень і реальні наслідки таких дій для самих постраждалих. Випадки фальсифікації «листів підтримки» російським військовим або демонстративних «гуманітарних візитів» до закладів, де перебували діти з інвалідністю, свідчать про свідоме перетворення найбільш вразливих дітей на елемент виправдання війни й окупації.

Дослідження демонструє суттєві виклики для міжнародно-правової кваліфікації окремих практик. Якщо протиправна депортація та примусове переміщення вже отримали визнання як воєнні злочини та злочини проти людяності на рівні міжнародних механізмів, то мілітаризація, політична індоктринація та використання дітей у пропагандистських кампаніях досі залишаються недостатньо врегульованими. Попри очевидний руйнівний вплив на психічний стан, розвиток та ідентичність дитини, ці дії часто не охоплюються наявними категоріями серйозних порушень прав дітей у збройному конфлікті. Це створює небезпечну прогалину між реальним масштабом шкоди та доступними механізмами юридичної відповідальності.

Разом із тим, події на міжнародній арені 2023–2026 років свідчать про поступове формування підґрунтя для майбутнього переслідування винних. Ордери МКС на арешт Володимира Путіна та Марії Львової-Бєлової, висновки Незалежної міжнародної комісії ООН з розслідування порушень в Україні, звіти Московського механізму ОБСЄ та практика ЄСПЛ формують важливу доказову й правову основу для невідворотності юридичної відповідальності.

Ефективний захист українських дітей неможливий лише через міжнародний осуд на рівні заяв і декларацій. Необхідна довгострокова, системна та багаторівнева стратегія, яка поєднуватиме документування злочинів, міжнародний політичний тиск, розвиток механізмів правосуддя та створення національної інфраструктури захисту й реінтеграції постраждалих дітей, де лідерську позицію займає держава. Особливого значення набуває збереження правового зв'язку дітей на тимчасово окупованих територіях з Україною, а також створення безпечного й уніфікованого механізму їх повернення, психосоціальної адаптації, реінтеграції та захисту від повторної травматизації.

Зрештою, злочини проти українських дітей є не лише гуманітарною трагедією, а й спробою стратегічного впливу на майбутнє української нації. Саме через дітей окупаційна влада намагається змінити демографічну, культурну та політичну реальність наступних поколінь. Тому питання відповідальності за ці злочини виходить далеко за межі покарання окремих індивідів. Ідеться про захист самого права української нації на власну ідентичність, самостійність, історичну тяглість і майбутнє. Мова про мир та безпеку всієї Європи.

РЕКОМЕНДАЦІЇ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

НАЦІОНАЛЬНИЙ РІВЕНЬ

1. Кабінету Міністрів України: розробити й затвердити Державну стратегію поновлення прав дітей, які перебували під контролем держави-агресора, що охоплюватиме, зокрема, питання освіти, психосоціальної підтримки, відновлення сімейних зв'язків, захисту права на ідентичність і довгострокового супроводу після повернення.
2. Кабінету Міністрів України: доручити Міністерству соціальної політики, сім'ї та єдності України й іншим компетентним органам і установам — у розумні строки ухвалити необхідні підзаконні нормативні акти для запуску репараційних заходів для дітей, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України.
3. Кабінету Міністрів України: розробити й затвердити Державну стратегію щодо запобігання та протидії вербуванню, втягненню й використанню дітей країною-агресором.
4. Офісу Генерального прокурора, Службі безпеки України, Національній поліції України: створити конфіденційні та травмоорієнтовані канали фіксації свідчень дітей і членів їхніх сімей, які дозволятимуть документувати міжнародні злочини й інші порушення міжнародного гуманітарного права й міжнародного права з прав людини навіть до повернення дітей з-під контролю РФ.
5. Кабінету Міністрів України: ухвалити рішення про створення, а Державній архівній службі України – забезпечити формування, ведення та надання доступу до національного архіву свідчень дітей, які постраждали від міжнародних злочинів та інших порушень міжнародного гуманітарного права й міжнародного права прав людини, із дотриманням найвищих стандартів захисту персональних даних, добровільності участі та права дитини на контроль над використанням власної історії.
6. Міністерству юстиції України: забезпечити розробку національної позиції щодо кваліфікації втручання в громадянську, культурну та національну ідентичність дитини як самостійної форми нематеріальної шкоди, що підлягає компенсації, і здійснювати міжнародну адвокацію її включення до категорій збитків, які можуть бути предметом розгляду Міжнародної компенсаційної комісії для України.
7. Міністерству соціальної політики, сім'ї та єдності України: забезпечити розроблення стандартів і подальше надання соціальних послуг дітям, які пережили протиправну депортацію, примусове переміщення або інші тяжкі порушення їхніх прав, із застосуванням травмоорієнтованого підходу.
8. Міністерству охорони здоров'я України: забезпечити впровадження єдиних клінічних протоколів щодо виявлення, лікування та довгострокового супроводу дітей, які пережили психологічну травму, катування, сексуальне насильство або інші тяжкі порушення прав людини.
9. Державній службі України у справах дітей: ініціювати внесення змін до Додатка 11, а саме Акта про виявлення дитини, яка залишилася без батьківського піклування, переміщеної з територій, які розташовані в районі проведення воєнних (бойових) дій, або батьки якої перебувають на територіях, що розташовані в районі проведення воєнних (бойових) дій або які перебувають у тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні)/тимчасово окупованій території, до Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 № 866 «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини», адаптувавши його під дітей, які залишилися без батьківського піклування та перебувають на тимчасово окупованих територіях, депортованих та/або примусово переміщених окупаційною владою або розробити новий Акт із метою надання таким дітям статусу дитини, позбавленої батьківського піклування.
10. Обласним державним (військовим) адміністраціям:

- вживати невідкладних заходів щодо надання дітям, які залишилися без батьківського піклування та перебувають на тимчасово окупованих територіях, депортованих та/або примусово переміщених окупаційною владою, статусу дитини, позбавленої батьківського піклування;
- забезпечити контроль за встановленням опіки/піклування над дітьми, які залишилися без батьківського піклування та перебувають на ТОТ України, депортовані та/або примусово переміщені з метою повернення їх на підконтрольну уряду України територію;
- взяти на контроль питання реінтеграції дітей, повернутих із депортації та/або примусового переміщення й тимчасово окупованих територій України.

Міжнародний рівень

1. Організації Об'єднаних Націй у співпраці з Міжнародним комітетом Червоного Хреста: ініціювати розроблення міжнародного стандарту щодо захисту дітей від примусової культурної асиміляції та мілітаризованого перевиховання під час конфліктів — чіткого переліку норм, які прямо заборонятимуть державам використовувати освіту, громадянство, культурну політику й інформаційний вплив для насильницької зміни ідентичності дітей під час збройного конфлікту.
2. Спеціальній представниці Генерального секретаря ООН з питань дітей і збройних конфліктів: визнати політичну індоктринацію та мілітаризацію дітей окремими індикаторами серйозних порушень прав дитини та сприяти їх включенню до відповідних міжнародних механізмів моніторингу й оцінювання.
3. Державам-членам і Організації Об'єднаних Націй: на основі Резолюції Генеральної Асамблеї A/ES-11/L.16/Rev.1 від 3 грудня 2025 року започаткувати й забезпечити діяльність міжнародного механізму розшуку та повернення українських дітей з-під російського контролю.
4. Іноземним державам: розширити й гармонізувати санкційну практику щодо осіб і установ, залучених до вчинення міжнародних злочинів проти українських дітей, запровадивши контрзаходи не лише щодо посадовців, а й стосовно закладів освіти, молодіжних рухів, дитячих таборів, соціальних установ та інших структур, які беруть участь у насильницькому поводженні з дітьми, їх примусовій русифікації, мілітаризації, викраденні тощо.
5. Державам-членам міжнародних організацій (Організація Об'єднаних Націй, Організація з безпеки та співробітництва в Європі, Рада Європи тощо): рекомендувати органам, моніторинговим місіям і спеціальним процедурам систематично оцінювати вплив окупаційної політики на гідність дітей, зокрема приниження, примус до лояльності, переслідування за національну ідентичність і створення атмосфери страху як самостійні форми шкоди.
6. Міжнародному кримінальному суду: розглянути можливість видачі додаткових ордерів на арешт щодо осіб, відповідальних за міжнародні злочини проти дітей, зокрема за акти дискримінаційного переслідування, нелюдського поводження та завдання серйозних ментальних страждань.

Омбудсман України
Ombudsman of Ukraine